

Förord

Säkerhetstjänstkommissionen tillkom vid en tidpunkt då olika forskare, framför allt historiker och statsvetare, inlett arbeten med projekt som låg nära kommissionens uppdrag. Flera av dessa projekt hade påbörjats inom ramen för det forskningsprogram om svensk militär underrättelse- och säkerhetstjänst som Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet på regeringens uppdrag utlyst i februari 1998. Genom att anställa några av forskarna som experter kunde kommissionen tillgodogöra sig deras kunskaper och kompetens och ge dem möjlighet att arbeta med fri tillgång till det relevanta källmaterialet. Resultatet av deras arbete publiceras som bilagor till kommissionens betänkande. Rapporterna har föredragits för och diskuterats i kommissionen. Författarna svarar dock själva för sakinnehållet. Det är med andra ord respektive författares analyser, tolkningar och slutsatser som presenteras i rapporterna. Vidare publiceras som bilagor till kommissionens betänkande ett antal rapporter som författats inom kommissionens sekretariat och av enskilda kommissionsledamöter.

Gunnar Brodin
Ordförande i Säkerhetstjänstkommissionen

Innehåll

1 Inledning	11
Bakgrund	11
Forskningsuppgiften	12
Källmaterialet	16
Disposition	18
Terminologi	19
2 Svenska Fredskommittén och världsfreds rörelsen	20
Inledning	20
En hotbild tar form	23
Svenska Fredskommittén och SKP	29
Stockholmsappellen	35
Källa "Johan"	37
Fredsarbetet - och övervakningen - fortsätter	39
Källa "Munin"	41
Konferenser och kongresser	45
Fredskryssningar	57
Övervakningen av Pustegränd 3	59
Särskilda metoder för inhämtning	62
Registreringsprinciper	63

Avslutning	66
Sammanfattning	67
3 Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen	70
Inledning	70
Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen som hotbild.....	71
Kommunistisk infiltration?	76
Registreringsprinciper	84
Avslutning	85
Sammanfattning	85
4 Världsmedborgarrörelsen	88
Inledning	88
Världsmedborgarrörelsens återkomst 1956.....	91
Världsmedborgarrörelsen som hotbild.....	93
Kommunistisk infiltration i Världsmedborgarrörelsen?	94
Världsmedborgarna som antimilitära uppviglare	106
Världsmedborgarna som avvikare	110
Meningsfull övervakning?	112
Registreringsprinciper	115
Avslutning	117
Sammanfattning	120
5 Antikärnvapenrörelsen.....	122
Inledning	122
Svenska Fredskommittén samlar namn.....	124
Aktionsgruppen mot svensk atombomb (AMSA)	125
AMSA som hotbild.....	127

Framstegsunionen	133
Kampanjen mot atomvapen (KMA)	136
Ursviksmarschen 1961	137
Kampanjen går vidare	142
KMA som hotbild	148
Registreringsprinciper	150
Sammanfattning.....	152
6 Värnpliktsvägrarrörelsen	155
Inledning	155
Vapenfri tjänst - en fråga på den politiska dagordningen	156
Jehovas vittnen.....	158
Kommittén för icke-våldsaktioner	161
Vapenvägrarnas riksorganisation (VRO).....	165
Värnpliktsvägrarnas Centralorganisation (VCO) - från vapenvägran till infiltration.....	170
Motståndgruppen.....	175
Värnpliktsvägrarrörelsen som hotbild.....	178
Registreringsprinciper	180
Sammanfattning.....	184
7 Vietnamrörelsen	187
Inledning	187
En Vietnamrörelse tar form	188
Svenska Vietnamkommittén	190
Stockholmskonferensen om Vietnam	192
Svenska kommittén för Vietnam (SKfV)	196
FNL-rörelsen	202

Övervakningen intensifieras.....	207
Telefonavlyssningen av FNL-rörelsen	214
FNL-rörelsen som hotbild	220
Narkotika - det ”dubbla beroendet”	230
De stora demonstrationerna.....	233
Hotbilden presenteras inför Försvarsrådet	237
Övervakningen fortsätter - och avvecklas.....	239
Övervakningen på lokal nivå	243
Göteborg	244
Norrköping.....	248
Registreringsprinciper	251
Sammanfattning	259
8 Det ”röda” Lund	263
Inledning	263
Lund - ”en central för ‘freds’-, pacifistisk och antikärnvapenaktivitet”	263
T-kontorets inrikesverksamhet.....	267
Lund 1968.....	274
SDS och PAX.....	280
Sammanfattning	283
9 Fredsrörelsen på 1980-talet	285
Inledning	285
Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen.....	286
Svenska Fredskommittén	289
Mindre fredsgrupper under 1980-talet	291
1980-talets fredsrörelse som hotbild	294

Registreringsprinciper	304
Avslutning.....	307
Sammanfattning.....	308
10 Avslutande kommentarer	310
Inledning	310
Vilka organisationer har säkerhetstjänsterna intresserat sig för?	310
Figur 1. Övervakade organisationer med fredsanknytning 1945-1990.....	311
Hotbilder.....	312
Figur 2. Fredsrörelsen som hotbild 1945-1990	312
Hotbilden i ett större perspektiv.....	314
Övning Malcolm.....	314
Hotbildens realism	326
Säkerhetstjänsternas arbetsmetoder	329
Figur 3. Säkerhetspolisens metoder för övervakning.....	329
Registreringsprinciper	331
Avslutande reflexioner	332
Källor och litteratur	335
Otryckt material.....	335
Tryckt material	339
Förkortningar	342

1 Inledning

Bakgrund

De svenska säkerhetstjänsternas arbete med att kartlägga och övervaka svenska medborgare har sedan slutet av andra världskriget varit föremål för en tidvis intensiv debatt. Debatten har gått i vågor med höjdpunkter som angreppen på säkerhetspolisen i mitten av 1960-talet, skandalerna på 1970-talet då IB, "sjukhuspionen"¹, och övervakningen av värnpliktskonferensen 1972 avslöjades. En senare höjdpunkt kom vid mitten av 1990-talet då Leanderfallet² åter ställde säkerhetstjänsternas verksamhet i fokus. Efter att länge ha förnekat behovet av en djupare belysning av dessa frågor försökte regeringen 1997 komma till rätta med problemet genom att ge HSFR 20 miljoner kronor till forskning om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Det som var tänkt som en elegant lösning på ett delikat problem visade sig dock vara befattat med ett par allvarliga brister. Dels ställdes säkerhetspolisens verksamhet utanför, dels medgavs inte de lättnader i sekretessen som hade varit nödvändiga för att forskningsprogrammet skulle ha haft en chans att på allvar utreda frågorna. Tvärtom skärptes nu sekretessen på den militära sidan och källmaterial som tidigare varit öppet förklarades återigen vara hemligt.

Den 25 mars 1999 gav så regeringen till sist efter för trycket och tillsatte en kommission "med uppgift att kartlägga och granska den författningsskyddande verksamhet som de svenska säkerhetstjänsterna bedrivit när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden". Med "författningsskyddande verksamhet" avsåg regeringen "säkerhetstjänsternas arbete med att kartlägga sådana svenska poli-

---

¹ Om sjukhusaffären se Lampers, Lars Olof: *Granskningsmakten och sjukhusaffären i Göteborg 1975. En studie av kontrollorganen och utredningarna i en politisk affär* (otryckt).

² Om snickaren Torsten Leander och den upphörda anställningen vid Marinmuséet i Karlskrona se Töllborg, Dennis: "The Leander case in reflection when we know the true story", i *National Security And The Rule Of Law. The Gothenburg Symposium 1997*. Centrum för Europaforskning, Göteborgs Universitet, 1997.

tiska ytterlighetsorganisationer och grupperingar som har bedömts utgöra eller kan komma att utgöra ett hot mot rikets säkerhet". Uppdraget skulle vidare mynna ut i ett "samlat, uttömmande och definitivt klarläggande av säkerhetstjänsternas inrikes verksamhet".³

Forskningsuppgiften

Föreliggande arbete är skrivet som en expertutredning på uppdrag av Säkerhetstjänstkommissionen. Rapporten har beställts av kommissionen men är dessutom sprungen ur mitt eget forskningsintresse kring dessa frågor. I rapporten behandlas övervakningen av fredsrörelsen i en bredare bemärkelse. Förutom den traditionella fredsrörelsen har i detta begrepp här även inkluderats antikärnvapenrörelsen, värnpliktsvägrarrörelsen och FNL-rörelsen. Detta medför egentligen inga problem utom i det sistnämnda fallet. FNL-rörelsen var ingen fredsrörelse i vanlig mening. Tvärtom tog man avstånd från parollen *Fred i Vietnam* som formulerats av freds- och antikärnvapenrörelsen. Eller som Hoola Bandoola Band uttryckte det: "Är det verkligen fred vi vill ha, till varje tänkbart pris?" Nej, det var ju inte det, utan freden måste enligt FNL-rörelsen kopplas till begrepp som frihet, oberoende och en ny samhällsordning. Trots detta anser jag att FNL-rörelsen har en självklar plats i detta arbete. I likhet med fredsrörelsen var det en ideell rörelse byggd på enskilda människors engagemang. FNL-aktivisternas historia leder också bakåt till en aktivism som grundlagts inom freds- och antikärnvapenrörelserna. Dessutom skulle ett kapitel om Vietnamrörelsen som enbart innehöll den bit som den traditionella fredsrörelsen stod för med nödvändighet bara ge en liten del av bilden. Det blir därigenom rimligt att även behandla FNL-rörelsen i detta sammanhang.

Genom åren har frågor om övervakning och registrering av fredsaktivister, kärnvapenmotståndare och FNL-are kommit upp i olika sammanhang. Detta berördes i 1960-talets offentliga debatt och även i riksdagen åren 1972 och 1974.⁴ Vid 1988/89 års riksdag framställde Per Gahrton (mp) en interpellation rörande frågan om åsiktsregistrering där han bl.a. tog upp frågan om registrering av

³ Dir. 1999:26 Departement: Justitiedepartementet. Beslut vid regeringssammanträde: 1999-03-25 Rubrik: Kommission för granskning av de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet.

⁴ Rydenfelt, Sven och Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*. Zindermans förlag 1966, s. 59-60 samt 113. Riksdagens protokoll 11/12 1972, 8/5 1974.

fredsaktivister.⁵ Inte vid något av dessa tillfällen då registrering av fredsaktivister togs upp i riksdagen gav ansvariga statsråd något egentligt svar, förutom sedvanliga förnekanden om att åsiktsregistrering bedrivits. Vid 1989/90 års riksdag tog Gahrton åter upp frågan om "åsiktsregistrering riktad mot freds- och miljörörelsen". Med anledning av att detta diskuterats i pressen ville Gahrton ha svar på hur det egentligen låg till i denna fråga.⁶ Civilminister Bengt K Å Johansson nämnde i sitt svar att han nyligen haft ett sammanträffande med företrädare för Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen och då meddelat att "säkerhetspolisen inte ägnar – eller har ägnat – någon särskild uppmärksamhet åt Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen". Johansson förklarade vidare att han lämnat motsvarande uppgifter till ytterligare en fredsorganisation och en miljöorganisation.⁷

Påståenden om att säkerhetspolisen skulle ha övervakat FNL-rörelsen bemöttes i P G Vinges memoarer som kom ut 1988. Vinge, som var chef för säkerhetspolisen 1962-1970, skriver:

Registrerade vi, som det påstods, vänsterfolk i allmänhet som exempelvis FNL-sympatisörer? Självklart inte. Om någon, förutom att han deltog i FNL-demonstration, betedde sig på ett sätt som tydde på att han gick andras ärenden - då kunde väl ett sådant medlemskap finnas med i noteringarna. Men att registrera exempelvis alla FNL-aktiva - det inser var och en skulle kräva en hel armé av anställda. Och vad skulle en sådan registrering tjäna till? Inget vettigt syfte, vad jag kan förstå.⁸

När Vinge tolv år senare förhördes av Säkerhetstjänstkommissionen hävdade han att övervakningen av FNL-rörelsen var "marginell". Enligt Vinge var inte heller freds rörelsen i form av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen eller atomvapenmotståndare av något intresse för säkerhetspolisen under hans tid.⁹ Liknande uppgifter lämnades till Säkerhetstjänstkommissionen av Carl Persson, rikspolischef 1965-1978, som menade att FNL-rörelsen främst var

⁵ Riksdagens protokoll: Interpellation 1988/89:203.

⁶ Riksdagens protokoll: Fråga 1989/90:3.

⁷ Riksdagens protokoll: 1989/90:18, 27/10 1989.

⁸ Vinge, P G: *Säpochef 1962-1970*. W & W, Stockholm 1988, s. 98.

⁹ Uppteckning från förhör med P G Vinge 14/6 2000. SÄKO.

en fråga för ordningspolisen. För säkerhetspolisen var FNL-rörelsen av mindre intresse enligt Persson.¹⁰

Det kan alltså konstateras att det från ansvarigt håll – både politiskt och polisiärt – finns en sedan decennier fastlagd linje, som går ut på att antingen förneka eller tona ned uppgifter om övervakning av freds- och FNL-rörelserna eller helt avstå från att kommentera sådana uppgifter. Trots detta har uppgifter som pekat åt ett annat håll fortsatt att komma till offentlighetens kännedom. Historikern Wilhelm Agrell publicerade 1999 boken *Övrig illegal verksamhet* som behandlade övervakningen av svenska kärnvapen-motståndare åren 1958-1968. Agrell visade här att organisationer som *Aktionsgruppen mot svensk atombomb* (AMSA) och *Kampanjen mot atomvapen* (KMA) tidvis utsattes för en närgången granskning av de svenska säkerhetstjänsterna. Några år tidigare hade den norska s.k. *Lund-kommissionen* presenterat sin utredning av de norska säkerhetstjänsternas övervakning av norska medborgare. Här visades att organisationer som *Folkereisning mot krig*, *Fredens Forkjempere*, *Nei til atomvåpen* och *Den norske solidaritetskomité for Vietnam* under det kalla kriget var föremål för övervakning.¹¹ Detta har också kortfattat berörts av de norska historikerna Trond Bergh och Knut Einar Eriksen i tvåbandsverket *Den hemmelige krigen. Övervakning i Norge 1914-1997*. Bergh och Eriksen ansåg också att de begränsade upplysningar som inhämtats rörande de nordiska grannländernas säkerhetstjänster gav intrycket att hotbilder, åtgärder och metoder i hög grad var gemensamma för de nordiska länderna.¹²

Med detta som bakgrund framstår det som en väsentlig forskningsuppgift att klarlägga hur det egentligen var med övervakningen av svenska freds-, antikärnvapen- och FNL-aktivister. Vid formuleringen av forskningsproblemet har utgångspunkt tagits i de av regeringen för kommissionen utfärdade direktiven. Det finns därför anledning att relativt utförligt citera just dessa direktiv:

Kommissionen skall kartlägga och granska de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyd-

¹⁰ Uppteckning från förhör med Carl Persson 11/5 2000. SÄKO.

¹¹ *Dokument nr 15. Rapport till Stortinget fra kommissionen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere (Lund-rapporten)*. (Avgitt till Stortingets presidentskap 28 mars 1996), s. 195, 227-228, 243, 322.

¹² Bergh, Trond och Eriksen, Knut Einar: *Den hemmelige krigen. Övervakning i Norge 1914-1997*. Cappelen Akademisk Forlag 1998. Övervakningen av fredsrörelsen nämns på s. 105-106. Övervakningen av den norska FNL-rörelsen berörs på s. 241 och 247. Angående den eventuella likheten mellan de nordiska säkerhetstjänsternas hotbild, metoder och åtgärder, se s. 545. Samtliga sidhänvisningar avser band 1.

dande verksamhet när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden. Med författningsskyddande verksamhet avses säkerhetstjänsternas arbete med att kartlägga sådana svenska politiska ytterlighetsorganisationer och grupperingar som har bedömts utgöra eller kan komma att utgöra ett hot mot rikets säkerhet. Kommissionen skall beskriva i vilken omfattning de personer har övervakats som haft anknytning till sådana organisationer. Kommissionen skall vidare belysa vilka person- och sakuppgifter som från tid till annan bedömts relevanta, vilka metoder som använts för insamling av uppgifter, vilka regler som gällt för verksamheten samt om reglerna efterlevts. Kommissionen skall även kartlägga och analysera det inbördes förhållandet mellan de organ som bedrivit den författningsskyddande verksamheten samt i vilken utsträckning det har funnits kopplingar mellan säkerhetstjänsterna och andra myndigheter eller organisationer och politiska partier. Kommissionen skall också i möjligaste mån redovisa och värdera de avvägningar som gjorts av den politiska, polisiära och militära ledningen under granskningsperioden. En viktig uppgift för kommissionen är bl.a. att värdera de hotbildsanalyser som legat till grund för regeringarnas och säkerhetstjänsternas ställningstaganden. Kommissionens arbete skall avse tiden från det andra världskrigets slut fram till dess kommissionens arbete är slutfört. Kommissionen skall inte granska den underrättelseverksamhet som avser endast förhållanden utomlands.¹³

Med direktiven som utgångspunkt har följande frågeställningar lagts till grund för arbetet:

1. Vilka fredsorganisationer har övervakats eller på annat sätt följts av de svenska säkerhetstjänsterna?

---

¹³ Dir. 1999:26 Departement: Justitiedepartementet.

2. Vilken hotbild har legat till grund för detta och hur har den förändrats över tid?
3. Framstår hotbilderna som realistiska med utgångspunkt från det material som säkerhetstjänsterna hade till sitt förfogande?
4. Vilka metoder har använts för inhämtning av information och vilka uppgifter har bedömts relevanta att inhämta? Går det att säga något om uppgifternas kvalitet med ledning av senare tids forskning och vad som kan utvinnas ur andra arkiv?
5. Efter vilka principer har pacifister, fredsaktivister, värnpliktsvägrare, FNL-are och andra som på ett eller annat sätt arbetat för fred registrerats i säkerhetstjänsternas register?

Den relativt korta tid som stått till buds för detta arbete har medfört att vissa moment som normalt ingår i ett forskningsarbete har fått utgå eller reduceras. Så till exempel har endast begränsade studier kunnat göras i den bakgrundslitteratur som finns. Därtill kommer att jämförelser med utländska förhållanden samt teoretiska, övergripande resonemang och generaliseringar inte hunnits med. Vad som här presenteras är alltså en empirisk studie syftande till att utifrån ovan redovisade frågeställningar reda ut vissa sakförhållanden. Studien avsågs först täcka hela den tid som kommissionens arbete sträcker sig över, alltså 1945-2002. På begäran av sekretariatet ändrades tidsperioden genom kommissionsbeslut till 1945-1990.

Källmaterialet

När det gäller forskning om säkerhetstjänsternas verksamhet är normalt sekretessen ett stort problem. Arkivmaterialet ska granskas och vissa uppgifter döljas t.ex. källor, metoder, namn på personal och kontakter med utländska underrättelse- och säkerhetstjänster. I detta arbete har emellertid helt andra förutsättningar varit rådande. Jag har alltså kunnat ta del av alla de akter i SÄPO:s arkiv som jag önskat ta del av. Inga handlingar har plockats bort eller maskats av sekretessskäl. Detsamma gäller för handlingar i MUST:s arkiv. En svårighet är att många handlingar har gallrats, särskilt i SÄPO:s arkiv. Detta utgör naturligtvis ett problem och kommer även för framtida granskningar att utgöra ett problem eftersom

gallringen av handlingar, ibland 30-40 år gamla, fortsätter som vanligt.

Med detta sagt är det klart att det inte är möjligt att fullt ut rekonstruera den övervakningsverksamhet som bedrivits, vilket det i och för sig inte hade varit ens om alla handlingar funnits kvar. Tanken att det förflutna skulle låta sig helt återskapas genom studiet av kompletta serier arkivhandlingar är naturligtvis naiv. Däremot hade den bild jag kunnat ge varit mer fullständig om inga gallringar alls hade skett. Till viss del kan gallrade handlingar återfinnas i andra akter i SÄPO:s arkiv. Andra dokument är naturligtvis borta för alltid. I någon mån har intervjuer med befattningshavare kunnat fylla i de luckor som därmed uppstått.

Arbetet har bedrivits under stor tidspress. Ett mycket stort arkivmaterial har bearbetats på en mycket kort tid. Detta har framtvingat vissa prioriteringar i arbetet. En sådan har varit att vid arkivgenomgången har störst vikt lagts vid handlingar i SÄPO-arkivet. Detta val som medfört att MUST-arkivet har fått komma i andra hand har motiverats av följande skäl: SÄPO:s aktsystem med sak- och personakter gör det mycket lätt att direkt hitta relevant källmaterial. I arkivvolymerna på MUST är ordningen en annan vilket innebär en hel del letande efter de relevanta handlingar som eventuellt kan finnas i en viss volym. Detta har medfört att den militära säkerhetstjänsten i viss mån har blivit mindre undersökt än den polisiära. Det finns dock några saker som talar för att detta inte utgör något allvarigare problem.

Under hela efterkrigstiden har huvudansvaret för säkerhetstjänsten vilat på polisen. Vidare finns många handlingar från den militära säkerhetstjänsten i SÄPO:s sak- och personakter. Grupp B/IB:s rapportering finns till stor del bevarad i sakakter i SÄPO:s arkiv. Sören Nilsson har för Säkerhetstjänstkommissionens räkning gjort en inventering av MUST-arkivet. Med utgångspunkt från denna inventering har de handlingar gått igenom som förefallit vara av relevans för mitt arbete. Jag menar därför att den bild som här presenteras av den militära säkerhetstjänstens verksamhet i stort kan bedömas vara rättvisande även om den inte kan sägas vara lika detaljerad och komplett som när det gäller säkerhetspolisen.

Genom de speciella förutsättningar som gällt för kommissionens arbete har även annat källmaterial, som normalt inte är tillgängligt för forskning, kunnat användas. Det gäller här Thede Palms och Tage Erlanders dagböcker. Thede Palms dagbok har ex-

cerperats av kommissionens huvudsekreterare Fredrik von Arnold och de utdrag som därvid har gjorts har kunnat användas i detta arbete. Tage Erlanders dagbok har gått igenom av två av kommissionens ledamöter, Alf W Johansson och Karl Molin, varvid kopior tagits av de för kommissionens arbete relevanta avsnitten. Även dessa kopior har stått till förfogande vid genomförandet av mitt arbete.

Utöver detta har jag även använt källmaterial i arkiv som inte direkt berörts av den särskilda lagstiftning som riksdagen beslutat om för att möjliggöra kommissionens granskning. Sälunda har försvarsstabens och vissa enskilda arkiv i Krigsarkivet använts liksom VPK:s och Svenska Fredskommitténs arkiv i Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Disposition

Arbetet disponeras så att kapitlen 2-4 och 9 behandlar fredsrörelsen i mer traditionell bemärkelse. Här undersöks övervakningen av Svenska Fredskommittén, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen med lokal- och ungdomsorganisationer, Världsmédborgarrörelsen samt, i kapitel 9, fredsrörelsen på 1980-talet. Kapitlen 5-7 handlar i tur och ordning om atomvapenmotståndet, värnpliktsvägrarrörelsen och Vietnamrörelsen. Det bevarade källmaterialet har tyvärr en viss slagsida åt Stockholm och den centrala administrationen av säkerhetstjänsterna. Detta har i sin tur medfört en motsvarande slagsida åt Stockholmshället även i framställningen. För att i viss mån råda bot på detta har jag inkluderat två kortare avsnitt, om Göteborg och Norrköping i kapitel 7. Dessutom har ett kortare kapitel 8 ägnats åt Lund under 1960-talet. I kapitel 10 summeras erfarenheterna i kapitlen 2-9 för en slutlig diskussion av de resultat som uppnåtts. Av hänsyn till den personliga integriteten har en del personnamn fingerats både i den löpande texten och i notapparaten. Det gäller personer som inte är allmänt kända och som det förefaller onödigt att nämna vid namn. Likaså har källbeteckningar som avser fysiska personer fingerats.¹⁴ I några fall har namn på tidigare anställda inom säkerhetstjänsterna ansetts vara underkastade sekretess. Detta medför egentligen inga problem utom i de fall då hänvisning görs till ett samtal som Säkerhetstjänstkommissionen hållit med vederbörande. Samtliga samtalsuppteckningar har dock numrerats och

---

¹⁴ En förseglad kodnyckel som översätter fingerade namn och källbeteckningar förvaras i Säkerhetstjänstkommissionens arkiv. Självfallet innehåller kodnyckeln inte källornas riktiga identitet utan endast den egentliga källbeteckningen.

nothänvisning har då gjorts till det nummer som korresponderar med respektive samtalsuppteckning. En lista över samtliga förhör och samtal som hållits av Säkerhetstjänstkommissionen med tillhörande nummer finns i kommissionens arkiv.

Terminologi

Avslutningsvis ska sägas något om den terminologi som används i denna studie. Den polisiära säkerhetstjänsten har gått under flera olika namn under den period som behandlas här. Åren 1945-46 Allmänna säkerhetstjänsten, 1946-1957 Statspolisens tredje rotel, 1958-1965 Särskilda polisverksamheten och från 1965 RPS/säk. I dag används det namn som på 1960-talet myntades som ett skällsord, SÄPO. För enkelhetens skull kommer jag dock att i regel benämna den polisiära säkerhetstjänsten *säkerhetspolisen* oavsett under vilket namn den gick just för tillfället.

När det gäller IB finns liknande terminologiska snårigheter. När Elmérs grupp bildades 1957 hade den förmodligen inget bestämt namn. I budgetsammanhang kallades den *bearbetningsdetaljen* och var placerad under försvarsstabens inrikesavdelning. Detalj VI inom Fst/In är en annan beteckning som användes kring 1960. Mera informellt framskymtar benämningar som "E:s avd", den "elmérska verksamheten" och "byrå K". Så småningom fick dock namnen Grupp B eller B-kontoret allt mer genomslag. Efter sammanslagningen med T-kontoret 1965 förekommer namnet IB och det är under detta namn som verksamheten är känd i media. Parallellt med detta användes beteckningar som BT-kontoret, MSU och i budgetsammanhang *försvarsstabens särskilda byrå*. I texten har jag konsekvent använt namnet Grupp B för perioden 1957-1964 och IB från 1965 och framåt.

2 Svenska Fredskommittén och världsfredsrörelsen

Inledning

Världsfredsrådet (World Peace Council, WPC) och dess svenska gren, *Svenska Fredskommittén* (SFK) har sina rötter i det kalla kriget första år. År 1948 bildades efter en konferens i Wrocław *De intellektuellas samarbetsorganisation för fred* med säte i Paris. Tillsammans med *Kvinnornas Demokratiska Världsförbund* (KDV) arrangerade denna organisation den första världsfredskongressen som hölls i Paris med början den 20 april 1949. Den franska regeringen vägrade inresevisum till 384 delegater men detta till trots hade nästan 2000 personer samlats i Salle Pleyel. Inledningstalet hölls av den franske kommunisten och nobelpristagaren Frédéric Joliot-Curie som förklarade att kongressen var ett folkens svar till dem som undertecknat avtalet om Atlantpakten. Redan från början var världsfredsrörelsens prosovjetiska inriktning klar vilket också bekräftades i övriga tal under kongressen.¹⁵ Konstnären och världs-federalisten Bo Beskow skrev efter kongressen en artikel i tidningen *Freden* där han hävdade att ingen fri diskussion eller spontana inlägg tillåts. Vidare hade världsmedborgaren Garry Davis nekats tala och delegaterna istället matats med i förväg kontrollerade och godkända anföranden. "Kan ordet FRED tvättas rent igen" frågade sig Beskow.¹⁶

I kongressen i Paris deltog 15 svenskar som delegater eller observatörer. Av de svenska delegaterna var flertalet knutna till *Svenska Kvinnors Vänsterförbund*, *Clarté* eller liknande organisationer på vänsterkanten. De fyra observatörerna tillhörde *Vännernas Samfund*, dvs. den svenska kväkarrörelsen respektive den kristna fredsaktionen. Som observatör för de sistnämnda deltog bl.a. dess sekreterare, Stig Wiebe. Wiebe var emellertid också knuten till den hemliga underrättelsetjänsten T-kontoret. Den 11 april besökte

¹⁵ Wittner, Lawrence S: *One World or None. A History of the World Nuclear Disarmament Movement Through 1953*. Stanford University Press 1993, s. 171-180.

¹⁶ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred. Berättelsen om en folkrörelse*. SFSF, Stockholm 1983, s. 242-244.

Wiebe T-kontorets chef, Thede Palm, för att utverka tillstånd att resa men också för att efterhöra om eventuellt resebidrag kunde utverkas. Thede Palms dagboksanteckningar innehåller ingen uppgift om huruvida T-kontoret i någon mån bekostade Wiebes resa. Dock finns noteringar i dagboken om att Wiebes resa uppmärksammades inom försvarsstabens inrikesavdelning samt att Palm gav i uppdrag åt en medarbetare att orientera kommissarie Lönn vid statspolisen.¹⁷ Sannolikt skrev Wiebe någon form av rapport efter resan. Någon sådan har dock inte återfunnits vilket tyder på att säkerhetspolisen i alla fall inte fick del av den.

Vid tiden för kongressen i Paris hade i Sverige SKP:s fredskampanj redan några månader på nacken. I januari 1949 hade det svenska kommunistpartiet dragit igång en kampanj mot planerna på ett skandinaviskt försvarsförbund och Sveriges deltagande i Marshallplanen. Den 14 januari förklarade Ny Dag att partiet den 20 januari skulle starta en landsomfattande fredskampanj, ett "kraftuppbåd mot krigshetsarna":

Sverges folk får inte tillåta att dess styresmän spänner landet för dollarimperialisternas krigsvagn. En opinionsstorm måste skapas i syfte att mobilisera främst arbetare och småfolk till insikt om att krigshetsarna i vårt land måste slås tillbaka.¹⁸

Det gällde att hindra att de styrande "medelst skandinavisk (amerikansk) paktbildning driva vårt land in i ett krigsblock". Vidare gällde det att slå tillbaka "den förgiftning av folkopinionen som pågår i den borgerliga och socialdemokratiska pressen". Dessutom skulle partiet sprida upplysning om "Sovjetunionens konsekventa fredspolitik och dess insatser i FN för fred och avrustning". Sveriges deltagande i Marshallplanen ansågs vara att slå in på en farlig väg. Avtalet borde sägas upp och Sverige istället ge sitt stöd åt den sovjetiska politiken, förkunnade Ny Dag.¹⁹ Den 15 februari samma år kunde Ny Dag berätta om ett "helhjärtat och aktivt understöd åt Sovjetunionens fredspolitik" vilket konstaterats vid ett fredsmöte i Eriksdalshallen i Stockholm dagen innan. Mötet beslöt också telegrafera en hälsning till Stalin med följande lydelse:

¹⁷ Thede Palms dagbok 11/4 och 13/4 1949. Thede Palms arkiv, KrA. Utdrag gjorda av Fredrik von Arnold, Säkerhetstjänstkommissionen.

¹⁸ Ny Dag 14/1 1949. Klipp i 15:222/13 (SFK) löpnr 1. SÄPO.

¹⁹ Ibid.

Fredsmötet i Stockholm med 3.000 deltagare hälsar generalissimus Stalin såsom ledare för sovjetregeringens och sovjetfolkens fredspolitik, och uttalar sin glädje över sovjetregeringens initiativ för att hålla de skandinaviska länderna utanför de imperialistiska blocksträvandena. Mötet uttalar samtidigt sin solidaritet med Sovjetunionens kamp för fred och samarbete mellan alla folk, för de små folkens likaberättigande, för nedrustning och förbud mot atomvapenkrigföring.²⁰

Den 12 maj hölls fredsmöte på Medborgarhuset i Stockholm med Eva Palmaer och Moa Martinsson som talare. Drygt tio dagar senare var tiden mogen för det som hade beslutats på Världsfredskongressen i Paris i april, nämligen att nationella fredskommittéer skulle bildas runt om i världen. Den 23 maj 1949 konstituerades *Den Svenska Kommittén för Fredens Försvar* genom ett uppprop under tecknat bl.a. av författare som Moa Martinsson och Marika Stiernstedt, konstnärer som Albin Amelin och Siri Derkert, skådespelerskan Naima Wifstrand samt även kända kommunister som Per-Olov Zennström och John Takman. Att använda kända kulturpersonligheter som affischnamn skulle visa sig vara en ofta förekommande metod för den kommunistiska fredsrörelsen i försöken att vinna inflytande och acceptans i bredare kretsar. I den arbetande ledningen, sekretariatet, skulle dock alltid pålitliga partiarbetare placeras och vid starten var det redaktören Per-Olov Zennström som fungerade som sekreterare.

Den Svenska Kommittén för Fredens Försvar, som från starten anslöts till världsfredsrörelsen inledde under hösten 1949 en möteskampanj och från julen samma år utkom tidskriften *Fred och kultur* (från 1950 *Leva i Fred*). 1951 bytte den svenska kommittén namn i samband med den s.k. *Fredsriksdagen* (mer om denna längre fram) och antog det nuvarande namnet *Svenska Fredskommittén* (SFK). Den internationella rörelsen, vilken hittills gått under namnet *Fredspartisanernas Världskommitté*, blev vid den andra världsfredskongressen i Warszawa i november 1950 *Världsfredsrådet* (World Peace Council, WPC). Världsfredsrådet var ursprungligen stationerat i Paris men flyttade 1951 till Prag och 1954 till Wien. 1957 förbjöds WPC verka i Wien med motiveringen att verksam-

---

²⁰ Ny Dag 15/2 1949. Klipp i 15:222/13 löpnr 1. SÄPO.

heten påverkade andra länders interna förhållanden och över huvud taget verkade på ett sätt som hotade Österrikes statsintressen. Efter att ha övervägt att placera WPC på annan ort blev lösningen att grunda en ny organisation, *Internationella Institutet för Fred (IIF)*, vars stadgar godkändes av det österrikiska inrikesministeriet den 19 juni 1957.²¹ IIF, hade samma adress och i stort sett samma personal som WPC och kom att fungera som en frontorganisation för WPC.²²

I detta kapitel analyseras säkerhetstjänsternas övervakning av Svenska Fredskommittén och Världsfredsrådets verksamhet i Sverige. Vissa bitar har jag dock valt att lyfta ut och istället presentera i andra kapitel. Det gäller SFK:s verksamhet med anknytning till antikärnvapenrörelsen i slutet av 1950-talet som analyseras i anslutning till AMSA:s och KMA:s verksamhet. Det som berör Vietnamkriget tas upp i särskilt kapitel liksom frågan om den nyväckta fredsrörelsen i slutet av 1970-talet.

En hotbild tar form

Att Svenska Fredskommittén skulle bli föremål för säkerhetstjänsternas intresse är naturligtvis inte ägnat att förvåna. Inledningsvis skedde kartläggningen genom öppna källor, t.ex. kommunistpressen men redan i juni 1949 inflöt den första rapporten från en förtrolig meddelare. Källa "Johan"²³ kunde meddela att Eva Palmer inte bara varit delegat vid kongressen i Paris utan också fått i uppdrag att organisera det fortsatta fredsarbetet på nationell nivå runt om i världen och då särskilt i Sverige.²⁴ "Johan" skulle med tiden bli en mycket viktig källa till säkerhetspolisens kunskap om Fredskommittén.

Den intensifierade kommunistiska fredsverksamheten var sannolikt den huvudsakliga orsaken till att statspolisens 3:e rotel i september 1949 lät sammanställa en PM angående de i Sverige verkande fredsorganisationerna. Dessa kunde schematiskt delas in i tre grupper, alla med internationell anknytning. I den första gruppen kunde exempelvis återfinnas *Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen* som karakteriserades som "en erkänt ideell sammanslutning av betydande styrka". Den andra gruppen bestod av organisationer

²¹ PM om Internationella Institutet För Fred 9/8 1957. 15:024/1. SÄPO.

²² Om IIF och relationerna till WPC, se Engberg, Peppe: *Sovjet och fredsrörelsen*. Timbro, Stockholm 1985 s. 194-197.

²³ Källnamnet fingerat.

²⁴ "Johan" 21/6 1949. Akt 15:222/13, löpnr 1. SÄPO.

med skapandet av en världsregering på agendan t.ex. den *Svenska Arbetsgruppen för Världsfederation* och *Världsmedborgarrörelsen*. Ingen av dessa två kategorier upplevdes 1949 såsom utgörande något allvarligare hot mot det svenska statskicket. Annorlunda låg det däremot till med den tredje gruppen med världsfredsrörelsen och dess svenska kommitté. Denna inriktning inom fredsrörelsen förklarades vara den mest aktiva och bedrevs av "de kommunistiska partierna och de kommunistiska täckorganisationerna" genom kongresser och konferenser.

Denna form av 'fredsarbete' avviker högst väsentligt från de förstnämnda två huvudlinjernas, är utpräglad politisk och ingenting annat än en opportun arbetsform för den sovjetryska propagandan.

Enligt statspolisen utnyttjade världsfredsrörelsen den krigströtthet och fredsvilja som fanns runt om i världen särskilt i pacifistiska kretsar. Arbetet för fred sågs enbart som en täckmantel för en verksamhet till förmån för "de sovjetryska statsintressena". Delegationerna till de internationella kongresserna hämtades enligt statspolisen "huvudsakligen från den intellektuella medlöparkadern och täckorganisationerna". De internationella fredskongresserna var dock inte bara propagandaföreställningar utan också fora för att anvisa riktlinjer för det lokala arbetet. På hemmaplan skulle därefter "de lokala kommunistorganisationerna genom sina 'fredskampanjer' och 'fredsoffensiver' i press och på möten föra denna propaganda vidare".²⁵

Den bild som presenterades i denna orientering från 1949 skulle med mindre förändringar ligga fast som hotbild för överskådlig tid framåt. Bilden av de intellektuella som en särskilt problematisk kategori skulle även göra sig gällande i andra sammanhang vilket jag får anledning att återkomma till. År 1955 sammanställdes en ny rapport över befintliga fredsorganisationer i Sverige. Nu var framställningen något mera förenklad och delade inte längre upp fredsrörelsen i tre huvudlinjer. Kriminalassistent Rolf Thurin nöjde sig istället med två kategorier som var mera anpassade till de hotbilder säkerhetspolisen arbetade med. Thurin skilde helt enkelt på kommunistiska eller kommunistinfluerade fredsorganisationer å ena sidan och ickekommunistiska fredsorganisationer å den andra. I lik-

²⁵ *Aktuella fredsorganisationer*. Statspolisen i Stockholm 3:e roteln, 1:a byrån. Orientering 3. 4/9 1949. Akt 245:6, löpnr 5, omslag 22. SÄPO.

het med uppfattningen i 1949 års orientering framhölls Världsfredsradets och dess svenska sektioners funktion som propagandorgan för den sovjetiska synen på säkerhetspolitiken.²⁶ Denna bild av världsfredsrörelsen avviker inte från dem som presenterades i översikter från 1965 respektive 1969 då visserligen Svenska Fredskommittén kraftigt minskat sin verksamhet.²⁷ När säkerhetspolisen 1955 började skicka ut periodiska sammanställningar över kommunistisk och nazistisk verksamhet, först månadsvis och därefter kvartalsvis, var det helt oproblematiskt att placera Svenska Fredskommittén under rubriken "täckorganisationer".

Inom försvarsstaben fanns en liknande uppfattning vilket framgår mycket väl av en översikt upprättad i juni 1950 över SKP och fredsrörelsen.²⁸ I översikten poängterades att flera av de svenska representanterna vid Världsfredskongressen i Paris var kända som "aktivt arbetande kommunister". Vidare framhölls att världsfredsrörelsen i huvudsak hade lagt sig mycket nära den linje som Sovjetunionen drev i FN. Det var alltså inte överraskande att SKP engagerat sig hårt i världsfredsrörelsen och inlemmat detta arbete i det allmänna partiarbetet. Det intensiva arbetet från SKP:s sida visade också hur viktigt fredsarbetet ansågs vara inom partiet. Det fanns också en risk att det hängivna arbetet skulle bära frukt i form av en opinionsförändring inom det svenska folket:

I hela landet arbetar kommunisterna målmedvetet med fredens försvar såsom täckmantel för partiets politik i övrigt. Genom denna aktion för världsfreden är det möjligt att den kritiska inställningen till kommunismen i vårt land avtrubbas i allt vidare kretsar. Partiet skapar nya kontakter i skilda läger, vinner sympatisörer och nya medlemmar, speciellt bland de intellektuella, och nästlar sig in i ideella sammanslutningar och organisationer allt enligt den tidigare av partiet använda metoden att inom dessa och fackföreningarna skapa kommunistiska fraktioner...Det i dagarna företagna angreppet på Sydkorea utgör ett klart be-

²⁶ Fredsorganisationer. Rolf Thurin 12/3 1955. Akt 245:6, löpnr 5, omslag 22. SÄPO.

²⁷ *Pacifistiska, antimilitaristiska och närstående organisationer. En kort orientering.* RPS/Säk Rotel A II. Ärendet berett av fkra Rolf Thurin februari 1965. Akt 245:6, löpnr 5, omslag 22. *Aktuella organisationer mm 1969.* HSC 64/1969. SÄPO.

²⁸ *Översikt rörande SKP. Partiet och fredsrörelsen.* Nr 8 26/6 1950. Akt 15:222/13, löpnr 6. SÄPO. Med blyerts står skrivet på handlingen: "Översänd hit av majoren G Berendt."

lägg för den fredspolitik som företrädes av Sovjetunionen och de kommunistiska partierna i andra länder. Under devisen kamp för freden gäller det främst att utvidga Sovjetunionens maktsfär samt kommunismens fortsatta utbredande såsom led i arbetet för världsrevolutionen.

Inte heller försvarsstabens bild av Världsfredsrådets och Svenska Fredskommitténs funktion som en viktig del av det sovjetiska propagandarbetet genomgår någon större förändring under årens lopp. I en PM upprättad av kapten Rudbeck 1962 behandlas frågan om front- och täckorganisationer. Promemorian var en bilaga till en skrivelse undertecknad av Bo Westin och kontrasierad av Filip Grudemark, chefer för försvarsstabens sektion II respektive inrikesavdelning, och får därför anses representera rådande uppfattning inom försvarsstaben.

Det finns ett dussin stora internationella organisationer, som är Sovjets redskap för utspridning inom vida kretsar av sådana idéer, tankar, synpunkter, påståenden, som kan skada Sovjets motståndare eller som kan stödja Sovjets politik. De tar aktiv del i det kalla kriget och har därför kallats frontorganisationer...De internationella frontorganisationerna utger sig för att vara ideella rörelser och kan därför locka icke-kommunistiska idealister att samarbeta (idealister som inte förstår att de därigenom går kommunisternas ärenden, eller som, ifall de misstänker en viss kommunistisk inblandning, ändock vill tro att den ideella tanken är rörelsens huvudintresse och att det, för den goda sakens skull, kan vara motiverat att ta en risk).²⁹

Förutom Världsfredsrådet var tre andra internationella frontorganisationer verksamma i Sverige: Den världsfackliga rörelsen, Kvinnornas Demokratiska Världsförbund samt Demokratisk Ungdoms

---

²⁹ PM angående de internationella frontorganisationerna och deras verksamhet i Sverige. Kapten Rudbeck Fst/In 1962. Fst/In 25/5 1962 nr H 8100-5. Front- och täckorganisationer. Westin/Grudemark. F I vol 22. MUST.

Världsfederation. Rudbeck pekade vidare på tre särskilda uppgifter för de internationella kommunistiska frontorganisationerna:

1. Stödja Sovjets politik i någon viss punkt.
2. Inverka på den allmänna opinionen i kommunistisk riktning.
3. Vara rekryteringsbas för partifunktionärer.³⁰

I promemorian framhöll också Rudbeck att även om propaganda var en mycket gammal företeelse så var frontorganisationernas metoder nya liksom den stora spridning som propagandan fått. Utan motåtgärder innebar den "en oavbruten nedsmutsning av den aktuella idédebatten". Avslutningsvis pekade Rudbeck på de risker som frontorganisationernas verksamhet utgjorde för försvarsviljans försvagande.

Att propaganda kan i mycket hög grad påverka folkmeningen är ett väl dokumenterat förhållande. Fullt klarlagt är också, att nu pågående propaganda måste betraktas som ett väsentligt riskmoment, därför att den kan verka förlamande och undergrävande på försvarsviljan. God kännedom om propagandaläget är följaktligen av vikt för försvarsmakten. En fortlöpande insamling och bearbetning rörande propagandan torde vara betydelsefull.

Studiet av frontorganisationers verksamhet kunde också ingå som en del i säkerhetstjänstens larmklockefunktion. Från slutet av 1950-talet framhölls allt mer att säkerhetstjänsten kunde utgöra ett komplement till den på utrikesverksamhet inriktade underrättelsetjänsten i dess förvarningssystem. Detta var också en av de uppgifter som lades på den 1957 inrättade detalj inom Fst/In som under ledning av Birger Elmér inhämtade säkerhetsunderrättelser. Att den militära säkerhetstjänsten därmed kom att breda ut sig över civila områden och inkräkta på säkerhetspolisens domäner ledde till en rad konflikter och revirstrider. I "ett litet hemarbete" daterat den 5 maj 1958 tog chefen för försvarsstabens inrikesavdelning, Filip Grudemark, upp bl.a. frågan om förvarning. Grudemark framhöll att "frågan om förvarningstiden" var av "oändlig betydelse" för to-

---

³⁰ Ibid.

talförsvaret. Hur tidigt förberedelser från främmande makts sida kunde upptäckas berodde enligt Grudemark på tre faktorer. De två första var den verksamhet som bedrevs av den egna utrikes underrättelsetjänsten samt "vänligt sinnade nationers underrättelsetjänst".

Den tredje frågan sammanhänger med säkerhetstjänstens förmåga att eventuellt uppfånga de skiftningar i atmosfären inom underrättelsekretsarna, som kan betyda, att en aggression är under uppsegling. Denna sista synpunkt torde knappast ha tillräckligt studerats för att ett slutligt omdöme skall kunna grundas. Emellertid torde man kunna våga det påståendet, att i den mån säkerhetstjänsten har möjlighet att följa den inre för att icke säga den innersta verksamheten i de kretsar, som kan beräknas understödja en aggression så finns där en källa till komplettering av andra underrättelser. Kan säkerhetstjänsten bli en larmklocka, som ger stats- och militärledning en klar uppfattning om ändringar i den politiska temperaturen så är mycket vunnet.³¹

Bland dem som i detta sammanhang borde övervakas var personer inom kommunistpartiet, ambassadpersonal, personer inom frontorganisationer, personer som medverkat vid delegationsbesök i Sverige eller "som på olika sätt genom uttalanden, genom författarverksamhet, föredragsverksamhet osv. ansluta sig till sådana ideologiska uppfattningar och verka för dessa som i sig själva innebära, att den främmande maktens intressen gynnas under täckmantel av någonting annat". Med den sista meningen kunde man också sakligt motivera en övervakning riktad mot kretsar där det inte fanns belägg för koppling till kommunism eller främmande makts ambassad t.ex. delar av fredsrörelsen. Till detta finns det anledning att anknyta längre fram i undersökningen.

I en PM från 1961 förde Bertil Wenblad, då vid Fst/In, dessa tankar vidare. Wenblad hävdade här att inför ett anfall mot Sverige skulle vissa förändringar inträda. Dels inom östblockets underrättelseorganisation och -verksamhet, dels inom SKP:s och "medlöpa-

³¹ PM angående önskvärda uppgifter (informationer) för Fst/In verksamhet. Filip Grudemark 5/5 1958. HK nr 18/1960. SÄPO. Denna PM har ställts till mitt förfogande i avskrift av Ulf Eliasson.

res” organisation, personalia, medel och metoder. Genom en studie av dessa förändringar skulle ”viss vägledning” kunna ges vid en bedömning av om, var, hur och när ett anfall mot Sverige var aktuellt. Exempel på indikationer var förändringar i den från öst och SKP utgående propagandan.³²

Svenska Fredskommittén och SKP

Som framgått ovan utgjordes hotbildens kärna av en föreställning om en intim relation mellan Svenska Fredskommittén och SKP respektive WPC. Hur pass välunderbyggd var då säkerhetspolisens och försvarsstabens uppfattning att Fredskommittén i själva verket var en del av SKP:s propagandaverksamhet för sovjetiska intressen i Sverige? Inom ramen för detta arbete har det inte varit möjligt att göra en total genomgång av SKP:s och SFK:s arkiv i syfte att fullständig klarlägga relationerna mellan de två organisationerna. Där-
emot har jag gjort en snabb genomgång av protokoll från SKP:s arbetsutskott och sekretariat under de för Fredskommittén formativa åren 1948-1952. Dessutom har en genomgång gjorts av några volymer i Svenska Fredskommitténs arkiv som i likhet med materialet från SKP förvaras på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm. Syftet har alltså varit att se hur relationerna mellan SKP och SFK framstår i ljuset av organisationernas interna handlingar som de har bevarats i de egna arkiven. Den bild som därigenom framkommer kan sedan jämföras med den bild som säkerhetspolisen byggde upp med hjälp av olika källor.

En genomgång av protokoll från SKP:s arbetsutskott och sekretariat ger stöd för tanken att i den kommunistiska partikontexten var fredsarbete och sovjetpropaganda två sidor av samma mynt och i själva verket oupplösligt förenade. Den 18 oktober 1948 presenterade partiledaren Sven Linderot för arbetsutskottet en PM med titeln *Riksdagsvalets lärdomar*. I promemorian hävdade Linderot att ett problem varit den ”bristfälliga upplysning” som ägt rum rörande Sovjetunionens betydelse för freden och socialismen. Detta var viktigt ”särskilt med hänsyn till svenska folkets nationella in-

---

³² PM angående Fst/In möjligheter att erhålla indikationer för att förebygga överraskande anfall. Fst/In Det I. Bertil Wenblad 11/3 1961. Serie Ö III vol 9. MUST. För en diskussion av frågan om säkerhetstjänstens roll när det gäller förvarning vid tiden före och efter invasionen i Tjeckoslovakien 1968 se Ekman, Stig: *Den militära underrättelsetjänsten. Fem kriser under det kalla kriget*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2000, s. 190-201.

tresse av vänskap och samarbete med Sovjetunionen för bevarande av vårt lands frihet och oberoende".³³

Drygt tre veckor senare var frågan åter uppe inom arbetsutskottet med Linderot som föredragande. Nu beslutades att ge Knut Olsson i uppdrag att "förbereda frågan om startande av en bred massrörelse för sympati och vänskap med Sovjetunionen".³⁴ Ytterligare ett par veckor framåt i tiden var det Fritiof Lager som föredrog planerna på en "anti-krigskampanj". Lager hade varit SKP:s representant vid fredskongressen i Wroclaw tidigare samma år och arbetsutskottet beslutade nu att som ett led i kampen för freden inleda en fredskampanj i mitten av januari 1949. Som framgått ovan drog kampanjen mycket riktigt i gång den 20 januari. Den 25 januari behandlade arbetsutskottet frågan om eventuella åtgärder med anledning av att det norska Arbeiderpartiet tagit ställning för medlemskap i NATO. Som en av flera motåtgärder beslöt arbetsutskottet "att förstärka propagandan för Sovjetunionen och folkdemokratierna och deras kamp för freden".³⁵ Komintern hade visserligen upplösts 1943 och det svenska kommunistpartiet var aldrig medlem av efterföljaren, Kominform. Det betyder dock inte att SKP stod självständigt i förhållande till de resolutioner som Kominform lade fram. Den 9 december 1949 behandlades frågan i partiets arbetsutskott som beslutade "att inrikta verksamheten i överensstämmelse med dessa resolutioner". Några veckor senare fattades beslut om att under perioden den 15 februari till den 15 april 1950 bedriva en kampanj för att popularisera Sovjetunionen och bl.a. framhålla dess "betydelse som fredsfaktor". Det finns alltså fog för slutsatsen att fredsarbetet och propagandan för Sovjetunionen gick hand i hand för det svenska kommunistpartiet. Vid ett sammanträde i centralkommittén den 7 september 1951 uttryckte C H Hermansson det på följande sätt:

Kampen för fred och kampen för socialismen
är ouplösligt sammanknutna med varandra.

För Hermansson rädde inget tvivel om att det var Sovjetunionen som stod "i spetsen för en världsomfattande fredsfront". Ett knappt år senare förklarade han att kriget visserligen hotade men att det på inget sätt var oundvikligt. Att freden kunnat bevaras hade

---

³³ Protokoll SKP:s au 18/10 1948. Serie A 3 vol 4. VPK:s arkiv. ARAB.

³⁴ Protokoll SKP:s au 11/11 1948. Serie A 3 vol 4. VPK:s arkiv. ARAB.

³⁵ Protokoll SKP:s au 25/2 1949. Serie A 3 vol 4. VPK:s arkiv. ARAB.

det ”svenska folket och alla andra folk i första hand att tacka den socialistiska Sovjetunionen med kamrat Stalin i spetsen”.³⁶

Med kunskap om detta är det kanske inte förvånande att SKP hanterade Svenska Fredskommittén som en integrerad del av partiarbetet. Det var alltså inom SKP:s arbetsutskott eller sekretariat som beslut fattades om vem som skulle fungera som sekreterare i den formellt fristående Fredskommittén. Som exempel kan nämnas att den 8 december 1950 beslutade SKP:s arbetsutskott att Anton Strand skulle lämna sitt arbete som ombudsman för att istället övergå till ”ständigt arbete i fredskommittén”.³⁷ Inom SKP:s sekretariat hade också en av sekreterarna på sin lott att särskilt ansvara för fredsarbetet. Således meddelades den 7 januari 1950 i en skrivelse till arbetsutskottets medlemmar märkt ”konfidentiellt” att Per-Olov Zennström ansvarade för ”förbindelsen och samordningen av kommunisternas verksamhet i fredskommittén, Spanienkommittén, Greklandskommittén”.³⁸

I mars 1951 genomfördes den s.k. *Fredsriksdagen* med representanter för Fredskommittén och andra organisationer som arrangörer. Protokoll från SKP:s arbetsutskott visar dock att beslutet att kalla till en fredsrikedag i själva verket fattades av partiets arbetsutskott den 1 december 1950. Vid detta sammanträde beslutades också att ”organisera en initiativkommitté som skall framträda som inbjudare till denna riksdag”. Genom denna kommitté skulle inbjudningar till Fredsriksdagen skickas till fackföreningar och andra organisationer. Arbetsutskottet beslutade också att ”vidtaga åtgärder för att bilda flera fredskommittéer”. Den 27 februari 1951 behandlades Fredsriksdagen ånyo av SKP:s arbetsutskott. Beslut fattades nu att partiet som organisation inte skulle delta. Däremot, vilket bör särskilt noteras, beslutade arbetsutskottet att ”i princip godkänna förslaget till uttalande som skall antagas på fredsrikedagen”. C H Hermansson och Sven Linderot fick också i uppdrag att ”medverka vid det slutliga utformandet av manifestet”.³⁹

Fredsarbetet framstår som en av de verkligt viktiga frågorna för SKP i början av 1950-talet. Partiets 15:e kongress som ägde rum den 23-26 mars 1951 hölls under devisen ”kämpa för freden”. I kongresshäftet förklaras att ”vi har ingenting att invända mot den grundval som Fredsriksdagen lade för arbetet”. Detta är naturligt-

³⁶ Protokoll SKP:s centralkommitté 9-10/8 1952. Serie A 2 vol 6. VPK:s arkiv. ARAB.

³⁷ Protokoll SKP:s au 8/12 1950. Serie A 3 vol 5. Se även protokoll SKP:s sekretariat 5/12 1950, 16/1, 30/1, 6/3, 16/4 1951. Serie F 3 vol 1. VPK:s arkiv. ARAB.

³⁸ Protokoll SKP:s au 7/1 1950. Serie A 3 vol 5. VPK:s arkiv. ARAB.

³⁹ Protokoll SKP:s au 1/12 1950 samt 27/2 1951. Serie A 3 vol 5. VPK:s arkiv. ARAB.

vis inte ägnat att förvåna med tanke på att SKP:s arbetsutskott behandlat och godkänt uttalandet innan det lades fram för Fredsriksdagen. Det var också SKP som drev frågor som att samla underskrifter till världsfredsrelsens olika appeller eller bilda nya lokala fredskommittéer. I januari 1952 fastställdes planerna för en "vär-offensiv för freden" för perioden den 1 februari till den 1 april:

Alla partiorganisationer och enskilda parti-medlemmar förpliktas att hörsamma den appell, som nyligen utfärdats av Svenska Fredskommittén om genomförande av besluten från Nordiska Fredskonferensen om intensifiering av underskriftskampanjen för en fredspakt mellan de fem stormakterna, om organisatorisk utbyggnad av fredsrörelsen och om genomförande av en särskild fredsmånad. Kommunistiska partiet ger sin anslutning till Svenska Fredskommitténs appell och uppställer samtidigt inom dess ram följande uppgifter:⁴⁰

Här följde sedan fem punkter som gav SFK:s appell ett konkret innehåll. Särskilt viktigt sades det vara att få besluten från den nordiska fredskonferensen antagna i fackföreningar, verkstadsklubbar, kvinnoföreningar, ungdomsorganisationer, hyresgästföreningar och nykterhetsorganisationer. Detta skulle också kombineras med insamlandet av namn till appellen för en fredspakt. Målet var att fram till 1 juni samla in minst 80 000 namnunderskrifter. Vidare gällde det att ge utbyggnaden av "fredsrörelsen" en fast förankring i arbetarklassen. Målsättningen för partiets organisationer var att på arbetsplatser, i fackföreningar och lokalt bilda 100 nya fredskommittéer till den 1 juni. Särskilt skulle också kvinnoorganisationernas arbete uppmärksammas. Svenska Kvinnors Vänsterförbund hade nu placerat freden först på sitt program men ungdomsorganisationerna borde också göra fredsarbetet till en huvuduppgift. Slutligen skulle partiet på alla sätt stödja SFK:s utropade *fredsmånad* genom offentliga möten och andra åtgärder "för att aktivisera de bredaste folkmassorna i kampen för freden".⁴¹

Handlingarna i SKP:s arkiv visar tydligt att Fredskommittén behandlades som en helt självklar del av partiarbetet. Relationen

---

⁴⁰ Organisationsplan tiden februari - september. Bilaga till protokoll från SKP:s centralkommitté 26-27 januari 1952. Serie A 2 vol 6. VPK:s arkiv. ARAB.

⁴¹ Ibid.

mellan Fredskommittén och SKP kan emellertid också belysas genom handlingar i SFK:s arkiv. Här finns exempelvis ett brev daterat den 25 oktober 1954 från Peter Varenius, överläkare och ordförande i SFK, till Bengt Gunnäs, sekreterare i SFK. I brevet framhöll Varenius att arbetet inom Fredskommittén helt skulle falla samman om inte Gunnäs och Anton Strand höll det hela uppe. Även sin egen roll som ordförande såg Varenius som i stort sett illusorisk.

Hela den där stora fredskomm på 120 personer, hela VU, ordf etc. är jag närmast böjd att betrakta som fiktioner, luft. Deras bortfall skulle inte rubba driften.⁴²

SFK:s verkställande utskott hade visserligen någon gång ibland kommit med något förslag som genomförts och ordföranden hade väl vissa "dekorativa funktioner" men, fortsatte Varenius, makten och initiativet har hela tiden legat hos sekreterarna Gunnäs och Strand. Varenius ifrågasatte också om det verkligen varit så lyckat att "bryta ut fredskomm, SKV och kanske DU ur komm. partiet". Visserligen hade man då gått miste om alla "luftpersonerna med namn och titlar" men dessa hade ju allt eftersom ändå förlorat intresset och fallit bort. Varenius var också kritisk till hur arbetet bedrivits inom kommittén. Utåt sett talades om utsträckta händer och användes neutrala paroller men det fanns ändå en slags "sektarism och rigiditet" menade Varenius. Detta hade gjort att personer som Erik Blomberg, Artur Lundkvist och Arnold Ljungdal inte kunde aktivt samarbeta med SFK. Varenius ansåg att många av problemen hade sitt ursprung i hur sekreterarna arbetade inom Fredskommittén.

För mig ter det sig på detta sättet: Ni har er dogmatik och specifika tankebanor, som nog kan vara en styrka ur partiets och doktrинens synpunkt men som inte utan vidare förstås - eller vill förstås - av genomsnittet. Även när ni i neutrala vändningar talar om fredssaker kommer denna jargong fram. Värre är menar jag att ni lever rätt isolerade i denna dogmatiska jargong och inte till sitt värde kan uppskatta annat sätt att tala och skriva.

---

⁴² Peter Varenius till Bengt Gunnäs 25/10 1954. SFK:s arkiv, vol 2. ARAB.

Varenius påtalade att han under årens lopp skrivit en del tal och artiklar. Dessa hade dock alltid behövt passera genom sekreterarnas händer för godkännande och den "snäva" bedömning som därvid enligt Varenius ägt rum hade väckt "olust" hos honom. Sekreterarnas egna alster passade egentligen bäst för en kommunistisk publik vilket var en viktig orsak till att kommittén inte vann anklang utanför de kommunistiska leden. Varenius efterlyste också "några symptom på att fredskommittéerna levde: förslag, diskussion, uppmuntran, kritik". Han pekade också på "en annan olustig sak": SFK hade inga stadgar. Det fanns alltså inga fastslagna regler för när det verkställande utskottet (vu) var beslutsmässigt. Vanligtvis var bara ungefär en fjärdedel av ledamöterna närvarande vid sammanträden. Och hur var det med nyval till vu? När C H Hermansson ersattes med Knut Olsson, vem beslutade det? Vad var egentligen "sekretariatet"? Och hur var det med räkenskaperna? Vu:s medlemmar begrep inte "ett skvatt" av varifrån pengarna kom eller vart de gick. Varenius menade att han blev "sporadiskt" invigd i en del saker men mycket annat av vikt fick han aldrig reda på.

Brevet som alltså finns i Svenska Fredskommitténs arkiv i Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek bekräftar i stort sett säkerhetspolisens hotbild. SFK framstår i Varenius' brev som helt styrd av sina sekreterare. Ordföranden och verkställande utskottet fungerar som galjonsfigurer och ingår i ett spel där partiets fredsorganisation försöker framstå som en ideell förening byggd på medlemmarnas entusiasm. Sex veckor efter att det skrivits fanns det i säkerhetspolisens händer. En kopia överlämnades den 11 december av den förtroliga meddelaren "Johan". Vid brevet har Nils Hammerby vid säkerhetspolisen fogat kommentaren att "den gode Peter V har tydligen börjat fundera".⁴³ Förmodligen som en direkt följd av detta brev beslutade SFK:s verkställande utskott i januari 1955 att utreda frågan om stadgar.⁴⁴ Detta torde dock inte ha inneburit någon reell förändring av verksamheten. Allting pekar på att SFK:s aktioner genomgående var både beslutade av SKP och samordnade med partiets övriga verksamhet. Möjligen sker en viss förändring när vi kommer en bit in på 1960-talet. Det gamla Moskvatrogna kommunistpartiet började nu knaka i fogarna när nyvänster och Kinavänliga krafter började verka inom partiet. Jag återkommer till detta i slutet av kapitlet.

⁴³ Säkerhetspolisens kopia finns i akt 15:222/13, löpnr 18. SÄPO.

⁴⁴ Protokoll från SFK:s VU-sammanträde 12/1 1955. Från "Johan" 1/12 1956. Akt 15:222/13, löpnr 21. SÄPO.

Stockholmsappellen

WPC och dess svenska avdelning Svenska Fredskommittén hade som främsta arbetsmetod att arrangera stora kongresser där man också antog appeller i fredens namn. I mars 1950 hölls kongress i Stockholm men redan i mitten av februari hade information börjat inkomma till statspolisen om den kommande kongressen. Den 13 februari var direktör Stendahl på Hotell Continental i kontakt med polisintendent Zetterqvist. Stendahl meddelade att redaktör Zennström ville hyra festväningen för en kongress den 16-19 mars. Stendahl ville dock inte hyra ut om Fredskommittén kunde anses vara en kommunistisk täckorganisation. Kommissarie Erik Lönn, som tillfrågades, meddelade "i korthet vad jag kände till om denna kommitté".⁴⁵ När det gäller utläningar på besök i Sverige hade säkerhetspolisen regelmässigt kontakt med Statens Utlänningskommission. Så också i detta fall och den 15 februari översändes en lista på de utländska deltagare som inbjudits av Fredskommittén.⁴⁶ Från meddelaren "Johan" inkom rapport om att SKP nu visade stor aktivitet i fredsfrågan och propagandamaterial skickades ut till bl.a. fackföreningar.⁴⁷ "Johan" kunde också överlämna listor på utländska besökare samt uppgifter om när dessa skulle anlända till Sverige och med vilket färdmedel.

"Johan" hade dock mer att informera om när det gäller kongressen i Stockholm. Den 15 mars inkom "Johan" med uppgifter om SKP:s engagemang i fredskongressen. Eftersom Fredskommittén inte på något sätt hade resurser för att kunna arrangera en internationell kongress hade partiet i stort sett tagit över hela arbetet. "Johan" berättade att med endast ett par undantag kom hela funktionsstaberna som jobbade med kongressen från SKP. Per-Olov Zennström styrde det hela med biträde av John Takman och Eva Palmaer-Johansson. Det var också denna trio som hade att godkänna alla tal innan de lades fram för kongressen.⁴⁸ Det var bråda dagar i mitten av mars 1950. Inte bara för partiet och Fredskommittén, utan också för "Johan" som stod i daglig kontakt med Nils Hammerby vid säkerhetspolisen. Den 16 mars kunde "Johan" med-

⁴⁵ PM av Erik Lönn 14/2 1950. Akt 15:222/13, löpnr 2. SÄPO.

⁴⁶ Sven Laurell, Statens Utlänningskommission till Erik Lönn 15/2 1950. Akt 15:222/13, löpnr 4. SÄPO.

⁴⁷ PM av Nils Hammerby 17/2 1950. Akt 15:222/13, löpnr 4. SÄPO. Efter kongressen inkom från "Johan" ett exemplar av det upprop som gått ut till fackföreningarna.

⁴⁸ PM av Nils Hammerby 15/3 1950. Akt 15:222/13, löpnr 4. SÄPO.

dela ytterligare uppgifter om kontakterna mellan SKP och Svenska Fredskommittén.

Det svenska kommunistpartiet står bakom Världsfredskommittén även ekonomiskt. Onsdagen den 15 mars blev det ebb i kassan på kommitténs kansli på Vasagatan, men en stund senare infann sig Elis Wahlström med 1.000:- kronor. Tydligt är det stockholmskommunen, som har utbetalat dessa medel.⁴⁹

Personal från säkerhetspolisen övervakade också kongressens öppnande och efter sessionen i A-salen i Folkets Hus skuggades några av delegaterna till en lägenhet på Gärdet.⁵⁰

Kongressen i Stockholm är framför allt känd för eftervärlden för att det var vid detta tillfälle som den s.k. *Stockholmsappellen* antogs. I appellen krävdes ett "ovillkorligt förbud mot atomvapnet" vilket skulle upprätthållas genom "sträng internationell kontroll". Vidare framhölls att den regering som först tog vapnet i bruk borde betraktas som krigsförbrytare. Appellen avslutades med en uppmaning till alla människor "av god vilja" att med sina underskrifter ge den sitt stöd. En energisk insamling av namnunderskrifter sattes nu igång inom kommunistiska kretsar världen över. Sammanlagt hävdades att 500 miljoner människor skrev på Stockholmsappellen. Bland dessa var dock inräknade hela den vuxna befolkningen i Sovjetunionen och dess allierade. För Bulgarien upptogs flera undertecknare än vad landet hade invånare och i Ungern hade man uppenbarligen även räknat med barn för att få ihop till det magnifika slutresultatet. Många namnunderskrifter lär också ha samlats in i västeuropeiska länder med stora kommunistiska partier såsom Frankrike (ca 14 miljoner namn) och Italien (nästan 17 miljoner namn).⁵¹ I Sverige bedrevs insamlandet av namn i nära samarbete med SKP och gav resultatet 312 719 namn. Namnlistorna överlämnades den 27 december 1950 till utrikesminister Östen Undén av Eva Palmaer och John Takman.

Från säkerhetspolisens sida pågick samtidigt en annan sorts namninsamling med anknytning till Stockholmsappellen. Genom

⁴⁹ PM av Nils Hammerby 16/3 1950. Akt 15:222/13, löpnr 4. SÄPO. Frågan om hur Fredskommittén egentligen finansierades skulle komma upp då och då under årens lopp. Någon säker slutsats om detta kunde dock aldrig presenteras.

⁵⁰ PM av Gösta Danielsson och Simon Roos 16/3 1950. Akt 15:222/13, löpnr 4. SÄPO.

⁵¹ Wittner, Lawrence S: *One World or None. A History of the World Nuclear Disarmament Movement Through 1953* s. 183.

”Johan” inkom listor med namn på dem som aktivt deltagit med att samla in namnunderskrifter. Att samla in namn till Stockholmsappellen kom nu att betraktades som saklig grund för misstanke om medlemskap i SKP varför dessa personer blev registrerade som kommunister. Detta var också en uppgift som kunde lämnas ut i samband med personalkontroll.⁵²

Från det ickekommunistiska Sverige hördes ett samfällt avståndstagande från Stockholmsappellen och den till landets huvudstad förlagda kongressen. I den syndikalistiska tidningen *Arbetaren* publicerades den 16 mars 1950 ett upprop ”För friheten och freden” mot kongressen. Bland undertecknarna fanns bl.a. Harry Martinson, Vilhelm Moberg, Ture Nerman, Hanna Rydh, och Herbert Tingsten. Från den äldre fredsrörelsen kom ett uttalande där man kategoriskt tog avstånd från världsfredsrörelsens verksamhet.⁵³

Några reflexioner angående statspolisens inhämtning av underrettelser är här på sin plats. För det första saknas helt uppgifter från telefonavlyssning vilket tyder på att denna efterhand så viktiga metod för inhämtning av uppgifter rörande kommunistpartiet ännu inte i någon större omfattning tagits i bruk. Vidare vilade säkerhetspolisens kunskap om Fredskommitténs aktiviteter i hög grad på öppet pressmaterial men också tungt på en meddelare med täcknamnet ”Johan”.

Källa ”Johan”

I säkerhetspolisens arkiv finns en serie med beteckningen 5:73 följt av ett nummer i en tresiffrig serie. Detta är akter där meddelanden, rapporter och handlingar som inkommit från någon av säkerhetspolisens källor har samlats i en och samma akt som bär källans täcknamn.

En del av dessa är rent fiktiva meddelare som egentligen utgör bearbetade rapporter baserade på överskottsmaterial från telefonavlyssning. Andra fiktiva meddelarakter innehåller uppgifter från signalspaning mot framför allt öststatsambassaderna. Ett par meddelare är samlingsakter för information från försvarsstabens grupp B/IB. En stor grupp utgörs dock av källor som är riktiga människor av kött och blod. En del av dessa förefaller ha varit journalister som genom sitt arbete kunde komma över information, delta i konfe-

⁵² *Sammanfattande redogörelse och historik över pk.* O G Dahlgren-Tiberg 30/6 1953. Statspolisintendentens arkiv, Samrådsnämnden. F I, vol 1. SÄPO.

⁵³ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred. Berättelsen om en folkrörelse*, s. 243-244.

renser osv. på ett sätt som inte väckte misstänksamhet från de övervakades sida. Andra källor kan vara personer som av privata skäl haft ett intresse att kartlägga vänstergrupper och som därför även kan ha varit säkerhetspolisen till hjälp. Några källor kan vara infiltratörer i stil med IB:s Gunnar Ekberg vars källakt i SÄPO:s arkiv bär namnet "Ada". De flesta källorna är dock förmodligen personer som verkat inom de rörelser säkerhetspolisen önskat kartlägga och som från sin unika position kunnat lämna intressanta uppgifter inifrån.

En av dessa som rapporterat från insidan sticker av från de andra på ett speciellt sätt. Många meddelarakter består bara av en eller ett par hängmappar i SÄPO-arkivet. Rapporterna från "Ada", som är en ganska stor serie finns i nio hängmappar. Det material som skickats in från grupp B och senare IB finns i två akter med sammanlagt drygt 50 mappar. Källa "Johan" är med sina 84 hängmappar med bred marginal säkerhetspolisens genom tiderna största rapport sett till mängden bevarade handlingar.

"Johan" var aktiv medlem i det svenska kommunistpartiet, med goda sociala kontakter inom SKP:s ledning. År 1940 började "Johan" av okänd anledning lämna uppgifter till säkerhetspolisen. Fem år senare begåvades källan med ett eget nummer i systemet och blev då 5:73/18 "Johan". Från andra världskriget och några decennier framåt lämnade "Johan" initierade rapporter om situationen inom partiet, på Ny Dag samt om t.ex. partiledningens resor i landet. Rapporterna kom också att beröra den föreningsvärld som var knuten till SKP, som t.ex. Vänskapsförbundet Sverige-Sovjetunionen, Svenska Kvinnors Vänsterförbund, Clarté samt inte minst Svenska Fredskommittén. Som kommer att framgå av detta kapitel kom rapporteringen från "Johan" att få en helt avgörande betydelse för säkerhetspolisens kunskap om den kommunistiska freds rörelsen.

Vilka typer av dokument och informationer lämnade då "Johan" till säkerhetspolisen? För att ge läsaren en snabb överblick följer här en lista i punktform över handlingar med anknytning till SFK som lämnades över antingen i original eller som kopia eller stencil:

- Listor med namn på funktionärer vid fredskonferenser
- Listor med namn på medlemmar i SFK:s vu
- Förteckning över prenumeranter på SFK:s tidning *Leva i fred*

- Korrespondens
- Listor över personer som samlat in namn till Stockholmsappellen
- Protokoll från SFK:s vu
- Anmälningssblanketter till SFK:s fredskryssningar kompletta med fotografier.
- Deltagarförteckningar till kongresser m.m.
- Ekonomiska handlingar, kvitton, kontoutdrag, flera årgångar av SFK:s huvudbok
- Adresslistor på folk som ansågs lämpliga att kontakta i olika sammanhang
- Diverse utskick som stencilerats på SFK
- Alla andra handlingar som källan kunde komma över

Förutom interna dokument lämnade "Johan" muntligt och skriftligt inblickar i all möjlig kommunistisk och kommunistanknuten verksamhet. Efter att kalla "Johan" 1963 för första gången besökt sekreteraren i SFK, Wide Svensson i hemmet, levererades till säkerhetspolisen en skiss över lägenheten.⁵⁴ En del uppgifter som lämnades får sägas ha karaktären av rent skvaller om kärleksaffärer och alkoholproblem. Men "Johan" lämnade även uppgifter om folks semestrar, anställningar och uppfattningar i politiska frågor. Och inte minst viktigt: Vem träffar vem och vem ringer till vem? Avslutningsvis kan noteras att "Johan" regelbundet fick betalt för sitt arbete och närmast kan sägas ha varit anställd av säkerhetspolisen.⁵⁵

Fredsarbetet - och övervakningen – fortsätter

I december 1950 var insamlingen till Stockholmsappellen färdig och namnen överlämnade till utrikesminister Undén. Månaden innan hade författaren Artur Lundkvist valts in som en av WPC:s tio vice ordförande. I januari 1951 arrangerade SFK den s.k. Fredsriksdagen. Som konstaterats tidigare i detta kapitel var det egentligen SKP som stod bakom Fredsriksdagen. I likhet med kongressen ett år tidigare kom ett unisont avståndstagande från den etablerade fredsrörelsen liksom från statsminister Tage Erlander.⁵⁶ Från försvarsstaben inkom tidningsklipp samt en förfrågan om att i sinom

⁵⁴ Skissen finns i akt P 5692, löpnr 3 A. SÄPO.

⁵⁵ Se t.ex. uppteckning från samtal nr 212 den 6/10 2000. SÄKO.

⁵⁶ MT 24/1, 11/2 1951, AT 22/1 1951, DN 10/2 1951. Klipp i akt 15:222/13. SÄPO.

tid få orientering om vilka som deltagit samt eventuellt vad som förekommit.⁵⁷ Detta löstes på ett smidigt sätt. Vid Freds-riksdagen togs ett grupp fotografi av deltagarna. Deltagarna fick därefter beställa kopior av fotografiet vilket de tydligen gjorde i stor utsträckning. Säkerhetspolisen fick tag i beställningslistorna, sannolikt genom "Johan", varefter dessa enkelt kopierades.⁵⁸ Under två veckor i november 1951 avlyssnades de två telefoner SFK disponerade i sin lokal på Vasagatan. Detta skedde i samband med att en av dess anställda misstänktes för delaktighet i grovt spioneri.⁵⁹ Avlyssningen förefaller emellertid inte ha genererat någon överskottsinformation rörande SFK:s verksamhet. I slutet av 1952 flyttade Fredskommittén till mera permanenta lokaler belägna på Pustegränd på Södermalm i Stockholm.

Liksom generellt inom den kommunistiska rörelsen var säkerligen ekonomin ett problem för Fredskommittén. År 1953 ansökte SFK om statligt bidrag från UD:s anslag till "upplysningsarbete rörande mellanfolkligt samarbete och utrikespolitiska frågor". För att närmare utreda vad SFK var för organisation kontaktade Per Anger på UD kommissarie Otto Danielsson den 7 februari. Danielsson lämnade ärendet till sin kollega Erik Lönn som lovade skriva en PM i frågan. Två dagar senare, den 9 februari, var Lönn's PM klar för vidarebefordran till UD. I promemorian konstaterade Lönn att Fredskommittén med lokalkommittéer var "kommunistiska organisationer, som man nödtorftigt försöker maskera genom att engagera medhjälpare främst ur det intellektuella skiktet och bland fackföreningsfolk, vilka placeras i kommittéernas ledning".⁶⁰ Med detta som underlag är det inte ägnat att förvåna att regeringen den 30 juni 1953 avslag SFK:s ansökan om statsbidrag.⁶¹ Det kan var värt att notera att i Lönn's PM framhölls återigen "de intellektuellas" roll i verksamheten.

Den kommunistiska fredsverksamheten kan sägas ha konsoliderats och funnit sin form några år in på 50-talet. Genom intensivt arbete med att bilda lokalkommittéer och samla in namnunderskrifter hade man försökt bredda verksamheten. Från det etablera-

⁵⁷ PM Erik Lönn 23/1 1951. Akt 15:222/13, löpnr 9. SÄPO.

⁵⁸ Lista över personer som deltagit i Fredsriksdagen i Sthlm 3/3 1951. Akt 15:222/13, löpnr 11. SÄPO. Listan upptar ca 170 namn av de 218 som ska ha deltagit.

⁵⁹ PM av Lars P Lindroth 6/11 och 13/11 1951. Säkerhetspolisen, särskilda serier. Serie F III. Rådhusrättens exemplar av TK-PM 1950-1953, vol 2. SÄPO.

⁶⁰ PM ang Den Svenska Fredskommittén. Erik Lönn och Ragnar E Andersson 9/2 1953. Akt 15:222/13, löpnr 14. SÄPO.

⁶¹ Kabinettssekreterare Arne S Lundberg, UD, till SFK 30/6 1953. SFK:s arkiv vol 2. ARAB.

de Sverige var dock avståndstagandet kompakt och något statligt bidrag kom heller inte i fråga.

Parallellt med detta började också säkerhetspolisens övervakningssystem finna sin form. År 1951 börjar en ny typ av rapporter finna sin väg in i aktsystemet. I november 1951 kunde meddelaren "Munin" berätta om en finsk kvinna som en tid arbetat som kontorsbiträde vid SFK samt även verkat som föredragshållare. "Munin" berättar också att kvinnan är en ledande kraft inom den finska fredsrörelsen och talar flytande svenska. Lite längre fram i samma månad meddelade "Munin" att Anton Strand från SFK och Urban Karlsson i *Sveriges Kommunistiska Ungdomsförbund* (SKU) haft ett "häftigt meningsutbyte" angående ett visumproblem inför den Nordiska fredskonferensen i Stockholm 30/11-1/12 1951.⁶² Vem eller rättare *vad* var då "Munin"?

Källa "Munin"

Den 14 november 1951 dömdes den s.k. marinspionen Ernst Hilding Andersson till livstids straffarbete för spioneri för sovjetisk räkning. I samband med förundersökningen mot Hilding Andersson och tre andra personer som inletts 1951 hade telefonavlyssning av ett flertal telefoner kommit till stånd den 29 maj.⁶³ I juli kom en ny misstänkt in i bilden, "H". I november 1949 hade vid övervakning av den sovjetiske Tass-journalisten Viktor Anissimov konstaterats att denne under "konspirativa former" bjudit "H" på middag med vin på restaurang Stallmästargården.

Efter två timmars samvaro lämnade de två restaurangen för att fara till Anissimovs bostad. Vid ytterligare två tillfällen i november respektive december kunde säkerhetspolisen konstatera att "H" besökte Anissimov i hemmet och därvid stannade i flera timmar. Viktor Anissimov lämnade Sverige i april 1951 efter att i sex år tjänstgjort vid Tass' Stockholmsredaktion. Anissimov misstänktes av säkerhetspolisen vara "uppdragsgivare åt agenter i illegal tjänst och ledare för en spionerilinje i Sverige". Det var denna spionring som Anissimov antogs ha lämnat över till Hilding Anderssons kontaktman, Nikolai Orlov, att sköta när han själv återvände till Sovjetunionen.

⁶² Rapport från "Munin" 16/11 och 26/11 1951. Akt 15:222/13, löpnr 9 respektive 13. SÄPO.

⁶³ Se handlingar i akt P 5025, löpnr C 1 1. SÄPO.

Jämte de fyra redan misstänkta svenskarna samt Orlov ville nu stadsfiskal Werner Rhyninger även låta avlyssna "H" såsom misstänkt för delaktighet i grovt spioneri. "H" förklarades vara "mycket aktivt verksam inom den kommunistiska ungdoms-rörelsen" och det var just två telefoner vid SKU med adress Kungsgatan 84 man ville avlyssna. Rhyningers begäran beviljades också den 24 juli 1951.⁶⁴ Genom detta hade alltså det kommunis-tiska ungdomsförbundets telefoner dragits in i avlyssningen och det var nu som den fiktive meddelaren "Munin" började lämna sina första rapporter. Den akt som en gång har funnits över "Munin" är gallrad men kopior av rapporter som placerades i andra sak- och personakter har bevarats. Genom innehållet i dessa kan konstateras ett samband mellan meddelaren "Munin" och avlyssningen av "H", dvs. två telefoner på SKU:s expedition på Kungsgatan 84.

Den 14 januari 1952, dvs. efter det att Hilding Andersson blivit dömd, kunde statspolisen sammanfatta vad som framkommit genom avlyssningen av "H". Normalt utväxlades 60-80 samtal dagligen på de två telefonerna och avskriften omfattade i januari 670 maskinskrivna sidor. Men av dessa 670 sidor var det förmodligen ganska få som innehöll något av värde för den spionutredning som pågick.

Genom avlyssningen har visserligen ingenting framkommit som direkt giver stöd åt misstanken om brott mot 8 kap SL, men en del telefonsamtal äro mycket diffusa och det är svårt att bilda någon uppfattning om vad som avhandlas.⁶⁵

Detta betydde naturligtvis inte att avlyssningen var värdelös ur späningsynpunkt. Tvärtom var den av "mycket stort värde" då man därigenom kunde få reda på om vederbörande skulle ut och resa eller träffa någon. Därefter följer i sammanfattningen en uppräknig av vad som nog får betraktas som det största värdet med telefonavlyssningen. Av sammanfattningens två sidor ägnas nämligen en och en halv åt att redogöra för en mängd viktiga upplysningar som kunnat inhämtas rörande det kommunistiska ungdomsförbundet. Genom avlyssningen hade t.ex. erhållits "ett stort antal" namn på medlemmar inom SKU. Vidare hade en mängd informationer inkommit om olika aktiviteter, t.ex. ungdomsförbundets

⁶⁴ PM 24 juli 1951. Rhyninger till Stlhms Rådhusrätt 24 juli 1951. P 5025. SÄPO.

⁶⁵ *Sammanfattning*. C Almedal 14/1 1952. P 4968, löpnr C 1 1. SÄPO

arbete med att bilda DU- (Demokratisk Ungdom) klubbar. Vidare hade konstaterats ett "intimt samarbete" mellan SKU och Clarté särskilt i samband med den s.k. Berlinfestivalen i augusti 1951. När ungdomar sålunda ringde till SKU:s expedition för att anmäla sig till resan kunde namnen registreras av stats-polisen. Genom telefonavlyssningen framkom också namn på "ett flertal personer" som via SKU begärt hjälp eller råd om hur de skulle förfara vid visuman-sökan till öststater. Dessa hade "alltid visat sig vara partimedlem-mar".⁶⁶

Den sammanfattning som C Almedal den 14 januari 1952 ställde samman rörande avlyssningen av "H" kan betraktas som en utvärdering av en praktik som skulle få mycket stor betydelse för säkerhetspolisens övervakningssystem. Utvärderingen visade att den överskottsinformation som erhållits genom avlyssningen av ungdomsförbundets expeditionstelefoner varit mycket betydelsefull. Framfört allt när det gällde att kartlägga medlemmar, organisation, och kontakter inom och utom förbundet. Systemet med att skriva om uppteckningar från avlyssnade telefonsamtal till rapporter från fiktiva meddelare var emellertid fortfarande bara i sin linda.

Den 22 januari 1952 tillkom ett telefonnummer som avlyssnats tidigare och som för lång tid framöver skulle förekomma i framställningar om telefonavlyssning. Denna dag meddelades nämligen från telefonstationen att abonnenten, dvs. SKU, begärt telefonvakt av de båda nummer som avlyssnades. Hänvisning gjordes till nr 52 00 95. Abonnent på det nya numret var SKP, Kungsgatan 84. Stadsfiskal Rhyninger framhöll nu att eftersom "H" kunde förväntas begagna denna telefon istället var det av "synnerlig vikt" att avlyssningen flyttades till detta nummer. Samma dag, den 22 januari 1952, kom beslutet från Stockholms rådhusrätt som beviljade avlyssningen av SKP:s partiexpedition. Enligt 1948 års tvångsmedelslag kunde beslut bara beviljas för en vecka i taget och avlyssningen av 52 00 95 varade bara en vecka den här gången. I skrivel-sen veckan därefter till rådhusrätten upptogs beträffande "H" endast telefonerna inom ungdomsförbundet.⁶⁷

I juli 1952 beviljade Stockholms rådhusrätt avlyssning av telefo-nen i *Demokratisk Ungdoms* (DU) lokal vid Mälartorget. Motiver-ingen var att "H" ofta vistades i lokalerna och alltså även kunde an-

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Se handlingar i P 4968, löpnr C 1 1. SÄPO. Se även PM av Lars P Lindroth 6/11 och 13/11 1951. Säkerhetspolisens, särskilda serier. Serie F III. Rådhusrättens exemplar av PK-PM 1950-1953, vol 2. SÄPO.

tas begagna telefonen där. DU betraktades nu av säkerhetspolisen som en "kommunistisk täckorganisation" som av taktiska skäl alltmer tagit över SKU:s verksamhet bland ungdom.⁶⁸

Senast den 8 februari 1952 började polisen åter avlyssna SKP:s telefon 52 00 95 nu i anknytning till misstankar mot en person som i samband med den s.k. Enbomsrättegången den 31 juli 1952 dömdes mot sitt nekande till ett år och åtta månaders straffarbete för spioneri och delaktighet i spioneri. Avlyssningen av SKP kunde dock även framgent hängas upp på denne, möjligen med tanke på att domen överklagats.⁶⁹

I oktober 1952 hade säkerhetspolisen emellertid kommit fram till att eftersom mannen nu sedan länge suttit i häkte var det inte längre sannolikt att något av vikt för utredningen skulle framkomma genom avlyssningen av 52 00 95. När det gällde "H" hade efter drygt ett års avlyssning inga nya omständigheter framkommit. Misstankarna kvarstod dock med "oförminskad styrka" med hänvisning till att det ansågs känt att mycket lång tid kunde gå mellan olika kontakttillfällen. Däremot fanns ingen anledning att tro att den sovjetiska underrättelsetjänsten skulle släppa en agent som en gång rekryterats. Detta fick alltså motivera fortsatt avlyssning av de kommunistiska ungdomsorganisationerna.

När det gällde SKP och nummer 52 00 95 gällde det att hitta någon annan lämplig person att hänga upp tillståndet på. I promemorian från oktober 1952 pekade kriminalöverkonstapel Lars P Lindroth på vissa slutsatser som kunde dras av rättegångarna mot Fritiof Enbom m. fl. Det hade här visat sig med "stor tydlighet" att funktionärer inom SKP eller knutna till den kommunistiska pressen av ideologiska skäl "villigt" medverkat i det sovjetiska spioneriet mot Sverige. Mot bakgrund av detta hade nu statspolisen i Stockholm gjort "en inventering av berörda klientel". Den som främst ansågs motsvara bilden av en sovjetisk spion var förre parti-sekreteraren Fritiof Lager. Denne skulle bl.a. enligt en källa haft för vana att sammanträffa med sin sovjetiske motpart på varuhuset PUB:s skoavdelning. För säkerhets skull plockades även ytterligare ett namn fram, "P", som tidigare skulle ha stått i förbindelse med den ovan nämnde Viktor Anissimov. Till yttermera visso var "P" också gift med en ryska, fungerade som Lagers personlige sekreterare samt hade flera gånger besökt den sovjetiska ambassaden. Med

---

⁶⁸ PM av Lars P Lindroth 2/7 1952. P 4968, löpnr C 1 1. SÄPO.

⁶⁹ Högsta domstolen ändrade senare domen till tre års straffarbete.

misstankarna mot Lager och "P" i bagaget kunde nu avlyssningen av Kungsgatan 84 och SKP:s partitelefoner fortsätta som förut.⁷⁰

Systemet med att använda telefonavlyssning som en metod att kartlägga det kommunistiska partiet började nu allt mer att finna sin form. År 1954 synes informationsmängden blivit så stor att en uppdelning på flera fiktiva meddelare ansågs nödvändig. Nu delades materialet upp på ett flertal nya meddelare med namn som "E Hilding" och "E Jung". Överskottsinformationer rörande Ny Dag, ungdomsförbundet, den kommunistiska arbetarkommunen etc. placerades nu i skilda akter.

Som kommer att framgå av detta och följande kapitel skulle insamlandet av överskottsinformation från telefonavlyssning få mycket stor betydelse. Inte bara för kartläggningen av SKP utan för övervakningen av all verksamhet som i någon mån involverade kommunister. Detta gäller också fredsrörelsen.

Konferenser och kongresser

Fredskongressen i Stockholm 1950 var den första men den skulle snart följas av fler. Farhågor yppades även för att Sverige höll på att göras till något av ett centrum för Världsfredsrådets aktiviteter.⁷¹ Det var inte bara frågan om stora internationella kongresser i opinionsbildande syfte. WPC förlade också en del interna byråmöten till Stockholm. Sammanlagt hölls omkring ett 20-tal större kongresser och WPC-möten under åren 1954-1965. Vilka övervakningsinsatser gjordes då från säkerhetstjänsternas sida beträffande dessa konferenser och möten? 1954 hölls två konferenser i Världsfredsrådets regi i Stockholm. I juni ägde *Internationella Avspänningskonferensen* rum varvid viss övervakning ägde rum från säkerhetspolisens sida. Bl.a. fotograferades deltagarna för senare identifiering. I övrigt inkom uppgifter från pressen, från utländska samarbetspartner, genom överskotts-information från telefonavlyssning samt från förtroliga meddelare framför allt "Johan". I konferensen deltog endast en svensk, kväkaren Herman Backman.

I samband med kongressen förekom också uppgifter att man från centralt håll inom WPC hade önskat att de svenska kväkarna, *Vännernas Samfund*, skulle stå som arrangör för kongressen. Enligt källan skulle dock kväkarna ha dragit sig ur när det stod klart att konferensen skulle genomföras helt i WPC:s regi. Källans tillförlit-

⁷⁰ PM av Lars P Lindroth 2/10 1952. P 4968, löpnr C 1 1. SÄPO.

⁷¹ Se t.ex. Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred*, s. 243.

lighet ansågs dock vara "svårbedömd" och ytterligare bekräftelse på detta saknas.⁷² Att WPC var intresserat av att få med sig kväkarna vid evenemang som fredskonferenser är dock klart. I Svenska Fredskommitténs akt ligger en avskrift av ett brev från WPC:s sekreterare Isabelle Blume till Bengt Gunnäs, sekreterare i SFK. Brevet, som naturligtvis tillhandahölls av "Johan", är daterat den 19 januari, tyvärr utan årtal. I brevet talas om att WPC önskar få igång propaganda för den s.k. fyrmaktskonferensen. Detta skulle ske genom utfärdandet av en deklaration till stöd för konferensen. Härvid uttrycktes klart från WPC:s sida att man gärna såg de svenska kväkarna samt socialdemokraten Georg Branting som undertecknare av en sådan deklaration. Däremot hade man, förklaras i brevet, gett upp tanken på att sammankalla en konferens där kväkarna tillsammans med andra stod som arrangörer. Något som istället var tänkbart var "en mottagningskommitté som kväkarna tar initiativ till".⁷³ Även den sovjetiska ambassaden ägnade de svenska kväkarna stort intresse.⁷⁴

I november 1954 höll WPC en session i Stockholm med både svenska och utländska deltagare. Säkerhetspolisens inhämtning av underrättelser var i stort sett av samma slag som vid avspänningskonferensen i juni. Det samlade materialet från kongressen uppgår till nära 1000 sidor handlingar varav sammanlagt 208 kom från "Johan".⁷⁵

År 1956 höll WPC byråmöte och dessutom arrangerades en nedrustningskonferens i Medborgarhuset i Stockholm den 19-20 maj. Nedrustningskonferensen i Medborgarhuset hade börjat förberedas av SFK redan i januari 1956. Vid ett sammanträde den 11 januari rapporterade sekreteraren Wide Svensson om WPC:s senaste byråmöte som ägt rum i Helsingfors i december året innan. På byråmötet hade fattats beslut om att inleda "en kampanj i nedrustningsfrågan" och åtgärder för att verkställa detta skulle nu diskuteras inom SFK. Fredskommitténs verkställande utskott beslöt nu om en rad åtgärder i nedrustningens namn och som första punkt stod att offentliggöra ett upprop med en så bred initiativkommitté bakom som möjligt. Vid nästkommande sammanträde inom SFK:s verkställande utskott hade planerna nu hunnit längre och det beslutades att arrangera en "landsomfattande nedrustningskonferens" som skulle äga rum den 19-20 maj.

⁷² Se handlingar i akt 15:024/1, löpnr 2-3. SÄPO.

⁷³ Isabelle Blume till Bengt Gunnäs 19/1 (avskrift). Akt 15:222/13, löpnr 17. SÄPO.

⁷⁴ Se handlingar i akt P 7618. SÄPO. Se även *Sverige i ryska arkiv* band I s. 90.

⁷⁵ Se handlingar i Akt 15:024/1, löpnr 6, 6a, 7, 8, och 8a. SÄPO.

Hur uppropet kom att formuleras är inte känt men i den 18 personer starka initiativkommittén ingick kända namn som Moa Martinson och Naima Wifstrand. Dessutom fanns där LO:s förre andre ordförande Einar Norrman och rektor Ingegerd Granlund. De flesta av namnen var kända från tidigare upprop i världsfreds-rörelsens och SFK:s regi. Däremot framgick inte på något sätt att konferensen egentligen var ett initiativ från Svenska Freds-kommittén och ytterst vilade på ett beslut fattat vid ett byråmöte inom WPC. Tydligt är att SFK nu hade börjat tillämpa den av WPC använda metoden att arrangera konferenser med användande av föregivet neutrala initiativkommittéer. Av taktiska skäl önskade SFK inte stå som arrangör av konferensen. En av dem som ingick i initiativkommittén var som sagt Einar Norrman som kontaktades per brev den 24 januari 1956. I brevet översände SFK:s sekreterare Wide Svensson ett förslag till uttalande som han ville att Norrman skulle titta på.

Bakom detta uttalande borde några personer stå, som har förankring i arbetarrörelsen, den vetenskapliga världen och de pacifistiska rörelserna. Initiativtagarna, bland vilka vi hoppas också få räkna Dig, kunde sedan lämpligen skicka detta uttalande till en rad organisationer (i främsta rummet fackliga) och enskilda i och för instämmande. Jag vill understryka att Svenska Fredskommittén inte skall stå för uppropet, även om någon eller några av dess ledande personer också kommer att finnas bland initiativtagarna.⁷⁶

Wide Svensson framhöll också att Norrman med sina kontakter kanske kunde försöka intressera Gustav Möller för detta projekt. I en skrivelse som Fredskommittén senare lät distribuera till intressenter av olika slag, bl.a. fackföreningar, uppmanades till stöd för konferensen. I skrivelsen förklarades att bakom konferensen stod "en särskild initiativkommitté" men att SFK:s verkställande utskott "beslutat stödja denna konferens som ett värdefullt bidrag till den pågående kampanjen för allmän nedrustning och atomvapenförbud".⁷⁷

⁷⁶ Wide Svensson SFK, till Einar Norrman 24/1 1956. SFK:s arkiv, vol 1. ARAB.

⁷⁷ Skrivelsen daterad april 1956 finns i fotokopia i akt 15:222/13 löpnr 20. SÄPO.

Konferensen inleddes den 19 maj 1956 i Medborgarhuset i Stockholm med tre förberedda diskussioner. De tre inledarna, domprosten Oscar Rundblom, med. dr. Andrea Andreen och Einar Norrman, representerade grenar av samhället som SFK ansåg viktiga att få med sig i fredsarbetet. SFK hade i flera år arbetat för att engagera domprosten Rundblom i arbetet. Inför konferensen i maj 1956 hade han kontaktats redan i januari med förfrågan om medverkan. Rundblom bad i sitt svar, som finns fotokopierat i SÄPO:s arkiv, att få återkomma eftersom han skulle ut på en resa.

Men redan nu kan jag säga att jag i princip delar Din uppfattning att allt bör göras som någonsin kan göras för att förhindra atomvapnens utbredning. Riskerna för hela mänskligheten är ju direkt överhängande. Det är bara formen för min lilla insats som jag måste tänka igenom. Gör jag något som kan misstänkliggöras som kommunistpåverkat har jag ingen möjlighet att vinna kyrkans uppslutning kring saken.⁷⁸

Rundbloms budskap var mycket tydligt. Saken i sig var god, men att medverka i konferenser med anknytning till Världsfredsrådet och SFK var meningslöst eftersom det skulle betraktas som propaganda för Sovjetunionens uppfattning i världspolitiken. Brevet från domprosten Rundblom speglar ganska väl hur situationen kunde uppfattas. SFK betraktades som ett redskap för SKP:s och WPC:s strävanden och det fanns därmed fördelar att vinna med att uppträda under neutral flagg. Dessutom kunde det vara förenat med vissa risker att medverka i världsfredsrörelsens arrangemang. Einar Norrman som från 1955 allt mer kommit att engageras inom Svenska Fredskommittén som bl.a. mötestalare ägnades stor uppmärksamhet i pressen när han samma år undertecknade WPC:s s.k. Wienappell. I en av säkerhetspolisen gjord sammanställning rörande aktionen för Wienappellen betecknas Norrmans underskrift såsom varande "av mycket starkt propagandistiskt värde". För Norrman själv blev dock konsekvenserna värre då han senare tvingades avgå från sin post som andre ordförande i LO. En bidragande

---

⁷⁸ Oscar Rundblom till (troligen) Wide Svensson, SFK 26/1 1956. I akt 15:222/13, löpnr 21. SÄPO.

orsak torde enligt både säkerhetspolisen och tidningen "Folkets röst" ha varit just undertecknandet av Wienappellen.⁷⁹

Konferensen i Medborgarhuset pingsthelgen 1956 mynnade ut i en resolution om att stödja strävanden till internationell nedrustning och förbud mot massförstörelsevapen. Därtill borde Sverige föregå med gott exempel och sänka försvarsanslagen, inledningsvis med 250 miljoner kronor.⁸⁰ Den andra delen av resolutionen föranleder vissa kommentarer. I samband med förberedelserna inför konferensen hade SFK:s verkställande utskott fattat beslut om att någon skulle få i uppdrag att "förbereda ett inlägg, som visar rustningarnas inverkan på ekonomin".⁸¹ Ett inlägg om detta gjordes också på konferensen av Knut Olsson som framförde just summan 250 miljoner kronor som utgångspunkt för den svenska nedrustningen.⁸² Konferensen tillsatte också ett utskott bestående av John Takman, Einar Norrman och Ingegerd Granlund. Utskottet fick i uppdrag att fullfölja de beslut som fattats vid konferensen, och kom snart att inrikta verksamheten på att bedriva opinionsbildning mot planerna på en svensk atombomb.⁸³

Vilka övervakningsinsatser ägnade då säkerhetspolisen konferensen i Medborgarhuset? Intressant nog finns inga spaningsinsatser över huvud taget dokumenterade när det gäller denna konferens. Det förefaller heller inte som om polisen haft någon meddelare vare sig med på konferensen eller direkt involverad i arbetet. I juni lämnade "Johan" in en komplett lista över de 237 deltagarna. Listan vidarebefordrades senare till avdelningarna ute i landet för vidare bearbetning. En mera fullständig dokumentation över arbetet inför konferensen erhöll säkerhetspolisen den 1 december 1956. I säkerhetspolisens akt över Svenska Fredskommittén finns en stor mängd avfotograferade handlingar märkta "Johan" och med datumet den 1 december 1956. I ett svep synes stora mängder korrespondens samt flera års protokoll från verkställande utskottet ha fotograferats av och överlämnats till polisen. Hur detta gick till, om "Johan" fotograferade själv, lånade hem handlingarna eller rent av släppte in polisen i SFK:s lokaler har inte gått att klarlägga. Med hjälp av protokollen och korrespondensen blev det nu i alla händelser möjligt för säkerhetspolisen att klart

⁷⁹ *Sammanställning rörande aktionen för den s.k. Wienappellen*. Kriminalassistent Rolf Thurin 16/3 1956. Akt 15:222/13, löpnr 20. SÄPO.

⁸⁰ Se handlingar i akt 15:222/13 löpnr 20. SÄPO.

⁸¹ Kopia av protokoll från SFK:s vu 2/5 1956. I akt 15:222/13, löpnr 21. SÄPO.

⁸² Ett inom SFK uppgjort referat av konferensen finns avfotograferat i akt 15:222/13 löpnr 21 a. SÄPO.

⁸³ Mer om detta i kapitlet om antikärnvapenrörelsen.

ser möjligt för säkerhetspolisen att klart fastställa sambandet mellan SFK och nedrustningskonferensen.

En liknande konferens hölls två år senare, den 16-22 juli 1958, i Eriksdalshallen i Stockholm. Denna konferens var dock internationell och av betydligt större omfattning. Upplägget var emellertid detsamma. Varken WPC eller SFK stod officiellt som arrangörer. Som initiativtagare hade skapats en internationell stödkommitté med kända namn som Jean Paul Sartre, Martin Niemöller samt nobelpristagarna Frédéric Joliot-Curie och Lord Boyd Orr. Däremot hade Bertrand Russell, även han nobelpristagare, hoppat av i protest mot WPC:s ovilja att kritisera den Sovjetiska inmarschen i Ungern 1956. Från svensk sida ingick i stödkommittén riksdagsmännen (s) Georg Branting och Bertil Mogård, rektor Ingegerd Granlund, författaren Artur Lundkvist samt ordföranden för Svenska Sjöfolksförbundet Johan S Thore.

Till skillnad mot den mindre, nationella konferensen två år tidigare blev denna kongress noga övervakad. Bl.a. införskaffades en spaningslägenhet på Ringvägen 64 varifrån övervakarna kunde iakta in- och utpassering i Eriksdalshallen. Särskild uppmärksamhet riktades därvid mot vilka svenskar som besökte kongresslokalen eller dess kansli.⁸⁴ Som vanligt bidrog "Johan" men även andra meddelare med information om vad som förevarit under kongressen. Från "Johan" inkom också i vanlig ordning en mängd interna kongresshandlingar. I säkerhetspolisens material finns även en stor mängd fotografier tagna inne i Eriksdalshallen under pågående kongress. Vem som tagit bilderna eller hur säkerhetspolisen fått tag på dem framgår inte. Däremot kan konstateras att en av bilderna också finns återgiven i Ny Dags reportage från kongressen.

Redan på ett tidigt stadium torde det ha stått klart i ganska breda kretsar vilka grupper som egentligen låg bakom kongressen. LO gick i början av juni ut med ett meddelande där man påpekade att Svenska Fredskommittén var ett instrument för kommunistisk verksamhet varför fackföreningsrörelsen inte hade någon anledning att stödja kongressen. SAP beslutade vid ett sammanträde med verkställande utskottet den 6 juni 1958 att göra ett liknande offentligt avståndstagande från SFK och kongressen. Kongressen och världsfreds-rörelsen över huvud taget var uppenbarligen ett problem för den svenska socialdemokratin och regeringen. Ett byråmöte inom WPC som planerats äga rum i Stockholm i mars 1957 fick ställas in på grund av att de svenska myndigheterna vägrade delega-

---

⁸⁴ Se övervaknings-PM i akt 15:222/13 löpnr 18b. SÄPO.

terna visum till Sverige. Av Tage Erlanders dagboksanteckningar framgår att utrikesminister Undén hade övervägt att gå förbi utlänningskommissionen och använda sin rätt som utrikesminister att utfärda viseringar till "kommunisternas fredskonferens".⁸⁵ Vid fredskongressen 1958 ingick, som nämnts tidigare, två socialdemokratiska riksdagsmän i stödkommittén tillsammans med ordföranden i Sjöfolksförbundet. Därtill hade två andra riksdagsmän utsatts för en mängd inviter från SFK:s sida att också ställa sig till förfogande i kommittén. Dessa två hade dock tackat nej i sista stund.

Att frågor om dessa ting var svårhanterliga för SAP och regeringen förefaller klart. Tage Erlander tar i sin dagbok upp ett sammanträffande 1955 med ledamoten av andra kammaren, Georg Branting. Branting hade tidigt förekommit i WPC-sammanhang och vad som nu var uppe till diskussion var Brantings medverkan vid världsfredsmötet i Helsingfors i juni 1955.

Det mest intressanta i går var mitt samtal med Branting. Han blev först en smula överraskad över mitt meddelande, att jag efterhört VU:s reaktion inför Brantings eventuella deltagande i Helsingforskonferensen. Han hade endast tänkt sig att få ett privat råd av mig. Jag svarade, att han velat ha besked, om hans deltagande kunde framkalla liknande uttalande från partiets sida, som dem Einar Norrmans handlingsätt utlöste. Branting tycktes helt förstå, att om VU tillfrågades, kunde inte VU annat än avråda. Däremot var han ganska bitter över att hans lojalitet hade besvarats så illa av partiets ledning. Han hade endast gjort följande som kunde bryta partilinjen.

- 1) Moskvotelegrammet 1942 (hade tillkommit som en reaktion mot serviliteten mot tyskarna).
- 2) Spanienhjälpen.
- 3) Zacco-Vanzetti-affären.
- 4) Marshallhjälpen.

Jag svarade att ingendera av dessa åtgärder kunde skada honom i partiets ögon.

Br: Då måste den nuvarande partiledningen ärvt motsatsförhållande från Per Albin, som i

---

⁸⁵ Tage Erlanders dagbok 5/3 1957.

sin tur blev min motståndare på grund av strider med Zäta Höglund.

TE: Men är det inte så, att Du alltid haft ganska lätt att förstå kommunisternas synpunkter på världsutvecklingen, men mycket svårt att förstå motsidan.

Br: Är det inte till gagn både för ryssarna och oss om någon socialdemokrat umgås med dem och försöker att förstå deras synpunkter? På det sättet får man ju reda på vad de tänker och kan klargöra våra egna avsikter. Under Finlands fredstrevare var Per Albin mycket glad över mina kontakter.

TE: Säkert. Men just nu har väl ryssarna endast det taktiska målet att förbättra sina positioner inför en oundviklig slutuppgörelse. Moskva tror väl inte själv på möjligheten av koexistens.

Br Hur har vi det själva? Tror vi på att det kapitalistiska systemet kan bli bestående? Måste inte förr eller senare samhällets inflytande bli dominant även i ekonomin?

TE: Sannolikt, men allt beror ju på sättet för samhällsombildningen. Sker det så att friheten går under, har anpassningen köpts för dyrt.

Br: Oberoende av detta måste väl ryssarnas intresse för ett nu neutralt Europa vara tilltalande för oss.

TE: Vi gläder oss åt den höga uppskattningen av neutralitetspolitiken, men jag kan inte undgå att känna oro inför ett neutralt block helt dominerat av Tyskland. T.o.m. när våra tyska partivänner framför åsikter, som vi delar, gör de det på ett sätt som framkallar rysningar hos envar som hört Hitler i radio.

Branting återkom till skälen till hans blacklistning. Han hade umgåtts med socialisten Grumbach i Frankrike, Nenni i Italien, men det kunde ju inte vara förklaring nog. Han hade gärna velat delta i internationella konferenser och i utrikesnämnden.⁸⁶

---

⁸⁶ Tage Erlanders dagbok 28/5 1955.

En av de två socialdemokrater som ställde sig till förfogande vid kongressen 1958, prosten och riksdagsmannen Bertil Mogård, utgjorde också ett särskilt problem för militären. Mogård tillhörde de kyrkans män som i likhet med Oscar Rundblom i flera år uppvaktats av SFK. Emellertid tycks han först 1958 ha ansett tiden mogen att med sitt namn ge stöd åt en konferens. Problemet ur militär synvinkel var att Mogård inte bara var prost och riksdagsman utan också ledamot av *Försvarets Upplysnings- och Personvårdsnämnd* (FUP). Nämnden hade tillsatts 1949 i syfte att skapa bättre samordning av den statliga och den privata försvarsupplysningen. I FUP fanns pålitliga antikommunister som Ivar Göthberg och Henning Wingård från Folk och Försvar, chefen för Försvarsstabens sektion III samt representanter för press och kyrka. I dessa kretsar var det mera naturligt att engagera sig i motåtgärder mot världsfredsrörelsen och sådana kunde också tänkas diskuteras i nämnden. Ur denna synvinkel var det naturligtvis mycket olyckligt att en av ledamöterna hade kommit att ta ställning för Världsfredsrådet.

Försvarsstabens och ÖB:s åtgärder kan i viss mån följas i efterlämnade dagböcker. Av försvarsstabschefen Curt Göranssons anteckningar framgår att han i slutet av maj informerades om Mogårds roll i den kommande kongressen. I en senare anteckning från veckan efter kongressen framgår att cheferna för inrikesavdelningen respektive sektion III inom försvarsstaben, Grudemark och Henricsson, besökt Mogård för ett samtal. Göranssons anteckning anger att Mogård tog intryck men avsåg kvarstå i nämnden tills mandatet gick ut under 1959.⁸⁷ Även ÖB Nils Swedlund agerade i fallet Mogård. Av hans anteckningar framgår att han vid tre besök hos försvarsminister Sven Andersson tog upp frågan om Mogård och dennes kvarblivande i FUP. Någon framgång hade emellertid inte ÖB och regeringen valde att inte agera i frågan.⁸⁸

I mars 1959 höll Svenska Fredskommittén jubileumskonferens i Stockholm med anledning av att världsfredsrörelsen fyllde 10 år. Från "Johan" inkom som vanligt interna konferenshandlingar och från meddelaren "Mick" en mycket noggrann uppteckning av vad som förevarit under konferensen. Bland handlingarna rörande konferensen finns också fotografier av konferensens presidium tagna

⁸⁷ Curt Göranssons anteckningar 28/5 och 28/7 1958. Curt Göranssons arkiv. KrA.

⁸⁸ Nils Swedlunds anteckningar 4/6, 8/9, 16/9 1958. Nils Swedlunds arkiv. KrA. Den 16/9 1958 skriver Swedlund efter ett besök hos Sven Andersson: "Mogård? Ingen åtgärd av regeringen nu. M visste icke vad han gjort."

inne i konferenslokalen. Säkerhetspolisen fotograferade också på egen hand konferensdeltagarna på Medborgarhusets trappa när de lämnade konferensen. Att döma av bildvinklarna disponerade säkerhetspolisen för detta ändamål ett rum på hotell Malmen där man också hade en kontakt.⁸⁹

Med *Svensk kongress för avrustning* som ägde rum i Medborgarhuset i Stockholm den 8 maj 1960 var SFK tillbaka i traditionen med att låta en kommitté med kända namn stå som arrangör. Initiativkommittén bestod av 25 personer som i ett upprop manade alla intresserade "oberoende av trosbekännelse och politisk uppfattning" att delta. 11 av de 25 var författare som t.ex. Jan Fridegård och Artur Lundkvist. Andra kända namn var skådespelerskan Naima Wifstrand och bankiren Olof Aschberg. Noterbart är också att fyra av undertecknarna bar titlar med anknytning till kyrkans värld. De flesta namnen kunde knytas till tidigare aktiviteter i Fredskommitténs regi. Ingen av undertecknarna var känd som kommunist. Med uppropet fanns en blankett för anmälan av deltagande som efter ifyllande skulle skickas in till rektor Ingegerd Granlund. Granlund tog även emot bidrag från enskilda och föreningar som önskade stödja kongressen.⁹⁰

I sin historik över Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen nämner Per Anders Fogelström kongressen utan att närmare kommentera dess bakgrund. Och möjligen var det inte alldeles lätt för utomstående att bedöma vad som egentligen låg bakom det hela. Genom den centralt placerade meddelaren "Johan" hade däremot säkerhetspolisen helt andra möjligheter att göra sig en god bild av sammanhangen i bakgrunden. Redan den 16 mars 1960 kunde "Johan" lämna en rapport till kommissarie Lönn.

Man förbereder på Svenska Fredskommitténs expedition en kongress för avrustning, som är avsedd att äga rum i Stockholm den 8 maj 1960. Av någon anledning har man icke ansett det lämpligt att fredskommittén själv framträder som arrangör, utan upprop och inbjudningsbrev sänds ut i Ingegerd Granlunds namn. Hennes insats består i att hon undertecknar breven - allt övrigt arbete sköts av fredskommittén, som också givetvis står för alla kost-

---

⁸⁹ Se handlingar rörande konferensen i akt 15:222/13, löpnr 27. SÄPO.

⁹⁰ Uppropet finns i akt 15:222/13, löpnr 28. SÄPO.

nader.⁹¹

Den 7 april 1960 överlämnade "Johan" en fotokopia av ett brev från SFK:s sekreterare, Anton Strand, till Fredskommitténs motsvarighet i Finland, *Fredskämparna*. I brevet tog Strand upp frågan vem som skulle representera Sverige på en konferens i Paris och meddelade att denne skulle utses på "vår kongress i maj". Som en bilaga översände Strand "vårt upprop till kongressen" och meddelade glatt att man fått med fyra personer från AMSA och två från IKFF. "Johan" kunde också meddela att allt arbete med att värva bidrag och representanter sköttes från Svenska Fredskommitténs lokaler i Pustegränd där man tvingats hyra in extra personal för att hinna med alla utskick. Brevet med inbjudningar skickades ut i särskilt anskaffade bruna kuvert utan avsändare.

Den 4 maj, endast fyra dagar före kongressen, rapporterade "Johan" att förberedelserna nu var klara. Att allting officiellt skulle gå via Granlund hade dock varit problematiskt och hade försenat arbetet. Från SKP:s sida hade Axel Jansson deltagit i arbetet och sedan rapporterat vidare till partiet. Hittills hade inget läckt ut om att Ingegerd Granlund endast var en "front" och att det egentligen var Svenska Fredskommittén som låg bakom kongressen. Man hade till och med, berättade "Johan", lyckats få anmälningar från socialdemokratiska organisationer samt från den helt opolitiska *Stockholms Husmodersförening*. Efter kongressen kunde "Johan" lämna listor över deltagande organisationer samt vilka organisationer som bidragit med pengar till kongressen.⁹² Även från meddelaren "Mick" inkom en mycket noggrann redogörelse för vad som tilldragit sig under kongressen.⁹³

Genom handlingar som påträffats i ryska arkiv är det känt att kongressen föregicks av kontakter mellan Axel Jansson och Georgij Nikolajevitj Farafonov,⁹⁴ andre sekreterare vid den sov-jetiska ambassaden. Den 4 april, alltså en dryg månad före kongressen, träffades de båda, och även den 5 maj möttes de för att diskutera kongressen. Från det senare tillfället finns utdrag ur en samtalsuppteckning publicerad inom ramen för det svenska Riksarkivets arbete med att inventera arkiv i Ryssland. Enligt Farafonovs anteckningar var det Jansson som tagit initiativ till sammanträffandet.

⁹¹ "Johan" 16/3 1960. Akt 15:222/13, löpnr 28. SÄPO.

⁹² Handlingar angående kongressen finns i akt 15:222/13, löpnr 28. SÄPO.

⁹³ "Mick" 11/5 1960. Akt 250:09/10, löpnr 2. SÄPO.

⁹⁴ Farafonov var stationerad i Sverige åren 1949-52 och 1958-63 och utpekades i Charlie Nordbloms bok *Krig i fredstid* (s. 455) som tillhörande KGB.

Jansson betonade i samtalet med Farafonov att arrangörerna bl.a. lyckats få fem av SAP:s partiorganisationer i Stockholm och 70 fackliga organisationer att ställa sig bakom kongressen. Hos Axel Jansson och även inom SFK:s ledning hade dock en viss oro uppstått över kongressens ekonomiska situation. Arrangörerna ville inte öppet associeras till vare sig SKP eller Världsfredsrådet. Det ekonomiska läget var dock sådant, menade Jansson, att om inte bidrag inkom från de fackliga organisationerna som ställt sig bakom kongressen, var arrangörerna tvungna att ändå vända sig till WPC. Alternativet var enligt Jansson att få hjälp från den sovjetiska ambassaden.⁹⁵ Tyvärr är det inte känt hur ambassaden ställde sig till detta.

En liknande kongress genomfördes i april 1963 under rubriken *Svensk kongress för avrustning och fred*. Lokalen var riksdagshuset där 400 delegater samlats representerande fackföreningar och fredsorganisationer. I vanlig ordning hade organiserats en kommitté med kända namn som stod för inbjudan. Bland dessa fanns de socialdemokratiska riksdagsmännen August Spångberg och Lage Svedberg samt Sten Sjöberg och Johan S Thore, ordförande i Teleförbundet respektive Sjöfolksförbundet. Som vanligt fanns också Artur Lundkvist, Ingegerd Granlund och Oscar Rundblom med bland undertecknarna. Enligt meddelarna "Johan" och "Bilbo" var det dock i själva verket Svenska Fredskommittén och SKP som låg bakom arrangemanget. Alla utskick och förberedelser hade skötts från SFK:s lokaler i Pustegränd 3. Den postbox som uppgavs vara kongressens postadress var hyrd i Ingegerd Granlunds namn. Enligt "Johan" förvarades dock nyckeln till boxen hela tiden på Fredskommitténs expedition.⁹⁶ I viss mån hade detta förhållande läckt ut när Ny Dag den 26 mars refererat Stockholms kommunistiska arbetarkommuns årskonferens där Anton Strand hade talat om förberedelserna inför fredskongressen. Genom överskottsuppgifter från telefonavlyssning framkom att detta väckt viss uppståndelse inom partiledningen.⁹⁷ Någon särskild övervakning av kongressen 1963 synes inte ha ägt rum. Säkerhetspolisen fick alla uppgifter, interna handlingar och deltagarförteckningar som kunde vara av intresse från "Johan".

---

⁹⁵ Sverige i ryska arkiv, band II s. 269-270.

⁹⁶ Se handlingar i akt 15:222/13, löpnr 33. SÄPO.

⁹⁷ "E Ellis" 26-28/3 1963 (nr 225). P 2959, löpnr A 4. SÄPO.

Fredskryssningar

Att arrangera konferenser och hålla fredsmöten var naturligtvis inte Fredskommitténs enda verksamhet. Åren 1954 och 1958 arrangerades två stora "Fredskryssningar" runt Östersjön. Den 26 augusti 1954 lämnade m/s Batory Stockholm för en 16 dagars kryssning eller som Ny Dag uttryckte det "sommarens sensation på semesterfronten".⁹⁸ Första destination var Köpenhamn varefter färden i tur och ordning gick till Warnemünde, Rostock, Gdynia, Gdansk, Helsingfors och Leningrad. I Leningrad gjordes det längsta uppehållet, fem dagar, varefter färden åter gick mot Stockholm.

Resan och dess deltagare dokumenterades mycket noggrant av säkerhetspolisen som arkiverat materialet i tre hängmappar i SÄPO:s arkiv. Från "Johan" kom rapporter om förberedelserna inför kryssningen. Efter att kryssningen avslutats kunde "Johan" lämna information om ekonomiska transaktioner i samband med kryssningen. Lista på deltagarna hade statspolisen erhållit ganska omgående genom samarbete med passkontrollen i Stockholm. Knappt två år senare, i mitten av juni 1956, kunde "Johan" komplettera deltagarlistan genom att fotokopiera deltagarnas anmälningsblanketter. I samband med visumansökan hade deltagarna lämnat in detaljerade ansökningar med bl.a. uppgifter om tidigare besök i Tyskland, Sovjet eller Polen. Med ansökningarna hade även bifogats två fotografier av varje deltagare varav Svenska Fredskommittén behållit ett exemplar. Kopior av anmälningshandlingarna med vidhängande porträttbilder överlämnades nu av "Johan" till säkerhetspolisen. Polisen gjorde i sin tur ytterligare kopior vilka skickades ut till sektionerna i landet.⁹⁹

"Johan" var inte den enda förtroliga meddelaren som bidrog med information om fredskryssningen. "Johan" hade inte själv deltagit i kryssningen vilket dock en källa med täcknamnet "DN" hade. I ett flertal rapporter som "DN" författade veckorna efter hemkomsten berättade han om olika förhållanden ombord på båten. "DN" rapporterade också om ett besök på Kirovstadion i Leningrad där han blev kontaktad av en före detta anställd vid den sovjetiska ambassaden i Stockholm, Alexander Konenkov. Konenkov förklarade att han fått order att ta kontakt med "DN" som senare i Stockholm skulle erhålla nya anvisningar. Till saken hör att

⁹⁸ Ny Dag 10/7 1954. Klipp i akt P 5264. SÄPO.

⁹⁹ Se handlingar i akt 15:222/13, löpnr 16, 16 A och 16 B. SÄPO.

”DN” under kriget dömts för ”illegal verksamhet” till förmån för Sovjetunionen som nu alltså enligt rapporten ville återknyta kontakten med honom.¹⁰⁰ ”DN” berättade vidare hur smidigt de sovjetiska myndigheterna löst frågor om transporter, valutaväxling och pass- och tullkontroll. Vidare hade telefoner samt förfrankerade vykort gratis tillhandahållits från den sovjetiska sidan. Vid avfärden från Leningrad fick varje deltagare fina presenter såsom balalajkor och schackspel från Leningrads fredskommitté. ”Ytligt sett” konkluderade ”DN”, var besöket i Leningrad ”en propagandistisk fullträff ur sovjetrysk synpunkt”.¹⁰¹

Det synes ha varit en allmän uppfattning att fredskryssningen 1954 var en propagandaframgång för Sovjetunionen. I en PM daterad den 21 oktober 1954 framhöll Rolf Thurin från statspolisen att ”det sätt på vilket de sovjetiska tidningarna skildrat kryssningsdeltagarnas vistelse i Leningrad ger även klart belägg för den betydelse man från sovjetiskt håll tillmätt händelsen ur propagandasynpunkt”. Även sovjetiskt källmaterial ger stöd för denna uppfattning. I en skrivelse daterad den 28 oktober 1954 från ambassadör Rodionov till utrikesminister Molotov framhöll Rodionov fredskryssningen som en av de faktorer som under året verkat för bättre relationer mellan Sverige och Sovjetunionen. För att ytterligare förbättra relationerna föreslog Rodionov därför att resan upprepades 1955 men nu med Leningrad som utgångspunkt.¹⁰²

Den sovjetiska fredskryssning som Rodionov efterlyste skulle dock inte komma att äga rum förrän tre år senare. Den 16 augusti 1958 anlöpte det ryska passagerarfartyget m/s Grusia till Maskajen i Stockholm. Ombord fanns turister från Sovjetunionen, Öst- och Västtyskland samt Polen. I Stockholm hade arrangerats sightseeing för kryssningens deltagare med besök både i stadshuset och i Vällingby. Som underhållning ägde konsert med både solo- och kör-sång rum på Skansen vilken övervakades av säkerhetspolisen.¹⁰³ I Svenska Fredskommitténs pressmeddelande talades om ”lyxkryssningen ni alla drömt om” och Ny Dag som inte ville vara sämre gjorde reklam för ”sommarens stora semesterhändelse”.¹⁰⁴ I Stock-

¹⁰⁰ Uppgiften om ”DN”s verksamhet i Sovjets tjänst under kriget finns i en PM daterad 23 maj 1952. Statspolisen 3:e roteln. Serie Ö I. Thunbergs arbetspapper. SÄPO. I nämnda PM nämns meddelaren ”Mercury” vilken är identisk med ”DN”.

¹⁰¹ Rapporter från ”DN” finns i akt 15:222/13, löpnr 16 A. SÄPO.

¹⁰² Rodionov till Molotov 28/10 1954. Sverige i ryska arkiv. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900-talet. Excerperade och översatta av Helene Carlbäck-Isotalo och Lars Björnin. Riksarkivet, Stockholm 1999, band 1 s. 270-271.

¹⁰³ PM angående den improviserade underhållningen på Solliden den 16/8 1958. Kriminalassistent Sven Sjöström. Akt 15:222/13, löpnr 25 a. SÄPO.

¹⁰⁴ Pressklipp och pressmeddelande i akt 15:222/13, löpnr 25 a. SÄPO.

holm anslöt 121 svenskar varav alla som inte redan var registrerade nu antecknades på egen blankett.¹⁰⁵

Övervakningen av Pustegränd 3

Från 1952 till mitten av 1960-talet när verksamheten i princip upphör hade Svenska Fredskommittén sin expedition på Pustegränd 3 i Stockholm. Gränden utgör en liten tvärgata från Hornsgatan ungefär vid Maria kyrka på Södermalm i Stockholm. Genom en rad rapporter i sak- och personakter i SÄPO:s arkiv framgår att lokalen var övervakad vid flera tillfällen under årens lopp. Redan 1956 hade man i samband med att en av sekreterarna skuggats efter ett restaurangbesök konstaterat att gränden var svårövervakad. Vad man kunde göra var att hålla koll på mynningen mot Hornsgatan. Där emot var det förmodligen svårare att bevaka porten till SFK:s expedition.¹⁰⁶

Den 4 december 1958 övervakades ett sammanträde med SFK:s verkställande utskott. På dagordningen stod att diskutera en skärpning av kampen mot kärnvapen samt förberedelserna för WPC:s 10-årsjubileum. Som gäst deltog den ryske författaren Ilja Ehrenburg som intog en ledande ställning inom världsfredsrörelsen och det var sannolikt detta besök som föranledde övervakning. Den här gången hade säkerhetspolisen placerat sig så att insyn i lokalerna möjliggjordes. Några särskilt intressanta uppgifter verkar dock inte övervakningen ha givit.

Klockan 18.15 var Wide Svensson ensam i lokalen. Klockan 18.45 kom [Henry] Peter Matthis dit, bärande på en välfylld portfölj. Klockan 19.15 kom en okänd man (kom via Södergatan) med sydländskt utseende. Han var klädd i grämelerad överrock och vidkullig basiker (modell Harry Martinsson). Senare sågs den okände sitta vid ett skrivbord i fredskommitténs lokaler, flankerad av Matthis och Svensson. Inga fler sågs inpassera före klockan 20.15. N H-y.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Se handlingar i akt 15:222/13, löpnr 25 a. SÄPO.

¹⁰⁶ PM ang övervakning av red vid Ny Dag Nils Magnus Lalander 24/2 1956. Akt 15:222/13, löpnr 20. SÄPO.

¹⁰⁷ Rapporten från övervakningen har skrivits på dagordningen till mötet som inkom 5/12 1958 från "Johan". Akt 15:222/13, löpnr 26. SÄPO.

Informationen om att Ilja Ehrenburg skulle delta inkom tillsammans med uppgift om vad som skulle stå på dagordningen samma dag som mötet skulle hållas, förmodligen från "Johan".¹⁰⁸ Övervakningen av Ehrenburg är intressant ur ett allmänt politiskt perspektiv. Ehrenburg var nämligen inte bara en ledande kraft inom WPC utan även en person genom vilken den svenska regeringen upprätthöll informella kontakter med den sovjetiska ledningen. Inom regeringen var det Torsten Nilsson som stod i kontakt med Ehrenburg. Utanför regeringen var det socialdemokrater på vänsterkanten som Georg Branting och Hjalmar Mehr som träffade Ehrenburg under dennes Sverigebesök. Utrikesminister Östen Undén skriver den 5 april 1954 i sin dagbok om ett besök i bostaden en vecka tidigare av Torsten Nilsson. Nilsson hade berättat om ett samtal med Ehrenburg som kretsat kring två saker. För det första en kommande fredskonferens som avsågs hållas i Stockholm. För det andra uppmanade Ehrenburg Sverige att förmedla kontakt mellan den franska regeringen och den av Ho Chi Minh ledda motståndsrörelsen Vietminh i syfte att åstadkomma eld upphör. Den 29 mars hölls beredning inom en trängre regeringskrets bestående av Erlander, Sköld, Torsten Nilsson, Hedlund och Undén angående "Ehrenburgs uppslag".

Alla eniga om mitt förslag: kalla upp Chayla o meddela honom vad som sagts av en "Sovjet.-reg:s förtroendeman" o fråga om franska reg. vore intresserad av en kontakt via UD och Sohlman - Vietminh:s representant i Moskva. Om fr. reg. intresserad, skulle jag sondera Vietminh. I annat fall skulle jag låta saken förfalla. Chayla uppe på eftermiddagen den 29. Har visat stort intresse o tackade.¹⁰⁹

Något konkret resultat fick inte kontaktinitiativet men anteckningen visar att Ehrenburg i rollen av den sovjetiska regeringens "förtroendeman", som Undén uttrycker det, var av intresse för den svenska regeringen. I en anteckning tre år senare, 1957, nämns Eh-

¹⁰⁸ Rapport från källa "1511" 4/12 1958. Akt 15:024/1, löpnr 17. SÄPO. Källa "15" är med all sannolikhet identisk med "Johan". Det finns ett flertal exempel på att rapporteringen från vissa källor delats upp på flera källnamn, sannolikt i syfte att förstärka källskyddet.

¹⁰⁹ Östen Undéns anteckningar 5/4 1954. Utgivna genom Karl Molin. Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 25, Stockholm 2002.

renburg som en tänkbar "underhandskanal till Sovjet".¹¹⁰ Ilja Ehrenburg förekommer även på flera ställen i Tage Erlanders dagbok. Exempelvis var Erlander angelägen att Torsten Nilsson och Ehrenburg fick kontakt i samband med att Boris Pasternak tilldelades nobelpriset i litteratur 1958.¹¹¹ 1962 träffades Erlander och Ehrenburg för första gången och hade i sällskap av Hjalmar Mehr ett samtal som statsministern beskrev som "onekligen intressant". Ehrenburg önskade veta vilka inslag i den sovjetiska politiken som den svenska regeringen ogillade varvid Erlander bl.a. tog upp de återupptagna kärnvapenproven.¹¹²

Efter övervakningen av Ehrenburgs besök i Pustegränd finns inga rapporter om liknande spaning förrän 1962. I februari 1962 anskaffade säkerhetspolisen en övervakningslokal belägen på Hornsgatan 26, dvs. hörnhuset som vetter mot Pustegränd. Från denna lokal kunde polisen med start den 6 februari övervaka SFK:s expedition. Förmodligen saknas en del övervakningsrapporter men de som bevarats innehåller inga som helst iakttagelser av spaningsvärde. Ingen särskild aktivitet kunde registreras och endast de tre välkända personer som arbetade på SFK:s expedition syntes passera in och ut. Vid ett tillfälle rapporteras att Anton Strand passerar in med en liten påse i handen - kaffebröd.¹¹³ Varför säkerhetspolisen skaffade en övervakningslägenhet just i februari 1962 har inte gått att klarlägga. De poliser som var med och fortfarande är i livet

---

¹¹⁰ Östen Undéns anteckningar 19/5 1957. Utgivna genom Karl Molin. Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 25, Stockholm 2002. Undén beskriver här ett sammanträffande på Harpsund med Einar Gerhardsen som oroade sig i atombombsfrågan: "G[erhardsen]. spekulerade över möjligheten att indirekt och under hand ta kontakt med Sovjet i syfte att klargöra att man på norsk sida inte ämnade bli instrument för USA:s politik och inte ansåge sig på grund av Atlantpakten vara skyldig att, i händelse av allmän konflikt automatiskt ingripa på de allierades sida. - Det hade inte avsetts annat än sonderingar. G. hade dock frågat om man på svensk sida hade någon underhandskanal till Sovjet. Erlander hade nämnt eller kanske blott tänkt på Torsten Nilsson - Ehrenburg. Tydligt är Gerhardsen angelägen att anpassa Norges utrikespolitik några grader närmare Sveriges."

¹¹¹ Tage Erlanders dagbok 30/10 1958. Den 4/12 1958 skriver Erlander om ett samtal med Hjalmar Mehr: "Än intressantare var Mehrens referat av Ilja Ehrenburg, som nu är i Stockholm igen. Torsten Nilssons samtal med Ehrenburg hade inrapporterats på högsta ort och haft till effekt att skallet i Pasternakaffären stoppats. Mehr hade berättat om riskerna för att kommunisterna faller regeringen och att en ny borgerlig regering kommer i stället. Ehrenburg hade blivit högst oroad."

¹¹² Tage Erlanders dagbok 21/5 1962.

¹¹³ PM ang övervakning av Pustegränd 3. Arne Holm 22/2 1962. Akt P 764. SÄPO. PM ang iakttagelser från 26:an. Folke Axman 24/2 1962. Akt P 764. SÄPO. PM ang iakttagelser från 26:an. Folke Axman 24/2 1962. Akt P 764. SÄPO. PM angående övervakning av Pustegränd 3. Ingemar Nordström 28/2 1962. Akt P 5692, löpnr 3 A. SÄPO. PM ang viss övervakning av Svenska Fredskommitténs lokal i Pustegränd 3. 7/3 1962 H Granelund. Akt 15:222/13, löpnr 32. SÄPO.

kommer inte ihåg något om detta. Det går heller inte att peka på någon särskild förändring i hotbilden som skulle kunna motivera ökad övervakning. Möjligen spelade dock den ökade splittringen mellan Sovjet och Kina in varvid det kan ha bedömts vara av intresse att se om detta påverkade SFK:s verksamhet.

Särskilda metoder för inhämtning

Som framgått av texten ovan inhämtades uppgifter om Svenska Fredskommittén genom förtroliga meddelare, överskott från telefonavlyssning samt inre och yttre spaning. Dessutom kunde rapporter komma från olika utländska organisationer med vilka statspolisen hade samarbete. Vid genomgången av källmaterialet har jag emellertid även stött på andra metoder för inhämtning som inte varit direkt riktad mot Fredskommittén men som ändå givit viss information om verksamheten eller om personer involverade i verksamheten. Till exempel kunde radiospaning mot ambassadernas radiotrafik med hemländerna generera uppgifter om svenska medborgares visumansökningar och resplaner. En mängd rapporter från denna typ av spaning finns i Svenska Fredskommitténs och andra organisationers akter. Genom kontakter på postkontoren kunde säkerhetspolisen genomföra en slags informell postkontroll av vilka som från ett visst postkontor fick exempelvis Ny Dag. Sälunda kunde en källa berätta att sekreteraren i Svenska Fredskommittén, Anton Strand, under februari 1951 erhöll Ny Dag från postkontoret i Enskede. Rapporten var upptagen på en blankett där polisen enbart behövde uppföra vederbörandes, i det här fallet Strands, namn.¹¹⁴

Ytterligare en metod för inhämtning var buggning som har konstaterats förekom i ett 30-tal fall i början av 1950-talet mot det svenska kommunistpartiet.¹¹⁵ Den 23 april 1951 hölls i HSB-huset i Stockholm konferens med representanter för de kommunistiska fackklubbarna och Ny Dags korrespondenter. Konferensen avlyssnades av säkerhetspolisen varvid framkom att Gunnar Öhman påminde om att partikongressen beslutat att partiet skulle samla in 500 000 namnunderskrifter för WPC:s s.k. *Berlinappell*. Detta innebar för Stockholms del att varje medlem måste få ihop 15 namn. Efter Öhmans anförande följde diskussion varvid flera talare beklagade sig över det socialdemokratiska motståndet på arbets-

¹¹⁴ Rapport från källan finns i akt P 764, löpnr 5. SÄPO.

¹¹⁵ Se vidare Hjort, Magnus och Lampers, Lars Olof: *Buggning och andra former av teknisk avlyssning*. SÄKO.

platserna.¹¹⁶ Uppgifter angående fredsrörelsen inkom vid flera buggningstillfällen vid denna tid, t.ex. centralkommitténs plenum den 26-27 januari 1952 samt Värmlands läns kommunistiska partidistrikts konferens den 14 april 1952.¹¹⁷

Ytterligare en buggningsoperation avsåg den svenske affärsmannen Georg Greiff vars kontor avlyssnades mellan juli 1951 och april 1952. I en rapport daterad den 14 december 1951 kunde källa "Maja" berätta att Greiff dikterat ett brev till sitt skrivbiträde med förslag till dagordning vid ett sammanträde inom Solna Centrala Fredskommitté. Rapporten upptar dagordningen ordagrant i sin helhet utom på tre ställen där det förefaller som om "Maja" inte riktigt kunnat höra vad Greiff sagt.¹¹⁸ I Georg Greiffs personakt finns en mängd liknande rapporter som bekräftar att Greiffs kontor var avlyssnat och att källa "Maja" i själva verket utgjordes av utskrifter från denna buggning. Säkerhetspolisens intresse för Greiff bottnade i att han misstänktes "för att ekonomiskt stödja kommunistpartiets verksamhet, vilket ur allmänpreventiv och samhällsbevarande synpunkt icke är tillfredsställande".¹¹⁹

Registreringsprinciper

I november 1950 hölls den andra världsfredskongressen i Warszawa. Bland delegaterna fanns ett 30-tal svenskar. Av dessa var säkert de flesta redan registrerade men sannolikt blev de som inte fanns i centralregistret nyregistrerade med detta som grund.¹²⁰ Att delta i någon av Fredskommitténs resor till östländer var registreringsgrundande.¹²¹ Exempelvis förefaller samtliga deltagare i fredskryssningen 1954 som inte tidigare var registrerade ha registrerats med detta som grund.¹²² Därigenom utökades registret med ytterligare några hundra namn. I arkivmaterialet rörande kryssningen finns en mängd registreringsblanketter bevarade. Beträffande en hel del av dessa tvingades polisen efter undersökning konsta-

¹¹⁶ Rapport från "Heimdal" 25/4 1951. Akt 5:73/127 löpnr 1. SÄPO.

¹¹⁷ Rapporter från "Heimdal" i akt 5:73/127 löpnr 2. SÄPO.

¹¹⁸ "Maja" 14/12 1951. Akt 15:222/13, löpnr 9. SÄPO.

¹¹⁹ Se vidare Hjort, Magnus och Lampers, Lars Olof: *Buggning och andra former av teknisk avlyssning*. SÄKO.

¹²⁰ PM av RA 23/5 1951. Akt 15:222/13, löpnr 8. SÄPO.

¹²¹ Ang gruppresan till Sovjet 1953 se handlingar i akt 15:222/13, löpnr 14. Ang resan till Rumänien se anteckningar på rapport daterad 23/10 1954. Akt 15:222/13, löpnr 15. Handlingar ang resan till DDR 1955 i löpnummer 19. SÄPO.

¹²² Handlingar angående registreringen vid Fredskryssningen 1954 finns i akt 15:222/13, löpnr 16, 16 A och 16 B. SÄPO.

tera att vederbörandes "politiska status" var okänd. I en del andra fall kunde säkerhetspolisen efter gjorda efterforskningar fastställa det politiska hemvistet. Ett exempel är fabrikören "K" i Eskilstuna som registrerades i samband med fredskryssningen. Efter lokal undersökning kunde följande konstateras om den registrerade fabrikören:

"K" är medlem i folkpartiet. Sedan år 1950 representerar han folkpartiet i stadsfullmäktige i Eskilstuna. Vid stadsfullmäktigevalet i sept 1954 omvaldes "K" för kommande fyraårsperiod. "K" innehar ett flertal kommunala förtroendeuppdrag i Eskilstuna ... "K" är en skicklig organisatör, god talare och icke rädd för att offentligen klargöra sina åsikter om saker och ting. Han har bra ekonomi. Är berest. Varit bl.a. i England och Amerika.

År 1959 påfördes på blanketten också att han flyttat inom Eskilstuna och att han fortfarande var "framträdande folkpartist" med kommunala förtroendeuppdrag. År 1961 tillfördes att den förtroelige meddelaren "E Hilding", dvs. överskott från telefonavlyssningen av SKP, den 8 juni 1960 rapporterat att "K" varit på ytterligare en resa till Sovjet och gärna ville åka fler gånger. Vidare hade genom samma källa framkommit att "K" brukade få en del papper från svensk-ryska sällskapet. Även "K":s hustru registrerades efter fredskryssningen. I likhet med sin make var också hon medlem i folkpartiet och invaldes i kyrkofullmäktige den 1 januari 1955. Makarna "K" utgick ur registret den 18 maj 1972. Dessa två var inte de enda folkpartisterna som blev registrerade för att ha deltagit i fredskryssningen 1954. Efter undersökning utförd av polisen i Trosa inhämtades att Herr "N" var "aktiv folkpartist" och hade tidigare representerat partiet i stadsfullmäktige. Polisen i Trosa hade dock mer att berätta:

Han kan karakteriseras såsom alltid missmodig, tungsint, kverulant och han har förutfattade meningar om sina medmänniskor. Han gör mycket resor i utlandet och skriver sedan kåserier om resorna. Han verkar vara rent svensk i tanke och handling. Efter hemkomsten från fredskryssningen har "N" skrivit fyra olika artiklar om Leningrad. Såvitt här kan

bedömas äro artiklarna fria från politisk propaganda.

Även personer verksamma inom högerpartiet registrerades för sitt deltagande i fredskryssningen 1954. Så till exempel direktör "J" vars ärende tio år senare, dvs. 1964, tillfördes följande uppgifter:

Enligt synnerligen tillförlitlig källa är "J" känd som en i alla avseenden fullt pålitlig person. Han är ansluten till högerpartiet men är icke invald i hemortens kommunalfullmäktige. Om hustrun...är intet politiskt ofördelaktigt känt.

Andra personer kunde efter lokal undersökning beskrivas som "troligen 'högerbetonade'". Om fru "L" registrerades förutom uppgiften om deltagande i fredskryssningen att hon var "nervklen" och "helt desorienterad i politiska frågor".¹²³

Registrerades gjordes också en pastor i Svenska Missionsförbundet som skrivit två brev till Svenska Fredskommittén vars arbete han lärt känna genom tidningen *Leva i Fred*. Nu ställde pastorn sina tjänster till förfogande. Ett brev från 1953 avfotograferades av "Johan" och inkom till polisen i december 1954. Det andra troligen samma dag som det anlände till SFK, den 8 januari 1955. Blankett upprättades i mars 1956 på pastor "F" om vilken följande inhämtats:

Enligt uppgift från 1:e pa Ehlin, Enköping, är "F" mycket omtyckt av befolkningen i Kävra, där han är verksam som predikant, och i politiskt avseende är intet känt om honom.¹²⁴

Pastor "F" kvarstod i registret fram till 1981. 1965 var mannen aktuell i ett ärende gällande personalkontroll men uppgifterna synes inte ha lämnats ut. 1955 överlämnade "Johan" "fotografiska kopior av ett kartotek" med namn och adress på personer som hjälpt till att samla in namn till Stockholms- och Wienappellerna. Alla dessa som inte redan fanns i registret registrerades nu som misstänkta kommunister. En av dessa var skogsarbetaren "S" i Eskilstuna om vilken polisen inte visste mer än att han endast lyckades få in en

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Registreringsblankett i akt 15:222/13, löpnr 18. SÄPO.

enda namnunderskrift till Stockholmsappellen. Mannen utgick ur registret 1972.¹²⁵

Att vara aktiv och ledande i lokal fredskommitté ansågs vara grund för registrering. Ett sådant fall är "T" som i mars 1951 valdes att representera Jönköpings Fredskommitté vid fredsdagen i Stockholm samma år. "T" skulle också tillhöra fredskommitténs arbetsutskott. 1957 inkom från försvarsstaben en förfrågan angående mannen som skulle personalkontrolleras i samband med en nyanställning som kontorist vid SAAB. I tjänsten ingick arbete "av extra hemlig natur" för flygförvaltningen. Vid utredningen hade ingenting framkommit som talade för att mannen var kommunist. Tvärtom uppgavs han vara "idealist och aktivt verksam inom nykterhetsarbete". Dessutom hade undersökningen visat att fadern var en ledande person inom ortens nykterhetsrörelse och sonens fredsengagemang kunde mycket väl bero på "fredsintresse och icke av något intresse för kommunismen". Efter föredragning i samrådsnämnden¹²⁶ beslutades att ej lämna ut uppgifterna till försvarsstaben.

Deltagande i SFK:s konferenser var grund för registrering. Av dem som deltog i jubileumskonferensen 1959 registrerades alla som inte redan fanns i centralregistret vilket var åtta svenskar och en sovjetmedborgare.¹²⁷ Att prenumerera på SFK:s tidskrift *Leva i fred* eller betala in årsavgift till Fredskommittén synes också ha varit grund för registrering.¹²⁸

Avslutning

Vid mitten av 1960-talet tonar Svenska Fredskommittén bort som hotbild för säkerhetstjänsterna. År 1964 hade också inneburit stora ekonomiska bekymmer för Fredskommittén. I en rapport daterad den 10 juli berättade "Johan" att kommittén sagt upp dagstidningarna och att kontorsmaterielen i det närmaste var slut. Stencileringsapparaten var trasig så all stencilering måste ske i KMA:s lokal

¹²⁵ Kopia av skrivelse från Statspolisen i Eskilstuna till Statspolisen i Karlstad 3/5 1955. Akt 15:222/13, löpnr 19. SÄPO.

¹²⁶ Samrådsnämnden var det informella namnet på det råd som tillsattes 1946 för att bistå statspolisintendenten då frågor av känslig politisk natur skulle avgöras. I denna ingick två (senare successiv ökning till sex) medborgarrepresentanter, vanligen riksdagsmän. Se Eliasson, Ulf: *Politisk övervakning och personalkontroll 1969-2002*. SOU 2002:89, s. 18-20.

¹²⁷ Se *PM ang registreringen*. Rolf Thurin 22/4 1959 samt deltagarlista för jubileumskonferensen den 15 mars 1959. Akt 15:222/13, löpnr 27, SÄPO.

¹²⁸ Se listor samt registerblanketter i akt 15:222/13, löpnr 31. SÄPO.

på Hornsgatan.¹²⁹ Under året tvingades SFK säga upp personal och verksamheten förefaller i stort sett ha upphört.

Efter 1963 förefaller inte några liknande konferenser hållits i Sverige med handplockade initiativkommittéer som officiella arrangörer.¹³⁰ Även WPC började i allt högre utsträckning förlägga sina sammankomster utanför Sverige. Det finns flera förklaringar till detta. En enkel förklaring är att WPC ansåg att det blivit för dyrt att förlägga kongresser och möten till Sverige. En annan förklaring till det sjunkande antalet kongresser är motsättningen mellan Sovjet och Kina. Allt sedan slutet av 1950-talet hade en spricka börjat växa fram mellan Sovjet och Kina vilket också fick sina följdverkningar inom världsfredsrörelsen. Den totala enighet som präglade kongresserna i början och mitten av 1950-talet förbyttes i oenighet där Sovjet och Kina med sina respektive allierade intog olika ståndpunkter. Det partiella provstoppsavtalet 1963 och Kinas framträdande som atomvapenmakt ledde också till ökade motsättningar mellan de socialistiska stormakterna.

Samtidigt hade på hemmaplan i Sverige antikärnvapenrörelsen växt fram och engagerat både kommunistiska och ickekommunistiska fredsorganisationer i nya konstellationer. Från 1965 kom aktivismen främst att knytas till kriget i Vietnam. Inom SKP skedde också omvälvningar. En ny vänster trängde sig fram och önskade ökad frihet från Moskva. År 1964 valdes C H Hermansson till ny partiledare och 1967 kom ett nytt partiprogram som markerade en viss dragning bort från de leninistiska dogmerna. Samtidigt gjorde sig röster hörda som hyllade just denna dogmatiska marxism-leninism och såg Mao som den verkliga ledaren för världens kommunister. En kort tid efter SKP:s kongress 1967 bildades KFML genom en utbrytning. I denna turbulenta tid hade den SKP- och Moskvatrogna Fredskommittén små utsikter att hävda sig och fungera. Som vi ska se i ett kommande kapitel kom den dock att väckas till liv igen i slutet av 1970-talet.

Sammanfattning

I april 1949 hölls den första världsfredskongressen och i maj samma år bildades Den Svenska Kommittén För Fredens Försvar. Redan

¹²⁹ "Johan" 10/7 1964. Akt 15:222/13, löpnr 34. SÄPO.

¹³⁰ Möjligen finns ett undantag 1964 beträffande en av KMA arrangerad konferens. Mer om detta i kapitel 5.

från början var Svenska Fredskommittén en integrerad del av partiarbetet inom SKP som i januari 1949 inlett en kampanj för freden. 1951 ombildades kommittén till Svenska Fredskommittén i samband med den av SKP initierade Fredsriksdagen. Under åren 1949-1952 gavs fredsarbetet högsta prioritet inom SKP som betraktade fredsarbetet som viktigt för att popularisera Sovjetunionen och även vidga kontaktytorna till det icke-kommunistiska Sverige. Som arbetsmetoder använde SFK namnsamlingar till appeller mot atomvapen och mot kapprustning, flygblad och andra trycksaker samt östersjökryssningar för fred. Vanligast var dock konferenser för fred som SFK och Världsfredsrådet arrangerade, ofta utan att öppet stå som arrangörer. Istället använde man sig av personer som inte var kända kommunister som officiella initiativtagare till konferenserna.

Svenska Fredskommitténs och Världsfredsrådets aktiviteter i Sverige övervakades som en del av övervakningen av kommunistisk och sovjetisk verksamhet i Sverige. SFK betecknades som en frontorganisation med prosovjetisk propaganda på programmet. Övervakningen kan också ses som en del av den militära underlättelsetjänstens förvarningssystem. Förändringar i bilden, t.ex. i form av ökad verksamhet eller intensiv ambassadkontakt ansågs kunna ge information om var, när och hur ett sovjetiskt anfall var att vänta. Denna hotbild ligger fast till mitten av 1960-talet då SFK:s verksamhet i princip upphör. En genomgång av arkivmaterial i SKP:s och Fredskommitténs arkiv visar att den bild säkerhetspolisen byggt upp av nära relationer mellan SKP och SFK stämmer väl överens med organisationernas interna arkivhandlingar.

För inhämtning av uppgifter om Svenska Fredskommittén var säkerhetspolisen i hög grad beroende av meddelaren "Johan". "Johan" gav mycket initierade inblickar i verksamheten samt levererade stora mängder internt material. En annan mycket viktig källa träder in på banan i slutet av 1951. Från och med nu börjar överskott av telefonavlyssningen mot kommunistiska expeditioner och redaktioner sparas i särskilda meddelarakter vilket möjliggör en noggrannare kartläggning av kommunismen i Sverige, däribland SFK. Utöver detta bedrev säkerhetspolisen inre och yttre spaning, övervakade kongresser samt en kortare tid SFK:s expedition på Pustegränd i Stockholm. De buggningsoperationer som genomfördes mot det svenska kommunistpartiet i början av 1950-talet

genererade även en del information rörande Svenska Fredskommittén. Utöver källa "Johan" fanns även andra förtroliga meddelare. Eftersom världsfredsrörelsen var en internationell rörelse förekom också ett stort utbyte av informationer mellan vänligt sinnade underrättelse- och säkerhetstjänster. Genom signalspaning mot ambassadernas radiotrafik erhöles uppgifter om resande till exempelvis östländer.

Försvarsstabens verksamhet rörande SFK har inte genererat mycket arkivmaterial. Dock hade T-kontoret en observatör på den första Världsfredskongressen i Paris. I arbetet med detta kapitel har också uppdragats ett par fall av mera ovanlig underrättelseinhämtning. Exempelvis har framkommit att den svenske affärsmannen Georg Greiff buggades som ett led i spaningen mot honom och hans affärsverksamhet. Vidare har framkommit att säkerhetspolisen genom kontakter på postkontoren kunde få listor över dem som fick Ny Dag hemsänt från ett visst postkontor.

Registreringsgrundande var bl.a. att delta i kongresser ordnade av WPC, deltagande i SFK:s resor i österled samt att samla in namn till Stockholmsappellen.

3 Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen

Inledning

I februari och april 1883 samlades ett 80-tal riksdagsmän för att bilda en svensk avdelning av den internationella freds- och skiljedomsföreningen. Försvarsfrågan låg i stöpsleven och syftet synes snarare ha varit att göra en politisk aktion än att starta en folkrörelse för fred. Föreningens syfte anknöt till det internationella förbundet och sades bl.a. vara att "framkalla och leda en upplyst allmän mening till förmån för krigets avskaffande" samt att "föreningens syfte anknöt till det internationella förbundet och sades bl.a. vara att "framkalla och leda en upplyst allmän mening till förmån för krigets avskaffande" samt att "föreningens syfte anknöt till det internationella förbundets grundsatser skulle föreningen vara oberoende av både religionsbekännelse och politiska partier men en klar majoritet av riksdagsmännen torde ha tillhört den liberala borgerliga vänstern. Den nya föreningen fick namnet *Freds- och skiljedomsföreningen i Sverige* (namnändringen till det nuvarande namnet kom 1888). Kända medlemmar de första åren var de blivande nobelpristagarna K P Arnoldsson och Hjalmar Branting samt författaren August Strindberg.¹³¹ Föreningens inriktning framgår i de allmänna grundsatser som lades fast i föreningens program 1944. Här framträder ett tydligt pacifistiskt budskap med kristen förankring:

Kriget står i oförsonlig motsats till broderskapets idé, kristen tro och evangelii anda och är ett brott mot humanitet och kultur. Kriget och militärsystemet förgiftar det allmänna rättsmedvetandet genom skapandet av en våldsmoral, som tvingar människor att låta använda sig som verktyg för död och för-

---

¹³¹ Om Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens historia se Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred. Berättelsen om en folkrörelse*. Bonniers, Stockholm 1983 (1:a upplagan 1971).

störeelse.¹³²

I anslutning till grundsatserna innehöll programmet punkter om militärtjänstens avskaffande, avrustning över hela världen samt obligatorisk skiljedom vid mellanstatliga konflikter. Från 1944 fick också Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen ett mindre statsbidrag för sin verksamhet.¹³³ Sommaren 1946 flyttade föreningen till nya lokaler på Jungfrugatan 30 i Stockholm. På den adressen skulle åtskilliga av de kommande decenniernas fredsorganisationer inrymmas.

I detta kapitel tas upp övervakningen av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen inklusive ungdoms- och lokalföreningar. Tidsperioden är 1948-1969. På 1960-talet kom SFSF med lokalföreningar att alltmer engagera sig i värnpliktsvägrarfrågor samt i Vietnamkriget. Detta avhandlas dock i två senare kapitel.

Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen som hotbild

Att Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen uppmärksammas av säkerhetspolisen i slutet av 1940-talet hänger i tid och i sak nära samman med det kalla krigets framväxande hotbilder. Inledningsvis är det dock inte moderorganisationen som ägnas merparten av uppmärksamheten utan ungdomsverksamheten bedriven inom *Ungdomens Fredsförbund*. I samband med undersökning av viss person, K, hade polisen hösten 1948 funnit anledning att intressera sig för ungdomsförbundet. För att närmare utreda K uppringdes den ungtkommunistiska tidningen *Stormklockans* redaktion vilket dock inte gav något resultat. Redaktionssekreteraren Lalander uppgav att ordförande i Ungdomens Fredsförbund var Bror Edberg och någon person K hade han aldrig hört talas om. Nästa telefonsamtal gick till det socialdemokratiska ungdomsförbundet. Den kvinnliga funktionär som svarade kunde meddela att några "intima förbindelser med förbundet ifråga" hade inte SSU och var Ungdomens Fredsförbund politiskt sett hörde hemma kunde hon inte svara på. I ett tredje telefonsamtal gick frågan vidare till *Näringslivets granskningsnämnd*. Granskningsnämnden hade inrättats några år tidigare med syfte att underlätta för näringslivet att ta ställning

¹³² *Program och stadgar för SFSF*. Antagna å kongressen i Örebro 1944. Akt P 5260, SFSF. SÄPO.

¹³³ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred. Berättelsen om en folkrörelse*. Bonniers, Stockholm 1983 s. 231.

till insamlingar för ideella ändamål. Nämndens direktör Frick kunde på förfrågan berätta att man haft en del att göra med Ungdomens Fredsförbund i samband med försäljningen av ett fredsmärke 1945 men att en anmälan som gjorts till kriminalpolisen inte lett till något känt resultat. Inte heller direktör Frick kunde säga något om fredsförbundets politiska inriktning men trodde sig veta att samarbete fanns med *Internationella arbetslag* samt att organisationen troligen var Svenska freds- och skiljedomsföreningens ungdomsrörelse.¹³⁴

I mars 1949 kom polisen att återigen intressera sig för Ungdomens Fredsförbund. Anledningen var en förfrågan från UD i samband med att fredsförbundet ville distribuera meddelanden till olika ambassader och legationer. Otto Danielsson som handlade frågan inom polisen hade vissa svårigheter att besvara UD:s förfrågan; i registret fanns endast ett klipp från tidningen *Arbetaren* i april 1948. Danielsson vände sig till kommissarie Lönn som ansvarade för arbetet med de svenska kommunisterna och som hade vissa besked att ge.

Kommissarie Lönn sade, att första byrån hållit på lite smått med denna sammanslutning, vilken enligt Lönn torde vara någon kryptokommunistisk historia. Han grundar denna sin uppfattning på det förhållandet, att Svensk socialdemokratisk ungdom icke känner till något om förbundet, och då det fanns en herre K som något slags ledare för förbundet ringde man till Allander [sic! Lalander] i Stormklockan och frågade efter K. Av svaret framgick, att Allander kände till K, men något besked om dennes person gav Allander icke. Kommissarie Lönn trodde, att Ungdomens Fredsförbund utgjorde en avläggare till Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen.¹³⁵

Lönns uppgifter är intressanta av flera skäl. Avgörande för bestämningen av Ungdomens Fredsförbund som kryptokommunistiskt var alltså dels att SSU inte kände till något om förbundet, dels att Stormklockans redaktionssekreterare enligt Lönn sagt sig känna till K. Som framgår av den inledningsvis refererade promemorian var

¹³⁴ PM angående *Ungdomens Fredsförbund*. 20/9 1948. Akt P 5260, SFSF. SÄPO.

¹³⁵ PM av Otto Danielsson 29/3 1949. Akt P 5260, SFSF. SÄPO.

Lönns uppgifter felaktiga. Lalander hade nämnt en annan person som ledare för fredsförbundet samt sagt sig aldrig ha hört talas om K. Utpekandet av Ungdomens Fredsförbund som "kryptokommunistiskt" vilade alltså på mycket lös för att inte säga obefintlig grund. Otto Danielsson som vidarebefordrade Lönns uppgifter till UD kom också mycket kort efter promemorians upprättande att ompröva sin inställning. I ett tillägg daterat den 5 april 1949 konstaterade han att han "i viss mån korrigerat" sina uppgifter till UD och att knappast heller Lönn längre ansåg Ungdomens Fredsförbund vara misstänkt. I en PM troligen upprättad kort därefter förklarades att Svenska freds- och skiljedomsföreningens med ungdoms- och kvinnoförbund verksamhet "synes vara byggd på humanitär grund och opolitisk".¹³⁶

Från SFSF:s och hela den äldre pacifistiska freds rörelsens sida, framstod det som ytterst viktigt att inte sammanblandas med den kommunistiska freds rörelsen. I samband med Stockholmsappellens utfärdande 1950 publicerades en motappell där man varnade för vad man ansåg vara "kamouflerad politisk propaganda...för helt andra syften än dem som tjänar fredens sak". Protesten mot världsfreds rörelsen undertecknades av i stort sett hela den äldre freds rörelsen.¹³⁷ Ett särskilt protestmöte arrangerades också på biografen Palladium av Stockholmsavdelningarna av IKFF, SAC och Kämpande demokrati med bl.a. Ture Nerman som talare.¹³⁸ Trots den kraftfulla protesten som givetvis undertecknats även av Ungdomens Fredsförbund hade förbundet uppenbara svårigheter att skaka av sig den kryptokommunistiska stämpeln. I april 1951 inkom en förfrågan från statens utlänningskommission om huruvida Ungdomens Fredsförbund var en "kommunistisk täckorganisation". Anledningen var en visumansökan gällande fyra västtyska barn som förbundet bjudit in till Sverige. Lönn som mottog utlänningskommissionens förfrågan lämnade inget omgående svar vilket tyder på att viss osäkerhet fanns i frågan. De uppgifter som polisen kom att lämna innehöll dock inget som pekade på kommunistisk inblandning.¹³⁹ Även inom Centralkommittén Folk och Försvars konferensverk-

¹³⁶ PM angående Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen med dess ungdomsorganisation och kvinnoförbund samt tidskrifterna 'Freden' och 'Nya Vägar'. Akt P 5260, SFSF. SÄPO.

¹³⁷ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred. Berättelsen om en folk rörelse*. SFSF, Stockholm 1983, s. 242-244.

¹³⁸ Nerman ersatte Vilhelm Moberg som blivit sjuk. Även detta opinionsmöte "mot falsk 'fredspropaganda' i det kalla kriget" övervakades av säkerhetspolisen. Se PM av Nils Hamnerby 20/3 1950. Akt 15:222/13, löpnr 1. SÄPO.

¹³⁹ PM av Erik Lönn 24/4 1951 samt PM av T Sjöstedt 24/4 1951. Akt P 5260, SFSF. SÄPO.

samhet riktad mot femtekolonnverksamhet¹⁴⁰ spreds uppgifter om att Ungdomens Fredsförbund skulle vara en kommunistisk täckorganisation. I brev till CFF påtalade fredsförbundet de problem som uppstått till följd av detta utpekande:

Då vår organisation genom Ungdomens Resebyrå bedriver en rätt omfattande ungdomsutbytes- och reseverksamhet har detta åsamkat oss såväl ekonomiskt som moraliskt avbräck... Vi är därför mycket angelägna om, att vi innan vi anser denna sak utagerad, Centralkommittén Folk och Försvar meddelar dagspressen, institutioner och personer, som fått del av Eder felaktigt utlämnade informationer, att vårt förbund helt fritas från beskyllningar för att vara en kommunistisk täckorganisation och att vi för framtiden får en försäkran om att sådana beskyllningar inte återupprepas utan en föregående noggrann undersökning. Samtidigt vill vi understryka, att det ligger helt utanför våra möjligheter att kunna effektivt stoppa de försök, som göres bakom vår rygg av den kommunistiska s.k. fredsrörelsen nämligen att använda vårt goda namn och rykte som en täckmantel för sina skumraskmetoder.¹⁴¹

Citatet fångar en del av stämningen i Sverige i början av 1950-talet. Begreppet "fred" hade genom Världsfredsrådets omfattande verksamhet kommit att närmast med automatik kopplas till kommunism och för dem som verkade inom fredsrörelsen framstod det som en angelägen uppgift att hålla rågången mot kommunisterna så klar som möjligt.¹⁴² Från säkerhetstjänsternas sida framstod organisationer med fred på agendan som potentiella hot mot rikets säkerhet. Enligt hotbilden gick de kommunistiskt styrda fredsorganisationerna Sovjets ärenden och de politiskt neutrala riskerade att utnyttjas i den prosovjjetiska propagandan. Ur säkerhetstjänsternas

¹⁴⁰ Om denna konferensverksamhet se Hjort, Magnus: *Folk och Försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervakningssverige under 1950-talet*. Arbetsrapport nr 6 i forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget. Göteborg/Stockholm 1998.

¹⁴¹ Ungdomens Fredsförbund till CFF 24/3 1952. Svar från CFF avgick en vecka senare, avaktande, utan utfästelser om dementi antyddes en möjlig förväxling med Ungdomens fredskommitté. Båda breven i CFF:s arkiv, KrA.

¹⁴² Se t.ex. Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred. Berättelsen om en folkrörelse*. SFSF, Stockholm 1983, s. 235-247.

synvinkel var det därmed rationellt att registrera all fredsverksamhet, även den som framstod som harmlös. En liten, lokal fredsorganisation kunde ju tänkas växa sig stark och inflytelserik. Uppgifter om individer och organisationer som i enskildhet framstod som harmlösa eller rent av meningslösa kunde senare eller i ett annat sammanhang visa sig vara högst betydelsefulla. Det var emellertid knappast några omfattande resurser som lades på den icke-kommunistiska freds rörelsen under 1950-talet. Enstaka offentliga möten övervakades visserligen. Vanligtvis användes dock inre spänning genom öppna källor som exempelvis notiser i pressen eller som ovan, telefonsamtal till lämpliga personer. Att som i fallet ovan vända sig till socialdemokratiska kretsar för att inhämta information var inget unikt. Så skedde även i samband med att statspolisen 1949 upprättade registerpost över *Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet, IKFF*:

I den kommunistiska fredspropagandan har under senaste tid i skilda sammanhang åberopats eller hänvisats till proklamationer från Kvinnornas internationella liga för fred och frihet, även kallad Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet. Sekr i Sverges Socialdemokratiska Kvinnoförbund, fru Beijer, har vid förfrågan uppgivit, att detta är en internationell kvinnoorganisation, som bedriver ett internationellt och opolitiskt arbete för fred...Då det kan förväntas, att organisationens namn i camouflagesyfte även fortsättningsvis kommer att utnyttjas i kommunistpropagandan bör organisationen registreras. I den mån uppgifter om dess styrelseledamöter m.m. inflyter, komma dessa att tillföras registret för komplettering av angivna informationer.¹⁴³

Ofta var det förfrågningar från försvarsstaben som var bakgrunden till att en PM upprättades över en viss organisation. Enskilda ledande medlemmar i fredsorganisationer kunde i samband med detta registreras enbart på grund av att de intog en ledande ställning i organisationen. Ett exempel ska här anföras. I juli 1949 hade kapten

---

¹⁴³ PM till rotelns register. Ragnar E Andersson 21/9 1949. Akt 701450-0545, IKFF. SÄPO.

Palmstierna, som från försvarsstabens sida var kontaktperson med statspolisen, gjort en förfrågan angående *Internationella vänskapsförbundet* som skulle ha bildats i England 1931. En dryg månad senare kom svaret från statspolisen varvid uppgavs att man "från tillförlitlig, välinformerad och känd källa" inhämtat att Internationella vänskapsförbundet var opolitiskt och verkade för fördjupad förståelse mellan folken. Varken ordföranden eller sekreteraren i organisationen förekom tidigare i registret och inget ofördelaktigt hade heller framkommit. Trots detta kom båda nu att registreras i statspolisens register. Beträffande ordföranden framgår att registrering kvarstod fram till dennes död drygt 30 år senare.¹⁴⁴ Såsom varande den största av de äldre fredsorganisationerna är det dock naturligt att uppmärksamheten fokuserades på SFSF. Även fortsättningsvis var det ungdomsförbundet men även lokalavdelningarna som var intressanta ur övervakningssynpunkt.

Kommunistisk infiltration?

Mot slutet av 1950-talet började allt fler rapporter komma in till de polisiära och militära säkerhetstjänsterna med tecken på kommunistisk verksamhet inom eller riktad mot Ungdomens Fredsförbund. Hotbilden består väsentligen av två komponenter. Den första gäller kontakter med Sovjet samt sovjetisk finansiering av verksamheten. Vid övervakning av den sovjetiske ambassadtjänstemannen Mihail Sjadrin¹⁴⁵ hade denne skuggats till restaurang Brända Tomten där han sammanträffade med två okända män. Efter lunchen följdes de två okända männen till Jungfrugatan 30 där de försvann in genom en dörr med skylten "Ungdomens Fredsförbund".¹⁴⁶

Både inom försvarsstaben och inom säkerhetspolisen bedrevs också utredningar rörande förbundets och dess resebyrås ekonomi. Till försvarsstaben hade en förtrolig meddelare den 2 juli 1960 uppgivit att för några år sedan hade Ungdomens resebyrå kämpat med ekonomiska problem och varit trångbodda i sina lokaler på Jungfrugatan 30. Under senaste året hade dock situationen förändrats och byrån hade kunnat förvärva hela huset, renovera samtliga våningar och köpa nya möbler. Enligt samma källa skulle också rese-

¹⁴⁴ PM av B Bogefeldt 12/7 1949. PM till HA 797/49 av Ragnar E Andersson 22/8 1949. Akt 245:6, icke-kommunistiska fredsrörelser, löpnummer 2. SÄPO. Se även andra handlingar i denna akt.

¹⁴⁵ Sjadrin var stationerad i Sverige åren 1957-1962 och 1964-69 och utpekas i Charlie Nordbloms bok *Krig i fredstid* (s. 464) som tillhörande KGB.

¹⁴⁶ PM angående övervakningen av Mihail Sjadrin torsdagen den 29 januari 1959. Rune Alm och E Carlgardt 31/1 1959. Akt 701301-0959, Ungdomens resebyrå. SÄPO.

byrån hjälpt till att arrangera resor i samband med den årligen återkommande Östersjöveckan vilken ofta förlades till den östtyska staden Rostock.¹⁴⁷ Från polisens håll framhölls i en PM daterad den 20 juli 1960 att från "tillförlitlig källa" meddelats att de resor till Sovjet som arrangerades av Ungdomens resebyrå kraftigt subventionerades av den sovjetiska resebyrån Intourist. Därigenom kunde man lägga priset lägre än andra resebyråer. Detta hade tydligen väckt ont blod hos Nyman & Schultz vars Intouristrepresentant påpekat detta för Intourist och fått svaret att "Sovjet vill hjälpa svensk ungdom till billiga semesterresor". Från Nyman & Schultz' sida ansågs "att ryssarnas förfaringssätt är en form av propaganda för att värva svensk ungdom för de kommunistiska idéerna".¹⁴⁸ De närmaste åren är inte mycket känt om utredningarna rörande Ungdomens resebyrå och dess ekonomi. 1963 inkom dock till säkerhetspolisen handlingar från T-kontoret som visar att frågan inte var avförd från dagordningen.

Från källa 30 - 31 [T-kontoret] har mottagits avskrifter av stadgar för Ungdomens resebyrå samt av revisionsberättelse för 1960 från samma företag. Ungdomens resebyrå är en kommunistisk organisation. En auktoriserad revisor (som givetvis helst inte vill framträda offentligt) har gjort vissa anteckningar i anslutning till revisionsberättelsen. Han vill inte fälla bestämda omdömen på ett så begränsat material men påpekar det anmärkningsvärda i

- a) att resebyrån har till stadgeenlig uppgift att ekonomiskt stödja Ungdomens Fredsförbund;
- b) att fastighetsförvaltningen uppenbarligen utnyttjas för att genom hyresfrihet stödja andra organisationer;
- c) att understöd oförmärkt kan införas genom att deltagarna betalar sina resekostnader i förskott men resebyrån i vissa länder kanske får sina kostnader täckta på platsen.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Fst/In Det I. Nr 539 19/7 1960. MUST Ö III vol 9. Se även Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet*, s. 118.

¹⁴⁸ PM av S.S. Sandberg 20/7 1960. Akt 701301-0959, Ungdomens resebyrå. SÄPO.

¹⁴⁹ 3076/juni 1963. 6/6 1963. Akt 701301-0959, Ungdomens resebyrå. SÄPO.

Att källa 30 - 31 är identisk med T-kontoret framgår av att samma uppgifter även finns i en rapport som ingår i T-kontorets mikrofilmade arkiv.¹⁵⁰ T-kontorets påstående att Ungdomens resebyrå skulle vara "en kommunistisk organisation"¹⁵¹ imponerade emellertid inte på säkerhetspolisen som var av annan mening. I svarsskrivelsen, författad av polisintendent Nils Andermark, förklarades att resebyrån var knuten till Ungdomens Fredsförbund som i sin tur var SFSF:s ungdomsorganisation. Om Svenska Freds hade Andermark inte mycket negativt att säga:

Det är en opolitisk, allmänt aktad sammanlutning, vars medlemmar vanligen kommer från liberala och frikyrkliga kretsar. Under senare år har några fall av kommunistisk infiltration uppmärksammats. De fåtaliga kommunisternas inflytande torde dock vara mycket begränsat.¹⁵²

Revisorns "anmärkningsvärda" påpekande att resebyrån enligt sina stadgar hade till uppgift att stödja fredsförbundet framstår därmed inte som så anmärkningsvärt som T-kontoret ville göra gällande. Snarare framstår T-kontoret som illa informerat och lite amatörmässigt i jämförelse med säkerhetspolisens betydligt mer nyanterade bild av SFSF och dess ungdomsförbund.

Något resultat av de undersökningar som gjordes inom polisen och försvarsstaben är inte känt. Uppgiften att Intourist subventionerade resor österut är dock på intet sätt orimlig. Tvärtom finns goda skäl att anta att man från sovjetiskt håll såg regisserade semesterresor i österled som en väg att påverka den svenska opinionen. I det material som historikerna Lars Björlin och Helene Carlbäck för svenska riksarkivets räkning tagit del av i Ryska federationens arkiv för utrikespolitik finns bl.a. en handling från 1959 rörande Intourists verksamhet. Handlingen, vars innehåll endast är känt i form av

---

¹⁵⁰ Se PM av Fredrik von Arnold angående genomgång av T-kontorets arkiv. Säkerhetstjänstkommissionen.

¹⁵¹ I T-kontorets originalrapport står: "Ungdomens Resebyrå är som bekant en kommunistisk organisation." Se PM av Fredrik von Arnold angående genomgång av T-kontorets arkiv. Säkerhetstjänstkommissionen.

¹⁵² *PM angående Ungdomens resebyrå*. Akt 701301-0959, Ungdomens resebyrå. SÄPO. Att svarsskrivelsen kommit från Andermark framgår av handlingar i T-kontorets arkiv. Se PM av Fredrik von Arnold angående genomgång av T-kontorets arkiv. Säkerhetstjänstkommissionen.

rubriker, inleds med ett avsnitt om "organisering av turistresor till Sovjet till rabatterat pris för svenska arbetare".¹⁵³

Hotbilden handlar emellertid inte bara om fredsförbundets och resebyråns ekonomi. Med i bilden fanns också föreställningen om att svenska kommunister aktivt infiltrerade Ungdomens Fredsförbund. I hög grad var denna del av hotbilden knuten till en enskild svensk kommunist.

Kjell E Johansson uppmärksammades första gången av säkerhetspolisen 1948 då han nämns som ordförande i Deje kommunistiska ungdomsklubb. Nio år senare var Johansson ordförande i Ungdomens Fredsförbunds lokalavdelning i Linköping. Den 2 april 1957 hade Linköpingsföreningen möte varvid "viss övervakning" förekom från säkerhetspolisens sektion i staden. Vid en reseträff samma kväll hade sektionen vidare en "förtrolig och fullt pålitlig" meddelare på plats som kunde rapportera om att ytterligare en kommunist var med i föreningen. Meddelaren lyckades också snappa åt sig tre exemplar av ungdomsförbundets tidskrift, *Nya vägar*, vilket inte var utan intresse för säkerhetspolisen. I tidskriften framkom att vissa interna motsättningar fanns inom Ungdomens Fredsförbund i synen på deltagande i Världsongdomsfestivalen i Moskva. Här gick skiljelinjen mellan ordföranden, Bror Edberg, som ställde sig mycket kritisk till deltagande medan Johansson var betydligt mer positiv. 1959 dyker en ny organisation upp i polisens register. Kjell E Johansson som nyligen flyttat till Stockholm hade enligt Ny Dag blivit ordförande i den nya organisationen, *Internationellt forum*, som genast drog till sig säkerhetstjänsternas intresse. Tillsammans med Johansson betecknades vice sekreteraren "som mycket aktiva kommunister" och vice ordföranden ansågs vara "åtminstone kryptokommunist".¹⁵⁴ För att få mer information vände sig Ivar Barregård, som inom polisen handlade ärendet, till ungdomsförbundets ordförande, Bror Edberg. Edberg torde efter artikeln i *Nya vägar* 1957 ha framstått som anti-kommunist vilken kunde göra honom lämplig att kontakta.

Innevarande dag talade undertecknad per telefon med sekr Bror Edberg i svenska Freds- och skiljedomsföreningen om Internationellt Forum. Vid samtalet behövde jag icke nämna mitt namn, och Edberg berättade, att Ungdomens

¹⁵³ *Sverige i ryska arkiv*. Skrifter utgivna av Riksarkivet 5. Stockholm 1999. Band I, s. 118.

¹⁵⁴ PM av Ivar Barregård 30/1 1959. Akt 701301-0934-01, Ungdomens Fredsförbund. SÄPO.

Fredsförbundet bildat en lokalavdelning i Vasastan, vilken kallades Inter-nationellt forum. På min fråga om dess verksamhet svarade Edberg, att man skulle anordna studiecirkel. På min antydning om styrelsen och Kjell Johansson, vilken jag förmodade komma från Linköping, svarade Edberg, 'ja, jag förstår, ni menar hans politiska belastning, detta att han är kommunist.' Ja, som sådan var han känd i Linköping, framhöll jag. 'Vi har gjort klart för Johansson, att han strikt skall iakttaga våra statuter och hålla politiken borta från verksamheten inom våra organ', förklarade Edberg. Beträffande de övriga i notisen uppräknade personerna, att de äro antingen högermän, folkpartister eller socialdemokrater. Jag nämnde sedan liksom i förbigående, att man även fått en 'direktör' med. 'Ja, han skall ha en radio- eller tv-firma på Söder och honom har jag talat med; han är diametralt motsatt till Kjell Johansson beträffande sin politiska uppfattning', förklarade Edberg. 'Jag känner visserligen icke L något närmare', uppgav Edberg avslutningsvis. I det här sammanhanget bör framhållas, att Kjell Johansson är anställd som ungdomsassistent på Birkagården i Vasastan.

Det är knappast troligt att Ivar Barregård lät sig lugnas av Bror Edbergs försäkran om att det i styrelsen fanns en politisk motvikt till den kände kommunisten Johansson. Den i citatet nämnde "L" var nämligen en av dem som utpekades som "mycket aktiv kommunist". Edbergs utsaga om motsatsen var för säkerhetspolisens snarare ett belegg för att politisk insikt i de här frågorna saknades inom Ungdomens Fredsförbundet. För kriminalassistent Barregård var Edberg helt enkelt "ett exempel på hur en fredsidealist...bläögt låter sig utnyttjas av fördomsfria och skickliga funktionärer i det kommunistiska 'fredsarbetet'".¹⁵⁵ Bara några månader senare inkom ytterligare tecken på kommunistisk infiltration i Svenska freds- och skiljedomsföreningens ungdomsorganisation. Genom telefonavlyssning av någon av telefonerna inom SKP hade framkommit resonemang mellan Johansson och Rolf Utberg i Demokratisk ungdom, om att den ovan nämnde "L" placerats inom SFSF samt inom

¹⁵⁵ PM av Ivar Barregård 2/4 1960. Akt 701301-0934-01, Ungdomens Fredsförbundet. SÄPO.

Ungdomens resebyrå men inte kunde köras fram för hårt.¹⁵⁶ I samtalet omnämndes även en annan person, enligt polisen troligen identisk med en från Linköping känd kommunist, som nu ersatts inom fredsförbundet av den omnämnde "L". För polisen framstod nu Kjell E Johansson som en dirigent eller marionettspelare som i bakgrunden drog i trådarna och kontrollerade verksamheten. I en kommentar till telefonkontrollrapporternas uppgifter beskrevs Johansson i närmast beundrande ordalag:

Som framgår av denna och meddelarens förra rapport vill det synas som om Kjell Johansson är en av de drivande krafterna bakom kulisserna. Han har ju tidigare gjort sig känd när det gäller att dra på sig styrelseuppdrag och synes vara en mästare i att infiltrera sig själv och andra i organisationer, som i vanliga fall inte har något med kommunisterna att göra, han är som en magnet i en filspånshög.¹⁵⁷

I en sammanställning från året innan, 1958 hade Johansson betecknats som "en god organisatör, en duktig föreningsman, smidig och skicklig debattör, orädd, intelligent och envis". I en rapport från 1960, även den baserad på överskottsmaterial från telefonavlyssning, sägs lokalorganisationen Internationellt forum vara "helt dirigerad av Johansson".¹⁵⁸ På en handling från 1961 upprättad inom försvarsstabens inrikesavdelning har chefen för detalj II, Georg Berendt, utsträckt problemet till att gälla hela Ungdomens Fredsförbund som sägs vara "väl infiltrerad".¹⁵⁹ I säkerhetspolisens kvartalsrapport för första kvartalet 1961 anges att "ledningen för Internationellt forum synes till stor del vara kommunist- och pacifistinfiltrerad".¹⁶⁰ Var problemet skulle ligga i att en lokalorganisation till det pacifistiska Ungdomens Fredsförbund skulle vara "pacifistinfiltrerad" framgår inte av kvartalsrapporten ifråga.

Försvarsstabens Grupp B under ledning av Birger Elmér hävdade i en ganska besynnerlig rapport full av missförstånd att Kjell E Johansson tillsammans med Wide Svensson från Svenska Freds-

¹⁵⁶ "E Hilding" 17/3 1959 (nr 788). Akt 245:6, löpnr 1. SÄPO.

¹⁵⁷ Ibid. Se även "E Hilding" 18/3 1959 (nr 787). Akt 701301-0934-01, Ungdomens Fredsförbund. SÄPO.

¹⁵⁸ "E Jung" 13-16/2 1960. Akt 701301-0934-01, Ungdomens Fredsförbund. SÄPO.

¹⁵⁹ Fst/In Det I, 11/8 1961. Serie Ö III, vol 9. MUST.

¹⁶⁰ Kommunistisk verksamhet i Sverige under 1:A kvartalet 1961. Akt 5:721d 1-28, Löpnummer 4. SÄPO.

kommittén var ”ledare och uppdragsgivare till alla aktioner mot atombomben” och även för 1961 års Europamarsch för fred.¹⁶¹ Här tonar alltså fram en bild där den närmast demoniskt skicklige Kjell E Johansson kontrollerar den icke-kommunistiska fredsrörelsen genom att placera in sig själv och de sina på strategiskt viktiga poster inom fredsrörelsen.

Jämte denna fanns emellertid också en annan och kanske mera nyanserad bild inom polisen av situationen inom fredsförbundet. I augusti 1960 inkom från försvarsstaben en förfrågan angående Ungdomens Fredsförbund med vidhängande resebyrå.¹⁶² Kommisarie Lönn bollade frågan vidare till Nils Hammerby på bearbetningsroteln som snabbt kunde avge ett svar:

Ehuru det under den allra senaste tiden har konstaterats att Ungdomens Fredsförbund har varit föremål för kommunistisk infiltration - särskilt gäller detta en lokalavdelning i Stockholm, benämnd Internationellt Forum, där en grupp DU-medlemmar med den ökände Kjell Johansson i spetsen har tagit plats i styrelsen - är UF att betrakta som en opolitisk och icke-kommunistisk organisation...Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen är en mycket gammal organisation - jag tror bortåt 70 år - och åtnjuter gott anseende.¹⁶³

I svarsskrivelsen till kapten Wahlström på försvarsstabens inrikesavdelning upprepade kommisarie Erik Lönn Hammerbys uppgifter, dock utan det nedsättande omdömet om Kjell E Johansson.¹⁶⁴ Som framgått ovan intog säkerhetspolisen 1963 ungefär samma uppfattning, trots de uppgifter som inkom från T-kontoret.

Med i bilden fanns här händelserna vid Ungdomens Fredsförbunds kongress i Malmö den 16-17 mars 1963. Återigen var det överskottsinformation från telefonavlyssning, den här gången sannolikt av en telefon placerad hos Demokratisk ungdom, som gav upplysningar. Enligt rapporten hade Kjell E Johansson motionerat om att Ungdomens Fredsförbund borde byta namn till Ungdomens FN-förbund och lämna SFSF. Johansson och Henry Bjel-

¹⁶¹ "Erik" 11/9 1961. Akt P 5676, Världsmedborgarrörelsen, löpnummer 4. SÄPO. Angående felaktigheterna i denna rapport se kapitlet om Världsmedborgarrörelsen.

¹⁶² Fst/In Det I. Nr 589 3/8 1960. Akt 701301-0934-01, Ungdomens Fredsförbund. SÄPO.

¹⁶³ Hammerby 30/8 1960. Akt 701301-0934-01, Ungdomens Fredsförbund. SÄPO.

¹⁶⁴ Lönn till Wahlström 13/9 1960. Akt 701301-0934-01, Ungdomens Fredsförbund. SÄPO.

ke från Katarina SSU hade länge varit missnöjda med ledningen som man liknade vid "en skock mumier". Emellertid hade ett taktiskt misstag begåtts av Johansson som under pågående förhandlingar låtit tillsända kongressen ett telegram från just Ungdomens FN-förbund med bl.a. sig själv som avsändare. Johansson suspenderades omgående och diskussion uppkom om den kommunistiska infiltrationen i fredsförbundet. Samtliga personer med samröre med kommunister eller Kjell Johansson plockades nu bort från förtroendeposter inom förbundet. Av rapporten från telefonavlyssningen framkom också att man inom det kommunistiska lägret ansåg att Johansson handlat "huvudlöst" och att bl.a. Axel Jansson, som inom SKP var ansvarig för fredsarbetet var mycket besviken.¹⁶⁵

Hotbilden handlar alltså inte så mycket om den egentliga Svenska freds- och skiljedomsföreningen som genomgående beskrivs i positiva ordalag. Men inte bara ungdomsförbundet utan även lokalavdelningarna ansågs vara föremål för kommunistisk infiltration. I Stockholm fanns åtminstone två lokala fredsföreningar som polisen intresserade sig för. *Fredsföreningen S:t Erik* hade enligt säkerhetspolisens 3:e kvartalsrapport 1962 bildats av kretsarna inom Internationellt forum, dvs. Kjell E Johansson och "L". Enligt samma rapport måste detta "ses mot bakgrunden av att kommunisterna alltid strävar efter inflytande i ideella organisationer för att därigenom få möjligheter att leda dessa i kommunistisk anda".¹⁶⁶ Den andra stockholmsföreningen var *Kosmos* som bildades 1962 och stod *Kampanjen mot atomvapen, KMA* nära. Beträffande Kosmos kunde bl.a. försvarsstabens särskilda byrå, dvs IB, 1965 lämna interna dokument om hur arbetet var uppbyggt. Även Kosmos ansågs stå under kommunistiskt inflytande.¹⁶⁷

Det var inte bara lokalföreningarna i Stockholm som intresserade polisen. Säkerhetspolisen i Malmö övervakade 1965 en demonstration med efterföljande offentligt möte, arrangerad av den lokala fredsföreningen. Övervakningen var av traditionellt slag där registreringsnummer på bilar noterades, de 33 deltagarna i tåget fotograferades och texterna på deras plakat skrevs upp.¹⁶⁸ Liknande rapporter finns från Västerås, Tranås, Hässleholm, Växjö, Helsing-

¹⁶⁵ "E Jung" 18/3 1963. Akt P 5260, Svenska freds- och skiljedomsföreningen. SÄPO.

¹⁶⁶ *Kommunistisk verksamhet i Sverige under 3:e kvartalet 1962*. Akt 5:721d 1-28, Löpnummer 5. SÄPO.

¹⁶⁷ Handlingar om Kosmos finns i Akt 701301-0793, Svenska freds- och skiljedomsföreningen, löpnummer 1. SÄPO.

¹⁶⁸ Kriminalkommissarie "N" och Polisassistent "E", Malmö, till Rps/säk 2/7 1965. Akt 701301-0793, SFSF, löpnummer 2. SÄPO.

borg, Uppsala m.fl. orter. Beträffande Västerås fredsförening ansåg säkerhetspolisens lokala sektion att föreningen ”i viss utsträckning” var kommunistiskt infiltrerad. I flera fall förekom samarbete i dessa frågor mellan polisen och regionala försvarsmyndigheter.¹⁶⁹ Hösten 1969 deltog säkerhetsofficeren vid Milostab V i en stämma för det Västsvenska distriktet av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen. I rapporten berättar säkerhetsofficeren att någon behörighetskontroll aldrig gjordes på stämman annat än att var och en skrev sitt namn på en närvarolista. Säkerhetsofficeren skrev på sist så han kunde se ”vilken ort som inte sänt representant”. Vid stämman framkom att distriktet hade mycket dålig ekonomi och aktiviteten ”bedömdes som urusel”. Representanten från Borås hade fått ta pengar ur egen ficka för att betala portot till kallelserna. Som ett försök att vinna nya intresserade skulle distriktet satsa på aktiviteter kring naturskydd. Ett stort problem var den höga medelåldern, de flesta närvarande var folkpensionärer. Förutom den på stämman obehörige säkerhetsofficeren deltog omkring 15 personer.¹⁷⁰

Registreringsprinciper

Det synes inte ha varit registreringsgrund att tillhöra den centrala ledningen inom SFSF. En medlem av styrelsen registrerades 1953 efter att på inbjudan av Sovjets Fredskommitté åkt på studieresa till Moskva. Ny Dag publicerade tjänstvilligt namnen på dem som inbjudits varför Statspolisen bara hade att skriva av namnen.¹⁷¹ Sekretären i Linköpingsavdelningen av Ungdomens Fredsförbund blev registrerad efter att det framhållits att hon var ”direkt underordnad Kjell Johansson i sitt arbete, varför det icke får anses uteslutet att hon av denne ‘bearbetats’ i kommunistisk riktning och ev knutits till DU-rörelsen”.¹⁷² Registreringsgrundande var att tillhöra styrelsen för Fredsföreningen Kosmos som enligt en lös och obekräftad uppgift var ”100 % kommunistisk”. I juli 1965 levererade IB en lista med namn på styrelsemedlemmar varvid den ende som inte redan var registrerad nu blev det.¹⁷³ Sannolikt kunde hög grad av aktivitet inom lokal fredsförening vara registreringsgrundande. Många gånger är det dock svårt att avgöra vilken uppgift som legat till grund

¹⁶⁹ Se handlingar i akt 701301-0793, SFSF, framför allt löpnummer 2. SÄPO.

¹⁷⁰ Säkerhetsrapport från Milostab V till C Fst/Säk. Nr H 901:2 27/10 1969. Serie F I , vol 103, MUST.

¹⁷¹ Se handlingar rörande detta i akt P 5260, SFSF. SÄPO.

¹⁷² Gösta Glännstam, Sp3 i Linköping, till Nils Andermark, Sp3 i Stockholm 6/3 1957. Akt 15:221, Demokratisk Ungdom, löpnr 11. SÄPO.

¹⁷³ Källa ”Mac” 15/7 1965. Akt 3:904/4a löpnummer 2. SÄPO

för förstagsregistreringen eftersom många handlingar har gallsrats.

Avslutning

Vid mitten och slutet av 1960-talet hade en påtaglig förnyring och aktivering skett inom freds rörelsen som också breddat sitt program till att omfatta solidaritet med tredje världen, i synnerhet Vietnam, och frågor om vapenvägran. Av lokalavdelningarna inom Svenska Freds var det särskilt Helsingborg, Hässleholm, Växjö, Västerås som var aktiva i protesterna mot värnpliktsystemet. Detta ämne ges en särskild behandling längre fram. Genom Stockholmskonferensen om Vietnam, Svenska Vietnamkommittén och Svenska Kommittén för Vietnam kom SFSF att engagera sig i Vietnamrörelsen. Även detta ges en särskild behandling i ett senare kapitel.

Sammanfattning

Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen (SFSF) grundades 1883 som en religiöst och politiskt obunden fredsförening. Från 1944 erhöll SFSF ett mindre statsanslag för sin verksamhet. Säkerhetstjänsternas intresse riktades inte så mycket mot det centrala SFSF, utan mot ungdomsförbundet och en del lokalavdelningar. Under 1948 och några år framåt ägnade säkerhetspolisen visst intresse åt ungdomsförbundet, Ungdomens Fredsförbund, som misstänktes vara "kryptokommunistiskt". Misstankarna var dåligt underbyggda och några belägg för detta kunde aldrig hittas. 1949 framhölls också i en promemoria att SFSF:s verksamhet, inklusive ungdoms- och kvinnoförbund, "synes vara byggd på humanitär grund och opolitisk". Från slutet av 1940-talet blev det allt mer angeläget för de icke-kommunistiska fredsorganisationerna att markera ett avstånd till den kommunistiskt inriktade freds rörelsen. Svenska Freds och andra äldre fredsorganisationer tog också kraftigt avstånd från Världsfredsrådets Stockholmsappell. I det tidiga 1950-talets Sverige, med starka antikommunistiska stämningar kombinerat med en mycket aktiv kommunistisk fredskampanj, var det svårt för freds rörelsen att verka utan att stämplas som kommunistisk.

Mot slutet av 1950-talet blev Ungdomens Fredsförbund återigen intressant för säkerhetstjänsterna. Genom skuggning av en sovjetisk ambassadtjänsteman upptäcktes kontakter mellan denne och anställda på fredsförbundet. Både försvarsstaben och polisen

bedrev också utredningar rörande Ungdomens Fredsförbunds ekonomi. Från T-kontoret inkom flera rapporter rörande detta. Från 1959 intresserade sig säkerhetstjänsterna framför allt för en av Fredsförbundets lokalavdelningar i Stockholm, Internationellt Forum. Hotbilden var i hög grad fokuserad på den svenske kommunisten Kjell E Johansson som ansågs dirigera och kontrollera både Internationellt Forum och Ungdomens Fredsförbund. Samtidigt fanns dock även en annan uppfattning inom säkerhetspolisen som ansåg att Ungdomens Fredsförbund trots vissa kommunistiska försök till infiltration var att betrakta som opolitisk och ickekommunistisk.

Flera lokalavdelningar inom Svenska Freds ansågs också intressanta för säkerhetspolisen. I Stockholm handlade det om S:t Eriks Fredsförening och Fredsföreningen Kosmos som båda ansågs stå under kommunistiskt inflytande. Även de lokala fredsföreningarna i Malmö, Västerås, Tranås, Hässleholm, Växjö, Helsingborg och Uppsala bedömdes som intressanta och övervakades tidvis.

Som metoder för övervakning användes inre spaning såsom registerslagning, genomgång av press samt telefonsamtal till personer som kunde tänka sitta inne med upplysningar. Framför allt freds rörelsens egna pressorgan, som Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens tidskrift *Freden*, var mycket goda källor till kunskap om olika händelser inom freds rörelsen. Yttre spaning förekom mot fredsmöten framför allt ute i landet varvid också fotografering av fredsaktivister förekom. Vid ett tillfälle deltog säkerhetsofficeren vid Milostab V i en distriktsstämma inom SFSF under sken av att vara representant för en lokal fredsförening. Överskottsinformation från telefonavlyssningen mot SKP och Demokratisk Ungdom gav information om det kommunistiska intresset för framför allt Ungdomens Fredsförbund. Vissa underrättelser levererades från Grupp B/IB.

Att tillhöra ledningen för Svenska Freds centralt ledde inte till registrering. Däremot kunde ledande medlemmar av lokalavdelningar registreras. Lokalavdelningarna var ofta radikalare och bedrev en mer utåtriktad verksamhet.

4 Världsmedborgarrörelsen

Inledning

Världsmedborgarrörelsen har i likhet med världsfredsrörelsen sina rötter i det kalla krigets tidiga år. I maj 1948 klev den förre amerikanske bombpiloten Garry Davis in på USA:s ambassad i Paris och avsåg sitt amerikanska medborgarskap. Davis förklarade sig nu istället vara världsmedborgare. Genom två spektakulära demonstrationer vid FN (som för tillfället huserade i Paris) senare samma år fick Davis också stor internationell publicitet för sina idéer om "en regering för en värld". I januari 1949 bildades *International Registry of World Citizens* som för en smärre avgift omgående började utfärda världsmedborgarskap. 1952 reorganiserades rörelsen under beskydd av *Världsrådet för folkens världsförsamling* (World Council for the Peoples World Convention - PWC) och fick då i likhet med denna organisation säte i Paris. En svensk avdelning bildades redan i början av 1949 under ledning av Anders Artur Clarin vilken dock inte fick något större uppslutning. Under hösten 1949 började Inge Oskarsson att på sina antimilitaristiska mötesturnéer även propagera för Världsmedborgarrörelsen.

Oskarsson, som mer än någon annan skulle komma att personifiera Världsmedborgarrörelsen i Sverige, hade redan våren 1949 gjort sig känd för säkerhetspolisen genom att ha bildat, som det hette i Statspolisens översikt över fredsorganisationer, "en från andra fristående, extremt antimilitär fredsrörelse kallad 'Fredsorganisationen - FO'".¹⁷⁴ Fredsorganisationen fick aldrig något större genomslag men var trots det föremål för polisiärt intresse på grund av Oskarssons radikala metoder att nå uppmärksamhet. Som exempel kan nämnas ett möte med föredrag på Stortorget i Karls-

---

¹⁷⁴ *Aktuella fredsorganisationer*. Statspolisen i Stockholm 3:e roteln, 1:a byrån. Orientering 3. 4/9 1949. Akt 245:6, löpnr 5. SÄPO.

krona under Kristi himmelfärdshelgen 1949. Mötet slutade med att Oskarsson med följeslayerska omhändertogs av polisen varefter enligt tidningsreferaten flera hundra personer samlades utanför rådhuset och krävde deras frisläppande. För att skingra folkmassan tvingades överkonstapeln i Karlskrona läsa upprorslagen för de församlade samt skicka ut poliser och även militära patruller med höjda batonger.¹⁷⁵ Ytterligare en uppmärksam aktion i maj 1949 bestod i att klättra in på det förbjudna området vid rundradiomasten i Motala.¹⁷⁶ Aktioner som dessa med vidhängande anmälningar om förargelseväckande beteende och olagliga demonstrationer i kombination med fredsidéer gav upphov till funderingar inom statspolisen om Fredsorganisationens och Oskarssons politiska hemvist. I en PM daterad den 28 maj 1949 hade Oskarsson titulerats "den från Karlskrona kände kommunisten". Två dagar senare hade ytterligare uppgifter inhämtats och hans politiska tillhörighet kunde korrigeras:

FO:s expedition i Eddavägen 7 förestås av allt att döma av skriftställaren Henry Peter Matthis, som tydligen bekläder en funktion i FO förutom sitt ordförandeskap i Stiftelsens Fredshögskolan...Med hänsyn till Henry Peter Matthis engagemang i FO och Fredshögskolan har misstanken om kommunistisk verksamhet i dessa framkastats. /Som bekant är Matthis ofta anlitad av kommunistpartiet i dess upprop och manifestationer/. Det framhålles emellertid, att vare sig Fredshögskolan eller FO är att betrakta som kommunistiska täckorganisationer, utan Oskarsson anses i sin fredsiver närmast vara påverkad av syndikalismens idéer. Han uppgives även stå i kontakt med ledningen för SAC och syndikalismen i Sverige. Förutom Oskarsson bör i ärendet registreras fröken "S", Fredshögskolan och Fredsorganisationen - FO.¹⁷⁷

Citatet fångar en del av de problem de övervakande myndigheterna ansåg sig ställda inför. Vilka kontakter fanns med kommunister och

¹⁷⁵ Referat från DN, Stockholmstidningen, Morgontidningen, Ny Dag, Aftonbladet och SvD i Inge Oskarssons personakt löpnr T 1. SÄPO.

¹⁷⁶ PM 28/5 1949. Akt P 5676, Världsmédborgarrörelsen löpnr A 1. SÄPO.

¹⁷⁷ PM av RA 30/5 1949. Akt P 5676, Världsmédborgarrörelsen löpnr A 1. SÄPO.

kommunistpartiet? Hur skulle vänsteraktivister bedömas som inte själva ansåg sig vara och troligen heller inte var kommunister? Från ett möte i Norrköping rapporterades att "naivitet präglade i hög grad" de två talarna som dock uppträdde "ledigt, chosefritt och trosvisst". Detta hade trots allt givit upphov till viss sympati från åhörarna.¹⁷⁸ I en övervakningsrapport från ett möte på Hötorget i Stockholm i juni 1949 hävdades att framställningen var förvirrande vilket gjorde att de få förbipasserande som över huvud taget stannade för att lyssna hade klara svarigheter att få grepp om budskapet.¹⁷⁹ Ytterligare ett försök att få klarhet i budskapet gjordes vid ett möte två dagar senare på Medborgarplatsen som också det övervakades av säkerhetspolisen. När polisen några månader senare skulle sammanställa en orientering om de i Sverige verkande fredsorganisationerna var osäkerheten om innebörden av *Fredsorganisationens* verksamhet fortfarande stor. Det framhölls att den var "en företeelse av extrem antimilitär karaktär" utan styrelse eller program och med en målsättning "höljd i dunkel". Ledaren, Inge Oskarsson, hade av en tidning betecknats som "en korsning av en kommunist och ett Jehovas vittne" vilket ansågs vara ganska träffande. Rörelsens utsikter till framgång bedömdes som små och medlemmarna endast uppgående till några hundratal. Det innebar emellertid inte att rörelsen eller Inge Oskarsson kunde lämnas därhän:

Den bör emellertid uppmärksammas ur den synpunkten, att hans förkunnelse kan komma att innebära uppmaning till svikande av medborgarlig skyldighet och föranleda ordningsstörande uppträden. I övrigt anses rörelsen som skäligen betydelselös och bör betraktas som en efterkrigsrörelse.¹⁸⁰

Inge Oskarssons mötesverksamhet, som från augusti 1949 mer och mer bedrevs i namn av Världsmedborgarrörelsen, kom med detta som utgångspunkt att från hösten 1949 att regelbundet övervakas. Det var emellertid knappast något särskilt graverande som fram-

¹⁷⁸ E Svedjegård, SP3 i Norrköping till Erik Lönn 30/8 1949. Inge Oskarssons personakt, löpnr A 1. SÄPO.

¹⁷⁹ PM av C Almedal och Folke Lindberg 20/6 1949. Akt P 5676, Världsmedborgarrörelsen löpnr A 1. SÄPO.

¹⁸⁰ *Aktuella fredsorganisationer*. Statspolisen i Stockholm 3:e roteln, 1:a byrån. Orientering 3. 4/9 1949. Akt 245:6, löpnr 5. SÄPO.

kom vid övervakningen. Från ett framträdande i Eskilstuna rapporterade kriminalöverkonstapel Ohlsson att talaren hade svårt att ge sitt anförande något innehåll utan "svamlade hit och dit och kunde 'inte följa någon röd tråd'". Även i Eskilstuna hade man dock lagt märke till något som man i Norrköping varit inne på; det lediga och chosefria uppträdandet:

Karaktäristiskt för såväl Oskarsson som S är, att båda tilltalar alla, som de samtala med, med tilltalsordet 'du'.¹⁸¹

Världsmedborgarrörelsens återkomst 1956

Världsmedborgarrörelsen kom därefter under flera år att ligga i träda med ytterst sparsam aktivitet.¹⁸² Först 1956 återupptogs verksamheten vilket också omedelbart ledde till intresse från säkerhetspolisens sida. Sommaren 1956 inledde världsmedborgarna en serie offentliga möten som snart kom att dra till sig uppmärksamhet också från krigsmakten. I slutet av juni 1956 upphittades på Kungl Norrlands dragonregemente en broschyr från Världsmedborgarrörelsen. Efter utredning kunde konstateras att en värnpliktig soldat tagit emot broschyren vid ett torgmöte i Umeå varefter broschyren följt med till regementet. Värnpliktige "K" fick nu förklara sitt handlande:

K försäkrade att han inte tagit med sig broschyren avsiktligt för att sprida innehållet bland kamraterna. Han hade tagit emot papperet av ren nyfikenhet. K förklarade helt spontant, att han var motståndare till sådan propaganda, som mannen på torget förde. Han var villig att göra sin del för landets försvar. Han trivdes på regementet. 'Jag är inte kommunist', slutade K.

Vad var det då för farliga tankar som fanns på pränt i den upphittade broschyren? I broschyren, som inte är stort mer än ett flygblad,

---

¹⁸¹ Kriminalöverkonstapel Folke Ohlsson, Eskilstuna SP3 till Å Hasselrot 17/9 1949. Akt P 5676 (VMB) löpnr A1. SÄPO.

¹⁸² Den s.k. *Fredsorganisationen* förefaller ha tynat bort eller på annat sätt gått i graven. Se även Inge Oskarssons memoarer: *Världen är mitt fosterland*. Spartacus förlag, Stockholm 1991.

angreps de militära rustningarna samt betonades varje enskild människas ansvar för fredsarbetet t.ex. genom "laglig vapenvägran". Broschyren avslutades med en stolt klingande uppmaning:

Genom att vägra delta i krigsförberedelser skall vi taga ifrån staterna förfoganderätten över våra liv. Först när de enskilda människorna erövrat makten att förhindra krig skall kriget för alltid vara besegrat. Detta handlande skall vara vår mest effektivaste insats till vårt lands och till hela mänsklighetens försvar. Med dessa uppgifter arbetar Världsmedborgarrörelsen i hela världen. Vårt budskap har nu nått dig! Det är på dig allt beror - du får inte svikta!¹⁸³

I augusti 1956 besökte kapten Bengt Normann vid försvarsstabens inrikesavdelning statspolisen och överlämnade då ett exemplar av broschyren samt och begärde en undersökning av världsmedborgarna. Detta var troligen anledningen till att en första mera genomarbetad PM upprättades över Världsmedborgarrörelsen. I promemorian genomgicks rörelsens historia samt konstaterades att hållna anföranden "kännetecknas av brist på disposition, naivitet och en åstundan att få till stånd dispyter med åhörarna och väcka uppseende".¹⁸⁴ Någon djupare analys av hotbilden presenterades dock inte. Världsmedborgarrörelsens mötesturné kom i alla händelser att övervakas av statspolisens lokala avdelningar runt om i landet.

Den offentliga mötesverksamheten följde ett tämligen likartat scenario. Reklam för det aktuella mötet gjordes genom s.k. sandwichmän samt från bil försedd med högtalare. Under själva mötet propagerade föredragshållaren, oftast Inge Oskarsson själv, för världsmedborgarskap och vapenvägran. Efter avslutat föredrag uppstod i regel diskussioner med åhörare samt möjlighet till försäljning av skrifter samt värvning av medlemmar. Ofta följdes möten och demonstrationer av anmälningar och inte sällan fällande domar för exempelvis olaga affischering och förargelseväckande beteende. Detta var dock en fråga för den kommunala ordningspolisen. Statspolisens övervakning handlade vid den här tidpunkten om att besöka offentliga möten, lyssna på föredrag och försöka få klarhet i hur

¹⁸³ Broschyren finns i avskrift i Akt P 5676, (VMB) löpnr A 1. SÅPO.

¹⁸⁴ PM 17/8 1956. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÅPO.

Världsmedborgarrörelsens politiska budskap skulle tolkas. Att döma av de övervakningsrapporter som redovisats ovan var detta en inte helt enkel uppgift. I polisrapporterna varvas redogörelser för världsmedborgarnas inställning i öst-västkonflikten och planer för framtida arbete med omdömen som att "det var stundom rätt svårt att fatta talarens tankegång, särskilt som denne använde sig av främmande ord och uttryck, vars innebörd han ej torde känna till".¹⁸⁵ Hur den övervakande kriminalassistenten ansåg sig kunna bedöma vilka "främmande ord och uttryck" den övervakade föredragshållaren "ej torde känna till" framgår inte av rapporten. Här skulle det naturligtvis kunna vara frågan om en högst reell oförståelse från världsmedborgarnas sida att framföra sitt budskap på ett begripligt och logiskt sammanhängande sätt. Det skulle emellertid också kunna vara ett exempel på den klyfta och det främlingskap som fanns mellan övervakare och övervakade. Jag kommer att återvända till denna fråga längre fram.

Världsmedborgarrörelsen som hotbild

Allt sedan 1955 har den svenska säkerhetspolisen regelbundet upprättat periodiska översikter över företeelser, organisationer och individer som anses utgöra ett hot mot den nationella säkerheten. Ursprungligen sammanställdes dessa översikter en gång i månaden för att 1958 övergå till kvartalsöversikter och 1981 till halvårsrapporter. Rapporterna har framför allt fyllt funktionen att för sektionerna ute i landet klargöra hotbilden och peka ut vad som kan vara värt att övervaka och rapportera till Stockholm. Inledningsvis var rapporterna enbart inriktade på kommunistisk och nazistisk verksamhet men i augusti 1956 gjorde en ny kategori entré. Under rubriken "övriga organisationer" redovisades nu Världsmedborgarrörelsen samt även det nazianstrukna *Samlingspartiet*. På en halv sida konkretiserades sommarens polisiära erfarenheter och världsmedborgarna som hotbild började ta form:

Världsmedborgarrörelsen, vars politiska målsättning tills vidare får anses vara något dunkel, har observerats i Sverige sedan år 1949, huvudsakligen i samband med Oskarssons verksamhet. Den registreras vid 3:e roteln som en extremt antimilitär företeelse. Något belägg för

¹⁸⁵ PM av Hans Öström 15/9 1956. Rapport från möte på Östermalmstorg i Stockholm 10/9 1956. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

att Oskarsson eller den rörelse han företräder skulle ha kommunistisk anknytning har ej erhållits. Själv var Oskarsson tidigare medlem av Sveriges Syndikalistiska Ungdomsförbund.¹⁸⁶

De citerade avsnittet innehåller inga överraskningar. Dunkelheten i det politiska budskapet framhölls ofta i rapporteringen och att VMB var en antimilitär rörelse var tämligen lätt att konstatera. Det intressantaste ligger i konstaterandet att belägg "ej erhållits" för att organisationen eller dess förgrundsfigur, Inge Oskarsson, skulle ha någon kommunistisk anknytning. Ordvalet i översikten pekar på att detta annars var något man snarast kunde förvänta sig och därför även letade efter. I den sammanställning över Världsmedborgarrörelsen som färdigställdes i oktober 1956 poängterades ånyo sambandet från 1949 med Henry Peter Matthis vilken brukade förekomma i kommunistiska sammanhang. Någon annan kommunistisk koppling kunde polisen dock inte konstatera.¹⁸⁷ Efter-som organisationen tagits upp i säkerhetspolisens månadsöversikter hade klara signaler givits till avdelningarna ute i landet att världsmedborgarna borde övervakas. Genom formuleringen att belägg "ej erhållits" för någon "kommunistisk anknytning" hade man också anvisat vad övervakningen både i huvudstaden och i övriga delar av landet borde riktas in mot, nämligen kommunistisk infiltration eller medverkan i Världsmedborgarrörelsen. Det ovan citerade avsnittet ur månadsöversikten för augusti 1956 ger oss de två viktigaste komponenterna i den hotbild som världsmedborgarna utgjorde: Det eventuella kommunistiska inslaget i verksamheten samt den antimilitära propaganda som bedrevs vid möten och genom flygblad och annat tryck.

Kommunistisk infiltration i Världsmedborgarrörelsen?

Efter att månadsrapporterna från statspolisen i Stockholm tagit upp Världsmedborgarrörelsen samt givit vissa riktvärden beträffande vad som var värt att spana efter började övervakningsrapporter komma in. Det första belägget på samröre mellan världsmedborgare och kommunister kom emellertid inte fram genom vanlig polisiär spaning. Som framgått i kapitel 2 avlyssnades det

¹⁸⁶ Översikt av den kommunistiska och nazistiska verksamheten under augusti 1956. Akt 5:721d/1-28 löpnr 1. SÄPO.

¹⁸⁷ Sammanställning angående 'Världsmedborgarrörelsen'. Hans Öström 2/10 1956. Akt P 5676, (VMB), löpnr 4. SÄPO.

kommunistiska ungdomsförbundets, *Demokratisk Ungdom*, telefon sedan 1951. Genom denna och annan telefonavlyssning av kommunister fick polisen in en mängd informationer om företeelser och personer helt utan samband med det domstolsbeslut som en gång legat till grund för avlyssningen. Överskottsinformationen sparades i särskilda meddelarakter och kopior placerades ut i sakter för de organisationer som befanns vara relevanta i sammanhanget och i personakter för de personer som antingen förekom själva i samtalen eller bara omnämndes. I november 1956 ringde en person tillhörande VMB:s sekretariat till Demokratisk Ungdom och uttryckte sitt fulla gillande av den kommunistiska ungdomsfestivalen i Moskva samt anmälde sig själv för "sym-boliskt" deltagande.¹⁸⁸

När världsmedborgarna i april 1957 höll kongress i Göteborg övervakades denna efter begäran från säkerhetspolisen i Stockholm. I skrivelsen från Stockholm till Göteborgsavdelningen av statspolisens 3:e rotel, framhölls att "kommunistinspirerade algeriska nationalister i Stockholm" framträtt på ett möte med VMB i början av mars i Stockholm. "För närvarande", konstaterade statspolisen i Stockholm, "finns dock inga skäl att anta att rörelsen inte skulle vara partipolitiskt fristående".¹⁸⁹ I den rapport som blev resultatet av övervakningen av kongressen i Göteborg kunde polisen inte konstatera någon kommunistisk koppling. Istället framhölls att två av de tongivande i Göteborgs avdelning av Världsmedborgarrörelsen var registrerade som nazister samt att ombuden på kongressen kunde karakteriseras som "fanatiker" med en blind tro på VMB.¹⁹⁰

Jakten på kopplingar mellan Världsmedborgarna och kommunister skulle dock fortgå och under de närmaste åren inkom en mängd rapporter med mer eller mindre goda belegg för ett kommunistiskt intresse för VMB. I maj 1957 rapporterades att kända kommunister befunnit sig i publiken under ett föredrag i Linköping.¹⁹¹ Vid ett offentligt möte i Norrköpings Folkets Hus i juni 1957 konstaterades att "det fanns icke något i Oskarssons föredrag, som skulle kunna tyda på en ytterlighetsbetonad politisk inriktning". Annat var det med ett par personer som efter mötet anslöt sig som nya medlemmar. Vid mötets slut antecknade sig sju perso-

¹⁸⁸ Källa "E Jung" 16/11 1956. Akt P 5676, Världsmedborgarrörelsen, löpnr A 1. SÄPO.

¹⁸⁹ Kom N E Nilsson till Kom Simonsson SP3 i Gbg 16/4 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

¹⁹⁰ Simonsson till Lönn 4/5 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

¹⁹¹ Harry Löfstrand, Linköping till N Andermark SP3 i Sthlm 20/5 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

ner som nya medlemmar i rörelsen och på något sätt lyckade säkerhetspolisen i Norrköping komma över listan. Här kunde man nu konstatera att en av de nyblivna världsmedborgarna prenumererat på Ny Dag 1951 samt att en annan ansågs vara "mycket engagerad" i SKP och "sannolikt sekreterare i Kolmårdens kommunistiska arbetarkommun".¹⁹² Några veckor senare hölls möte i Humlegården i Stockholm varvid två säkerhetspoliser beordrades dit för övervakning av sammankomsten. Under föredraget delades bland publiken ut ett flygblad som för polisen föreföll delvis bekant:

Under föredraget och i samband med den efterföljande diskussionen utdelades flygbladet 'Ett inlägg i debatten om amerikanska atombombsbaser i Skandinavien'. Större delen av första sidan och hela mittuppslaget äro identiska med en likaledes fyrsidig broschyr med samma namn, som utgivits av Svenska Clartéförbundet. Bakom detta förhållande ligger ett försök från kommunistisk sida att exploatera den idealistiska och mycket aktiva Världsmedborgarrörelsen för egna syften. Den ursprungliga broschyren som utgivits som ett led i partiets aktion mot ett svenskt atomvapen. Det var Svenska Clartéförbundets ordförande, Ola Palmaer, som kom på tanken att erbjuda Världsmedborgarrörelsen att gratis trycka 10 000 exemplar av den förstnämnda broschyren med clartéreklam ersatt av reklam för Världsmedborgarrörelsen. Denna idé har nu kommit till utförande.¹⁹³

Återigen var det överskottsinformation från telefonavlyssningen mot kommunistiska partifunktionärer som lämnat avgörande information i frågan. Den 3 maj hade ett samtal, troligen till eller från tidningen Ny Dag, avlyssnats där en person redogjorde för sin idé att "anknyta till de mycket aktiva utspridarna av plakat och meddelanden på stan, Världsmedborgarna" och låta dem överta Clartés flygblad.¹⁹⁴ När flygbladet sedan kom i de övervakande säker-

¹⁹² Förste kriminalassistent E Svedjegård till Andermark 17/6 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

¹⁹³ PM av Hans Öström 20/6 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

¹⁹⁴ Källa "E Hilding" 3/5 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

hetspolisernas händer sex veckor senare var alltså sammanhanget tämligen klart. Detta behövde emellertid inte betyda att världsmedborgarna i sig framstod som något större hot:

Trots dessa tecken på kommunistiskt intresse för rörelsen var dock det bestående intrycket av mötet att Världsmedborgarrörelsen och dess ledare Oskarsson äro besjälade av en äkta idealism och en önskan att verka för fred och förståelse mellan människorna.¹⁹⁵

Under sommaren 1957 inkom till Stockholm ytterligare rapporter om det kommunistiska intresset för världsmedborgarna. Vid ett möte i Östersund i början av juli hade en av mötesdeltagarna hälsat på de två världsmedborgare som arrangerade mötet på ett sånt sätt att det för säkerhetspolisen framstod som om de kände varandra. Det som för de flesta skulle framstå som en harmlös hälsning blev här en del av ett genom hela landet gående mönster av växande kommunistisk involvering i Världsmedborgarrörelsen. Den hälsande mannen var nämligen registrerad kommunist och kunde "antagas hysa intresse för rörelsen".¹⁹⁶

I augusti var det återigen dags för möte i Linköping, den här gången på borggården vid slottet. Efter mötet uppstod spontana diskussioner bland åhörarna vilka utan större problem kunde diskret avlyssnas av närvarande säkerhetspolis. Den här gången blev dock resultatet negativt och bland de diskuterande hördes "ingen med någon klar kommunistisk inställning".¹⁹⁷

Ytterligare tecken på samröre med kommunister framkom under hösten 1957 då VMB arrangerade fredsutställning i Göteborg. En ledande medlem hade vid tillfället kontaktat Demokratisk Ungdom, Svenska Kvinnors Vänsterförbund (ursprungligen liberalt men vid den här tiden i praktiken SKP:s kvinnoförbund) samt Göteborgs Fredskommitté angående samarbete. Med största sannolikhet var det även denna gång överskottsinformation från telefonavlyssning som gav säkerhetspolisen information om läget. Historien rapporterades under rubriken "övriga företeelser" i säkerhetspolisens månadsrapport för september 1957:

---

¹⁹⁵ PM av Hans Öström 20/6 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

¹⁹⁶ Krim ass E Moreskog, SP3 i Östersund till Söderström/Öström/Thulin i Stockholm 2/8 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

¹⁹⁷ Harry Löfstrand, EL till Andermark 23/8 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

Utan att underrätta Världsmedborgarrörelsen om dessa organisationers inbördes samspel beslöt man på kommunistiskt håll att utnyttja tillfället för egna syften och ställde villigt personal...till förfogande.¹⁹⁸

Enligt polisens rapporter kom dock aldrig något samarbete till stånd då man från VMB:s sida ansåg att det material som erbjöds var alltför propagandistiskt.¹⁹⁹ VMB:s möten i Falun och Borlänge övervakades av statspolisen i Falun och efter ett torgmöte i juni 1958 kunde åtta nya medlemmar räknas in. En av dessa uppgavs av polisen vara "känd kommunist" sedan 1950. Enligt en "pålitlig källa" skulle denne, som var anställd vid Borlänge tidning, vid ett journalistmöte 1958 "erkänt" att han var kommunist. Mannen fanns också med på en lista, som en förtrolig meddelare tillhållit över nya medlemmar i svensk-ryska sällskapet.²⁰⁰ Sommaren 1958 hölls också VMB:s andra kongress, den här gången i den lilla sörmländska orten Stavsjö. I en skrivelse till statspolisen i Eskilstuna förklarade kommissarie Thorsten Söderström att "då det har ansetts angeläget att rörelsens verksamhet följes, hemställes om utredning rörande kongressen". Som vägledning bifogades också en PM samt fotografier på de ledande medlemmarna.

Världsmedborgarnas kongress i Stavsjö blev mycket grundligt utredd. I den rapport som säkerhetspolisen i Eskilstuna senare skickade in fanns mycket detaljerade informationer om var och en av de omkring 30 kongressdeltagarna. En handfull av deltagarna hade man inte ännu kunnat säkert identifiera men de flesta var kända med födelsedatum och hemvist. Vidare kunde polisen redogöra för vilka som deltagit i diskussioner, vad var och en sagt samt vilka som varit verksamma med kaffekokning och andra praktiska sysslor. Något särskilt kommunistiskt inflytande kunde säkerhetspolisen dock inte rapportera utom beträffande en av deltagarna som deltog i debatterna och enligt rapporten "visade därvid tydlig kommunistisk inriktning". Därutöver hade polisen i Eskilstuna kommit över en handskrivna närvarolista i original från kongressen samt några ytterligare handskrivna handlingar av mera dunkel karaktär. Handlingarna som nu är prydligt insatta i Världsmedborgar-

¹⁹⁸ Översikt av den kommunistiska och nazistiska verksamheten under september 1957. Akt 5:721d/1-28 löpnr 2. SÄPO.

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Kommissarie "K", Falun till Andermark/Söderström/Öström 7/7 1958. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

rörelsens SÄPO-akt bär tydliga spår av att ha varit ihopknycklade och har sannolikt rotats fram ur någon papperskorg efter kongressen.²⁰¹ Uppenbarligen hade polisen i Eskilstuna tillgång till en mycket god källa med så gott som fullständig insyn i vad som förevarit under kongressen. En möjlighet är att någon av deltagarna i kongressen också lämnade information till säkerhetspolisen. Det förefaller dock mindre sannolikt. Om så hade varit fallet torde polisen haft tillgång till många fler initierade rapporter än den här. Mer troligt är att det istället var någon som var knuten till lokalen på något sätt, kanske som vaktmästare eller liknande, med möjlighet att antingen själv avlyssna kongressen eller ge möjlighet åt polisen att direkt på plats sköta övervakningen. Det kan heller inte uteslutas att polisen buggade kongressen även om det förefaller osannolikt.²⁰²

Att endast en kommunistisk infiltratör identifierats på kongressen behövde naturligtvis inte betyda att de andra som inte öppet bekant färg inte var kommunister de också. I september 1958 hade säkerhetspolisen fått klart för sig att en av de närvarande var anställd på AB Atomenergi i Studsvik. Vid anställningstillfället hade inget ofördelaktigt framkommit.

Senare har härstädes blivit känt, att han var närvarande vid Världsmedborgarrörelsens kongress 20-22 juni 1958 i Stavsjö, Södermanlands län. Denna omständighet utgör i och för sig intet belastande i politiskt avseende för honom. Emellertid har det visat sig att kommunister i viss utsträckning ansluta sig till nämnda rörelse, och det synes som om kommunisterna sträva efter att få inflytande över rörelsens verksamhet. Den omständigheten att C var närvarande vid rörelsens kongress kan sålunda tyda på att han som kommunist är intresserad av rörelsen.²⁰³

Resonemanget är egentligen halsbrytande. Att delta i VMB:s kongress var *i sig* inget belastande ur politisk synvinkel men det faktum

²⁰¹ PM rörande Världsmedborgarrörelsens andra kongress i Stavsjö, Södermanland den 20-22 juni 1958. Arne Larsson & Åke Zetterberg, Statspolisen sektion 3, Eskilstuna. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

²⁰² Övervakningen förefaller ha genomförts helt i lokal regi av statspolisen i Eskilstuna som knappast hade egen teknisk utrustning för att genomföra en lyckad buggningsoperation.

²⁰³ Fkra J Farup till Fkra Arne Larsson i Eskilstuna 18/9 1958. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

att kommunister visat intresse för rörelsen kastade en skugga över alla som inte kunde identifieras som icke-kommunister. Eftersom mannen inte var känd av polisen kunde han ju vara en av de kommunister som försökte infiltrera Världsmedborgarrörelsen. Säkerhetspolisen i Stockholm önskade nu upplysningar om mannen samt även om hans föräldrar. Drygt tio dagar senare kom svaret från statspolisen i Eskilstuna. Genom förfrågningar hos verkmästaren på faderns arbetsplats kunde konstateras att familjen hade "god ekonomi och gott renommé på arbetsplatsen". Inget ofördelaktigt var känt. Fadern sades vara socialdemokrat, "medan sonen lutar åt högerhåll", vilket verkmästaren visste efter att ha åhört politiska diskussioner dem emellan.²⁰⁴

I början av 1959 hade ungefär två och ett halvt år gått sedan Världsmedborgarrörelsen etablerade sig på allvar i Sverige och säkerhetspolisens övervakning inleddes. Vad hade då polisen kommit fram till? Var Världsmedborgarrörelsen infiltrerad av kommunister och var verksamheten ett hot mot rikets säkerhet? Efter att i början av februari 1959 övervakat ett möte i esperantisternas lokal som till arrangörernas stora besvikelse endast lockat ett fåtal in-tresserade gjordes inom statspolisen i Stockholm en sammanställning över vad man hittills fått fram.

Vid några tillfällen har VMR [Världsmedborgarrörelsen] haft mindre kontakter med olika kommunistiska organisationer. Dessa förbindelser avbröts emellertid av Oskarsson på ett tidigt skede, varför det synes fullt troligt, att rörelsen följer den helt neutrala linje, som den också officiellt hävdar. Från kommunistiskt håll följer man dock Oskarssons och hans anhängares verksamhet med ett visst intresse, troligen i avsikt att på något sätt utnyttja rörelsens aktivitet för egen räkning. Världsmedborgarrörelsens nuvarande verksamhet, som nästan uteslutande utövas av Oskarsson, kan utan tvivel bedömas som betydelselös.²⁰⁵

²⁰⁴ Arne Larsson och Åke Zetterberg till J Farup 29/9 1958. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

²⁰⁵ Sammanställning över Världsmedborgarrörelsen - VMR. Bengt Didrik 19/2 1959. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

Den bild som tonar fram här får anses vara fullt rimlig med hänsyn till det material polisen hade till förfogande. Ingenting hade framkommit som tydde på att VMB var ett prosovjetiskt propagandaorgan. Däremot fanns det skäl att anta att det kommunistiska Sverige hyste visst intresse för rörelsen. Inte minst information som framkommit genom överskott från telefonavlyssning pekade i den riktningen. Intressantast är dock den avslutande meningen, att verksamheten "utan tvivel kan bedömas som betydelslös". Om världsmedborgarnas verksamhet kunde betraktas som betydelslös borde rimligtvis övervakningen av den ha lagts ned eller åtminstone inskränkts till ett absolut minimum. Att bevaka möten för att försöka se tecken på kommunistiskt inflytande i betydelslösa organisationer torde knappast vara att betrakta som effektivt polisarbete eller väl använda skattepengar. Frågor som dessa bör rimligen ha dryftats inom säkerhetspolisen. Om detta vet vi emellertid mycket lite. Allt tyder emellertid på att övervakningen fortsatte efter ungefär samma mönster som tidigare.

Den som hyste tvivel om huruvida det var meningsfullt att övervaka världsmedborgarna bör ha stärkts i sin uppfattning efter ett möte i Humlegården den 1 maj 1959. När Nils Hammerby från statspolisens särskilda verksamhet kom till platsen kunde han endast se fyra personer, uppenbarligen tillhörande arrangörerna, samsatta med att ordna plakater och liknande. Förutom de fyra världsmedborgarna fanns även en ditkommenderad konstapel från ordningspolisen på plats. Konstapeln kunde på direkt fråga från Hammerby meddela att såvitt han kunde se hade inte en enda åhörare infunnit sig. Nils Hammerby fortsätter i sin PM:

Klockan 16.40 började de fyra männen packa ihop plakaten. Jag frågade en av dem om det inte skulle bli något möte. "Vi måste tyvärr ställa in på grund av begränsat publikintresse" svarade han.²⁰⁶

Säkerhetspolisens intresse för Världsmedborgarrörelsen var möjligen större än allmänhetens. Fem månader senare övervakades VMB:s tredje kongress i Lillienhoffska huset på Medborgarplatsen i Stockholm med uttrycklig hänvisning till att "kommunisterna gjort vissa försök till infiltration hos världsmedborgarna". Några "kända kommunister" kunde dock inte iakttas på platsen.²⁰⁷ När VMB höll

²⁰⁶ PM av Nils Hammerby 3/5 1959. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

²⁰⁷ PM av Rolf Thurin och Bengt Didrik 12/10 1959. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

möte på Mariatorget sensommaren 1961 var säkerhetspolisen på plats "för att få kännedom om några kända kommunister voro närvarande, vilket dock inte var fallet".²⁰⁸ Världsmedborgarrörelsen var otvivelaktigt en liten rörelse. Kommissarie Lönn konstaterade i januari 1961 efter förfrågan från försvarsstaben att "rörelsen måste anses av obetydlig omfattning". Enligt VMB:s egen tidning, *Mondialisten*, hade man 880 registrerade medlemmar varav dock endast 133 betalt medlemsavgiften. Paradoxalt nog blev den svenska Världsmedborgarrörelsen vid samma tid föremål för ökat intresse från de svenska säkerhetstjänsternas sida.

I november 1960 erhöll statspolisen en förfrågan från UD angående *European March for Disarmament*. Det var den holländska beskickningen i Stockholm som väckt ärendet och nu begärde polisintendent Hasselrot, chef för säkerhetspolisen i Stockholm, utredning om "vad det är fråga om för organisation, dess program, verksamhet, medlemmar etc".²⁰⁹ Utredningen gav vid handen att det inte var fråga om någon ny organisation utan om en stor europamarsch för fred med start i London i april 1961 där den svenska Världsmedborgarrörelsen stod som arrangör och initiativtagare.²¹⁰ Inspirationskällan till marschen var de årligen förekommande påskmarscherna i Aldermaston i England. Efter den senaste påskmarschen hade tanken uppstått att hålla en större marsch, från London tvärs igenom Europa till Moskva och därifrån via Helsingfors till Stockholm. Det huvudsakliga budskap som skulle föras gick ut på ensidig avrustning i varje land.²¹¹

En sak som inte framgår av Nils Hammerbys PM till UD angående Europamarschen är att säkerhetspolisen redan innan förfrågan inkom hade viss information om marschen. En dryg månad tidigare hade överskottsinformation från telefonavlyssningen av *Demokratisk Ungdom* (DU) sammanställts där det framgick att man inom ledningen för DU diskuterat Europa-marschen varvid bl.a. hävdats att man måste försöka eliminera "Inge Oskarssons dirigentskap över det hela".²¹² Storleken på marschen och inte minst det internationella perspektivet ledde till ökat intresse för Världsmedborgarrörelsen från säkerhetstjänsternas sida. Den 14 december 1960

²⁰⁸ PM ang Världsmedborgarrörelsens möte. Lars Gullberg och Arne Holm 30/8 1961. Inge Oskarssons personakt, löpnr A 2. SÄPO.

²⁰⁹ PM av Erik Lönn 1/12 1960. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

²¹⁰ PM av Nils Hammerby 5/12 1960. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO. Se även Inge Oskarsson memoarer: *Världen mitt fosterland*. Spartacus förlag, Stockholm 1969 s. 51.

²¹¹ Se *Mondialisten nr 3 1960*. Akt P 5676, (VMB), löpnr T 1. SÄPO.

²¹² "E Jung" 31/10 1960. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO. Det av mig citerade avsnittet står även inom citationstecken i den av statspolisen gjorda sammanställningen.

rapporterades att affischer fanns uppsatta med reklam för ett diskussionsmöte angående Europa-marschen. Mötet som anordnades av VMB skulle hållas i Lillienhoffska huset vid Medborgarplatsen i Stockholm och över-vakades av polisen på direkt begäran av polisintendent Åke Hasselrot.²¹³ På grund av dålig uppslutning från världsmedborgare och allmänhet, endast drygt 10-talet personer in-fann sig, kunde polisens övervakare dock inte närvara vid mötet utan fick nöja sig med att konstatera att det hela såg ut att gå lugnt till.²¹⁴

Europamarschen kom senare att utvidgas även till USA och döptes därmed om till *Amerikansk-Europeiska marschen för avrustning*. Eftersom marschen var av internationell karaktär var den en angelägenhet för flertalet västerländska säkerhetstjänster. I SÄPO:s arkiv finns också ett antal handlingar om marschen som härrör från utländska motparter. Från svensk sida intresserade sig även försvarsstaben för marschen. Vid ett besök hos statspolisen i juni 1961 överlämnades ett antal frågor rörande kommittén bakom marschen för utredning inom polisen:

Hur är kommittén sammansatt personellt? Är det en underavdelning av Världsfredsrådet? Kontakter till SKP eller av SKP dirigerade frontorganisationer? Är det känt hur kommitténs arbete finansieras? Kan man påstå att kommittén är kommuniststyrd direkt eller indirekt? Vilken roll anses Inge Oskarsson spela?²¹⁵

Återigen var det alltså eventuella kommunistiska kopplingar som utgjorde hotbildens kärna. I säkerhetspolisens svar knappt två veckor senare framhölls att kommittén inte tillhörde Världsfredsrådet och inte heller var "direkt kommunistdirigerad". Däremot framhölls att bland världsmedborgarna fanns "flera kända kommunister eller kommunistympatisörer" och därigenom ett visst kommunistiskt inflytande över marschen. Kommissarie Lönn förklarade vidare att Världsmedborgarrörelsen i sig i Sverige var av

---

²¹³ PM av Erik Lönn 15/12 1960. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

²¹⁴ PM ang Världsmedborgarrörelsen. Ture Holmblad 16/12 1960. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

²¹⁵ Kapten Wahlström till kommissarie Lönn 6/6 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

”mycket ringa omfattning och skulle säkerligen upplösas, om icke Oskarsson höll samman det hela”.²¹⁶

Europamarschen uppmärksammades också av försvarsstabens Grupp B som i en rapport daterad den 11 september 1961 försökte klargöra begreppen. Inom Grupp B hade man emellertid förväxlat Europamarschen med den nyligen bildade *Kampanjen mot atomvapen* som skulle genomföra sin första marsch till FOA:s anläggning i Ursvik senare i september. I rapporten räknades de ansvariga upp varav två utpekades som ”kommunistiska kaderfunktionärer”. Som ordförande nämndes Bertil Svahnström som dessutom felaktigt angavs vara ordförande i AMSA och direktör för Världsmedborgarrörelsen. Det lösliga nätverket bakom AMSA saknade funktioner som styrelse och ordförande liksom Världsmedborgarrörelsen saknade funktionärer med titeln ”direktör”. Annars stämmer namnen i rapporten. Det är bara det att det *inte* är Europamarschens arbetsutskott man har räknat upp utan KMA:s.²¹⁷ Grupp B:s socialdemokratiskt sammansatta arbetsstyrka var möjligen väl skickad att på olika industrier i landet inhämta information om kommunister och kommunistympatisörer. När det gäller fredsrörelsen saknade man uppenbarligen elementära grundkunskaper nödvändiga för att kunna upprätta korrekta rapporter. Uppgifterna om vilka som stod i ledningen för AMSA, Världsmedborgarrörelsen, Europamarschen och KMA var inte hemliga utan stod att läsa i upprop, pamfletter och tidskrifter publicerade av organisationerna själva. Den lista med namn som Grupp B lämnade till säkerhetspolisen och försvarsstabens inrikesavdelning hade säkerligen erhållits genom det informationsblad KMA framställt i vilket man snällt och ordentligt räknat upp samtliga medlemmar i arbetsutskottet med uppgift om hemvist. Här framgår också klart och tydligt att det är KMA:s arbetsutskott som avses vilket man inom Grupp B på något sätt lyckats missa.²¹⁸

Den Amerikansk-Europeiska marschen för nedrustning kom att genomföras, men inte utan problem. Exempelvis fanns svårigheter att finansiera marschen hela vägen och i Frankrike blev man vägrade att marschera. Vid Berlin kom demonstranterna lagom till byg-

²¹⁶ Erik Lönn till kapten Wahlström, Fst/In 19/6 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

²¹⁷ Rapport från källa ”Erik” 11/9 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO.

²¹⁸ Informationsbladet finns i Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO samt även i MUST:s arkiv. Av handlingar där framgår också att Grupp B 8/9 1961 erhöi inrikesavdelningens uppdrag att ta reda på vilka som låg bakom den kommande Ursviksmarschen och att Grupp B 16/9 levererat svar i form av en ”pamflett” vilken av allt att döma måste var identisk med KMA:s informationsblad nr 1/1961. Serie Ö III, vol 47. MUST.

gandet av Berlinmuren vilket inte ska ha uppskattats till fullo av de östtyska myndigheterna. Efter att ha bussats ut ur Östtyskland fortsatte marschen i Polen där demonstranterna emellertid inte fick bära plakat med uppmaningar till ensidig avrustning. Den 3 oktober 1961 nådde marschen Röda torget i Moskva där en två timmar lång tyst demonstration genomfördes utanför mausoleet.²¹⁹

Det är oklart om någon svensk medverkade under hela marschen. En ung svensk kvinna, verksam i flera internationella fredsorganisationer, kom dock att uppmärksammas av den svenska pressen i samband med att hon och andra marschdeltagare greps av polisen i Bonn. Efter att ha läst en notis i Expressen om hur den svenska kvinnan och andra deltagare bussades ut ur Östtyskland av myndigheterna, begärde säkerhetspolisen i Stockholm identifiering av henne med hjälp av sektionen i Östersund där hon uppgavs vara bosatt. I Östersundspolisens utredning framkom inget ofördelaktigt om henne eller hennes anhöriga varken i politiskt eller i annat avseende. Polisen noterade dock att den organisation hon tillhörde hade försökt påverka arbetare vid tyska vapenfabriker att lägga ned arbetet samt att fadern var vattenregleringsingenjör vid ett företag i Östersund. Kombinationen dotter fredsfaktivist - fader känsligt arbete, var ur säkerhetspolisens synvinkel oroväckande och ledde till att kvinnan infördes i registret.²²⁰

1961 var också året då Världsmedborgarrörelsen återigen uppmärksammades i säkerhetspolisens kvartalsöversikter. I den fjärde kvartalsrapporten för året infördes en ny underrubrik, *pacifistiska organisationer*, under rubriken *kommunistiska täckorganisationer*. Förutom VMB var det KMA och Internationellt Forum som ansågs eller misstänktes vara kommunistinfiltrerade. Fram till 1968 kom kvartalsrapporterna att innehålla kortare notiser om världsmedborgarnas verksamhet.²²¹

Världsmedborgarna som antimilitära uppviglare

Samröre med kommunister är den klarast framträdande komponenten i den hotbild som Världsmedborgarrörelsen utgjorde. Den andra väsentliga komponenten, den antimilitära propagandan eller opinionsbildningen, var dock absolut inte betydelselös. Inled-

²¹⁹ Oskarsson, Inge: *Världen mitt fosterland*. Spartacus förlag, Stockholm 1969 s. 51-56. *Mondialisten* nr 4/1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO.

²²⁰ Nilsson och Holmblad, Statspolisen i Stockholm till Moreskog, Statspolisen i Östersund 17/8 1961. Moreskog till Nilsson och Holmblad 11/9 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO. Se även tidningsklipp i akten.

²²¹ Kvartalsrapporterna finns i 5:721 d 1-28, löpnr 4-9. SÄPO.

ningsvis registrerades också Världsmedborgarrörelsen i en samlingsakt för "extrema antimilitära organisationer" för att 1957 upphöjas till att få egen sakakt. Redan 1949 hade övervakningen av Inge Oskarssons och Fredsorganisationens/Världsmedborgarrörelsens möten motiverats med att verksamheten var extremt antimilitaristisk och att de offentligt hållna föredragen kunde komma att innebära uppmaning till svikande av medborgerlig plikt. Brottet uppmaning till svikande av medborgerlig plikt sorterade under den då rådande strafflagen 11 kap 5 § gällande brottet upp-vigling. I lagens förarbeten hade uppmaning till värnpliktsvägran nämnts som typexempel på brottet uppvigling. I Fredsorganisationens programförklaring från 1949 ingick också en punkt som i polisens ögon var misstänkt likt uppvigling:

FO:s närmaste syfte är att organisera världens värnpliktiga till vapenvägran. För att denna idé skall nå alla arbetar vi för närvarande på att organisera en årsklass i något land till vapenvägran.²²²

Som framgår av övervakningsrapporter och tidningsreferat från 1949 propagerades också för vapenvägran men några polisinsgripanden till följd av detta verkar inte ha skett.²²³ Vid ett torgmöte i Helsingborg hösten 1949 framhölls i kriminalpolisens rapport att föredraget visserligen kunde betecknas som uppmaning till vapenvägran. Något polisinsgripande hade man dock inte velat göra med hänvisning till att "Oskarsson då skulle nått sitt syftemål och fått oförtjänt publicitet".²²⁴ Vid flera tillfällen valde också Världsmedborgarna att bedriva sin propaganda i anslutning till militära förläggningar vilket ytterligare accentuerade uppmaningarna till vapenvägran.²²⁵ Inför ett möte i Karlstad den 17 juli 1957 bedrevs högtalarreklam med slagord som "värnplikt är mordplikt" och "vägra värnplikt" vilket så småningom renderade åtal och dom för uppvigling. Av utredningen framgår att både personal och värnpliktiga från I 2 uppmärksammat den högljudda högtalarutsändningen

²²² Programförklaring för Fredsorganisationen - FO. I det exemplar som finns i SÄPO:s arkiv är det citerade avsnittet markerat med rött samt tillfogat: "Ev SL 11:5."

²²³ Se polisrapporter och pressklipp i akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

²²⁴ Kriminalöverkonstapel Carl Palm till polisintendent Åke Hasselrot 28/9 1949. Akt P 5676, Världsmedborgarrörelsen löpnr A 1. SÄPO.

²²⁵ Se klipp från Falu-kuriren 8/6 1956. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO. Se även handlingar i samma akt löpnr 2 angående agitation i anslutning till militära övningar i Jämtland 1959.

och till skillnad från 1949 var det nu inte tal om att låta de tre uppviglande världsmedborgarna undkomma påföljd. Kommissarie Åslund skriver i sin rapport:

Det synes vara synnerligen angeläget att vederbörande blir föremål för närmare uppmärksamhet. Förutom att av Oskarsson framförda synpunkter icke torde få anses oskadliga för samhället, torde hans inställning till vårt försvar vara rätt ovanlig. Sälunda återkom under hans föredrag vid flera tillfällen, att vårt lands försvarsmakt icke var av något värde i händelse av väpnad konflikt och att man bibringades uppfattningen, att han därmed åsyftade att något motstånd icke bör göras... Mig synes det mera anmärkningsvärda vara att en del uniformklädda värnpliktiga, särskilt andra dagen, medverkade i samband med torgmötet... I samband med utredningen ang olaga affischering, varom rapport tidigare överlämnats till åklagarmyndigheten, uttrycktes från härvarande avdelning av Världsmedborgarrörelsen förhoppning om att åtalseftergift skulle komma att lämnas, 'enär man fått det på andra håll'. Utan att det på något sätt tillkommer mig att taga befattning med åklagarens åligganden, synes det mig emellertid synnerligen angeläget att icke sådan eftergift lämnas, utan att åtal verkligen kommer till utförande. Bl.a. kräver den personal, som handlagt ärendet, att samhällets reaktion blir märkbar.

Polismästaren i Karlstad som beviljat och sedan återkallat tillståndet för högtalarreklamen var heller inte nådig i sina omdömen om världsmedborgarna:

Jag förklarade för dem, att polismyndigheten i Karlstad under inga förhållanden kunde gå med på en propaganda, vari uppmanades till brott mot svensk lag, samt att Världsmedborgarrörelsen, om denna till sina syften grumliga propaganda fortsatte, icke vidare kunde påräkna tillstånd till offentligt möte på allmän plats i

Karlstad. Nämnda personer demonstrerade en fanatisk motvilja mot kriget, vilket i och för sig icke kan klandras, men verkade såsom medborgare i vårt land icke särskilt lojala eller patriotiskt sinnade...Det torde finnas anledning att i fortsättningen hålla ögonen på dessa s.k. idealister.²²⁶

Att argumentera och propagera för värnpliktsvägran var ett grundskott mot försvaret och kunde också, som framgår ovan, vara liktydigt med uppvigling enligt strafflagen kap 11 § 5. Detta var ett brott där säkerhets- och ordningspolisens arbete möttes. Personer som dömts eller bedrivit verksamhet som kunde anses som uppvigling blev registrerade i säkerhetspolisens register med detta som grund. Däremot kunde inte säkerhetspolisens observationer ligga till grund för ett åtal i frågan. Detta skulle nämligen medföra att säkerhetspoliserna skulle vara tvungna att inställa sig som vittnen i en rättegång och därefter vara "brända" för framtida spaningsarbete. Ett ömsesidigt samarbete var däremot möjligt där ordnings- och säkerhetspolisen informerade varandra om kommande aktivitet från VMB:s sida. Inför ett möte i Handelshögskolans lokaler i Stockholm 1958 hade världsmedborgarna anhängit om att från försvarsstaben få en militär representant att delta i mötet.²²⁷ Från militärt håll var dock principen att inte delta i möten arrangerade av pacifistiska organisationer. Linjen var istället att försöka få civila försvarsvänner eller representanter för det politiska Sverige att ta debatten med fredsivrarna.²²⁸ Försvarsvännerna kom därför att vid mötet representeras av fil. kand. Lennart Rosell från krigsarkivet. Försvarsstaben var dock närvarande vid mötet i form av en övervakande löjtnant från inrikesavdelningen. I sin rapport framhöll försvarsstabens övervakare att "flertalet inlägg präglades av en naiv idealitet" och att talarna, förutom Oskarsson, var "orutinerade och föga medryckande". Det skulle därför ligga nära till hands att se rörelsen som ofarlig. Riktigt så enkelt såg dock inte försvarsstabens representant på saken:

²²⁶ Gillis Ehrenroth, poliskammaren i Karlstad till Landsfogden i Värmlands län 23/7 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

²²⁷ PM av R Hansen 11/4 1958. Fst/In Det I. Ink 23/4 1958 nr 304. Serie Ö III, vol 9. MUST.

²²⁸ Se t.ex. handbrev, CFst Curt Göransson till Per Anders Fogelström 7/2 1959. Försvarsstabens arkiv, CFst (öppna handlingar) F I vol 3. KrA.

Ytligt sett verkade rörelsens representanter därför tämligen ofarliga. Man pläderade dock genomgående för värnpliktsvägran och det lys-te även igenom, att man ansåg det vara 'sann demokrati' att i vissa situationer sabotera riksdagsbeslut i försvarsfrågor...Tre värnpliktiga från InfSS bevistade mötet iklädda uniform. Av deras bifallsyttringar att döma sympatiserade de med mondialismen.²²⁹

Vid mötet på Handelshögskolan hade även kriminalpolisen övervakare på plats vilket Inge Oskarsson var medveten om. Enligt polisens uppteckning ska han nämligen ha hävdat att "vi kunna alla bli fosterlandsförrädare - jag uppmanar till strejk mot värnpliktstjänstgöring - häkta mig - polisen är ju här".²³⁰ Uttalandet ledde till åtal vid Stockholms rådhusrätt för uppvigling. Oskarsson frikändes dock då rätten inte ansåg det fastställt att den åtalade verkligen avsett att uppmana till totalvägran. Själv uppgav Oskarsson att han endast uppmanat till utnyttjande av laglig rätt till vapenfri tjänst vilket enligt rätten inte kunde anses vara liktydigt med uppvigling. Vid samma rättegång frikändes Oskarsson också för olaga affischering men dömdes för att ha "underlåtit att ställa sig till efterrättelse vissa av polismyndigheten givna föreskrifter i resolution i samband med tillstånd till offentligt möte". Oskarsson hade nämligen vid reklam för mötet "begagnat högtalare med störande högtonstyrka". Inför rätten vittnade den polisman som ingripit om att "sändningen var minst lika hög som pappersinsamlingen, vilken han anser vara för hög".²³¹ 1961 dömdes fyra världsmedborgare till dagsböter för uppvigling. De fyra greps på Skeppsbron i Malmö där de bar plakat med texter som "värnplikt är mordplikt" och "vägra värnplikt".²³² Liknande händelser finns noterade i Helsingborg och Stockholm men ledde inte alltid till åtal.

²²⁹ *Vissa iakttagelser vid diskussionsmöte anordnat av Världsmedborgarrörelsen 15/4 1958.* Lt Geijer Fst/In 25/4 1958. Serie Ö III, vol 9. MUST.

²³⁰ *PM angående världsmedborgarnas möte den 15 april 1958 klockan 19.30 i Handelshögskolans föreläsningssal, Sveavägen 65, Stockholm.* Robert Odin 16/4 1958. Inge Oskarssons personakt, löpnr A 1. SÄPO.

²³¹ Dom nr DB III:32/1959. Stockholms rådhusrätts Avd 13 dombok i brottmål 1959, rotel III. Stockholms tingsrätts arkiv. Akten till domen är gallrad men förundersökningsprotokoll finns i Inge Oskarssons personakt löpnr 1. SÄPO.

²³² Förundersökningsprotokoll från Malmöpolisen 31/8 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

Världsmedborgarna som avvikare

Det finns även en tredje komponent i hotbilden vars vikt i sammanhanget är svårbedömd men som måste anses ha haft viss betydelse. Världsmedborgarrörelsen var utan tvivel en apart företeelse i det ganska strikta Sverige kring 1950-talet. I ett land upptaget av att rusta upp sitt inre och yttre försvar, med det kalla krigets hotbilder på näthinnan, uppträdde Världsmedborgarna med sitt internationalistiska och antimilitära budskap med krav på nedrustning och värnpliktens avskaffande. Det är inte ägnat att förvåna om man, vilket hävdades i brev från statspolisen i Norrköping till kommissarie Lönn i Stockholm, i Inge Oskarssons hemstad Motala ansåg honom vara "en något underlig figur med konstiga idéer".²³³ Hur polisen i Norrköping fått denna information, om uppgiften var välgrundad är inte av avgörande betydelse. Det intressanta är att statspolisen i Norrköping ansåg uppgiften relevant och värd att rapportera till Stockholm. I flera polisrapporter framträder också en nedlåtande attityd till världsmedborgarna med omdömen som "virriga framställningar" och att man "satt igång denna lilla 'apparat' för att ha något att roa sig med på lediga stunder".²³⁴ I en PM från 1957 drog kriminalassistent Hans Öström tämligen långtgående slutsatser av den diskussion som följde ett föredrag i Norra Latins aula i Stockholm:

Diskussionen gjorde emellertid ett fullständigt förvirrat intryck och åtminstone tre av de sex talare, vars anföranden åhördes av under-tecknad, måste misstänkas vara psykiskt undermåliga. En av dessa, en yngling i tonåren, gick upp i talarstolen men lyckades ej frampressa ett enda uppfattbart ord.²³⁵

Ytterligare ett ur polisens synvinkel avvikande drag hos världsmedborgarna var deras klädsel och utseende. En förmodligen inte ovanlig uppfattning var att som Hans Öström 1957 hävda att "ett påfallande stort antal skäggiga och långhåriga män av existencialisttyp satte sin prägel på församlingen".²³⁶ Förutom "existential-

²³³ E Svedjegård, statspolisen i Norrköping till Erik Lönn 30/8 1949. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

²³⁴ PM av C Almedal och Folke Lindberg 20/6 1949. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

²³⁵ PM av Hans Öström 6/4 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

²³⁶ Ibid.

isten” identifierades ibland en annan närstående eller kanske identisk karaktär - ”bohemer”. I december 1958 hade VMB offentligt möte i IKFF:s lokaler i Stockholm varvid säkerhetspolisens övervakare ansåg sig kunna fastställa att ”omkring hälften av de närvarande tycktes vara under 20 år och påminde till utseendet om s.k. bohemer”.²³⁷ En mera detaljerad beskrivning av ”bohemer” förekommer i ett förundersökningsprotokoll upprättat av kriminalpolisen i Malmö 1961. Det misstänkta brottet var uppvigling, de misstänkta medlemmar i Världsmedborgarrörelsen som med plakat framfört uppfattningen att ”värnplikt är mordplikt”:

Männen som alla var utan fast bostad och arbete men skrivna i Stockholm, gjorde intryck av att vara bohemnaturer. De var alla långhåriga - E och T dessutom försedda med skägg - samt klädda på enahanda sätt i midjelånga jackor med kapuschong, manchesterbyxor och lätta sandaler.²³⁸

Det kan tyckas att det borde vara irrelevant för rättsprocessen hur de misstänkta förövarna var klädda och hur det förhöll sig med skägg och hårlängd. Uppenbarligen ansåg dock polisen i Malmö att uppgifterna hade relevans vilket synes hänga samman med brottets karaktär av opinionsbildning för en uppfattning som polisen ställde sig fullständigt avvisande till. I direkt anslutning till beskrivningen av klädsel och hårlängd noterades också att en av de misstänkta uppviglarnas jacka var full med fredsmärken av olika slag.

Världsmedborgarrörelsen var tveklöst en från normen avvikande företeelse i Sverige under perioden från 1940-talets sista år till början av 1960-talet. Vilken roll detta spelade för säkerhetstjänsternas hotbild är svårt att fastställa med någon närmare exakthet. Den skäggige och långhåriga bohemer/existentialisten som med en för polisen förvirrande argumentation motiverar sina demonstrationer och plakat utgör dock en länk i den kedja av företeelser som motiverade övervakningen.

---

²³⁷ PM angående gjorda iakttagelser vid Världsmedborgarrörelsens stockholmsavdelnings möte den 1 december 1958. Thore Berging 11/12 1958. Inge Oskarssons personakt löpnr 1. SÄPO.

²³⁸ Förundersökningsprotokoll från Malmöpolisen 31/8 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

Meningsfull övervakning?

Världsmedborgarrörelsen var en till numerären liten organisation som framför allt hölls uppe genom Inge Oskarssons intensiva mötesverksamhet. Detta framhölls också av säkerhetspolisen som också poängterade VMB:s avsaknad av inflytande. Den antimilitaristiska propagandan var inte svår att följa. Den framfördes öppet vid torgmöten och i flygblad. Den misstänkta kommunistiska infiltrationen som fick motivera en stor del av den polisiära övervakningen inskränkte sig till vissa försök samt att det noterades att kommunister fanns, eller i de flesta fall inte fanns, som deltagare vid möten. Flera enskilda övervakningsinsatser riktade mot Världsmedborgarrörelsen synes ha varit tämligen meningslösa. Ovan har nämnts övervakningen av mötet i Humlegården 1959 som fick ställas in p.g.a. obefintlig uppslutning från den intresserade allmänheten. Två andra exempel kan hämtas från 1961.

Den 5 maj 1961 inkom ett meddelande från landsfiskalen i Valkebo som via kommunalkontoret i Hjulsbro fått kännedom om att Världsmedborgarrörelsen planerade offentliga möten i Hjulsbro den 6 maj och i Borensberg den 7 maj. Syftet med mötena skulle vara att bilda opinion mot att omvandla Gullbergsfältet i Östergötland till skjutfält. Polisen i Stockholm hade sedan länge god kunskap om den buss världsmedborgarna brukade använda; en brun Ford Taunus med registreringsnumret A 17246. Uppgifter om världsmedborgarnas planerade utflykt hade polisen erhållit från pressen men också genom ett internt utskick som på okända vägar nått polisen. Uppgift saknas om hur utskicket kommit i polisens händer, men förekomsten av annat internt VMB-material samt ett kuvert med adressen bortklippt, tyder på att statspolisen hade kontakt med någon person i Världsmedborgarrörelsens medlemsregister. Alternativt kan säkerhetspolisen genom en fiktiv person ha tecknat medlemskap i Världsmedborgarrörelsen och den vägen erhållit interna handlingar. I alla fall gjorde sig säkerhetspolisen i Norrköping nu beredd att övervaka världsmedborgarnas förehavanden kring Gullbergsfältet. Men det visade sig vara svårt att hitta övervakningsobjektet:

Vid passning på riksettan intill klockan 12.00 sågs ingen Taunus-buss till. Kontroll företogs för den skull i Hjulsbro men ej heller där sågs några världsmedborgare till. Då det fanns an-

ledning misstänka, att de tagit fel på orterna Hjulsbro och Ljungsbro kontrollerades även sistnämnda ort...Våra beräkningar visade sig vara riktiga, ty klockan 13.40 anlände till Ljungsbro sju stycken världsmedborgare i A-bussen 17246.²³⁹

Att begära tillstånd för ett möte i Hjulsbro hade visat sig vara ett misstag från VMB:s sida; orten har ingen direkt anknypning till den plats där det planerade skjutfältet skulle ligga. Att åka till Ljungsbro var sakligt mera motiverat men ändå felaktigt eftersom inget tillstånd fanns för möte där. Väl i Ljungsbro började världsmedborgarna genom högtalare göra reklam för sitt planerade möte. På något sätt måste man dock ha anat att allt inte stod rätt till:

En av flickorna gick därefter till en kiosk och antagligen gjorde hon en förfrågan, ty omedelbart därefter rusade hon till bussen och ropade: "Nej vet ni vad, det här heter Ljungsbro och det var ju till Hjulsbro vi skulle." Inge Oskarsson verkade sedan åtskilligt besvärad, alltmedan han och en annan ung man studerade en karta. Efter en god stund verkade det som om de funnit Hjulsbros plats på kartan, ty det blev allmänt skratt i bussen. De lämnade sedan Ljungsbro klockan 14.30 och körde direkt till Hjulsbro, dit de kommo klockan 15.15 efter flera förfrågningar om rätta vägen.²⁴⁰

I Hjulsbro bedrevs därefter sedvanlig reklam för kvällens möte som hölls inför en publik av "ett tiotal barnungar" samt tre äldre män som var sysselsatta med att sälja lotter till lokalbefolkningen. Efter det att världsmedborgarna börjat sitt anförande lämnade de tre äldre männen platsen. En raggabil som körde förbi blev föremål för världsmedborgarnas intresse men raggarna valde att fortsätta sin runda istället för att stanna och lyssna till kvällens anförande. Efter avslutat tal lämnade världsmedborgarna orten i riktning Borensberg och övervakningen bröts då det fanns risk att övervakarnas bil skulle bli igenkänd.²⁴¹ Dagen efter hade turen kommit till statspolisen i

²³⁹ E Svedjegård och Tage Johansson, statspolisen i Norrköping till N E Nilsson, statspolisen i Sthlm 16/5 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÅPO.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid.

Linköping som skulle övervaka mötet i Borensberg. Ett 30-tal åhörare fick här höra världsmedborgarna plädera för "motstånd utan våld" och civil olydnad som metod för att förhindra att militären tog fältet i besittning.²⁴²

Det andra exemplet från 1961 har samband med Europamarschen för nedrustning varvid uppgifter förelåg att en svensk avdelning av marschen skulle äga rum i Västerås och Enköping 10-11 augusti. Med utgångspunkt från detta gjordes försök från säkerhetspolisen att i Enköping hitta marschen för att kunna övervaka den:

Under tiden 17.30-20.30 genomsöktes Enköping med omnejd, varvid något, som kunde tänkas höra samman med Världsmedborgarrörelsen, icke kunde upptäckas. Särskild uppmärksamhet ägnades därvid åt campingplatser och nöjesfält samt vägen mot Västerås.²⁴³

Efter denna utflykt tvingades övervakarna återvända till Stockholm utan att ha hittat något som liknade Världsmedborgarrörelsen eller någon Europamarsch för nedrustning. Ett sista exempel på övervakningsinsatser som måste bedömas som meningslösa avser egentligen inte Världsmedborgarrörelsen men däremot dess ledare under många år, Inge Oskarsson. Av övervakningsrapporten framgår att polisen från "säker källa" fått kunskap om att Oskarsson under en helg i juni 1971 skulle samla representanter från olika vänstergrupper i ett torp i Roslagen för att diskutera ett eventuellt enande av dessa grupper. Övervakningen inleddes klockan 07.30 utanför den bostad där deltagarna skulle samlas. Under den närmaste timmen kunde polisen skriva upp registreringsnummer på tre bilar som skulle användas samt notera att flera personer som anlände till fastigheten bar på sovsäckar och musikinstrument. Klockan 08.30 var det dags för avfärd och de tre bilarna med säkerhetspolisen i släptåg påbörjade färden som gick via Solna mot Östhammar. Vid en ICA-affär stannade en av bilarna för att handla och åtföljdes i affären av polisen som noterade att "den äldre mannen tog initiativet och avgjorde vad och hur mycket som skulle handlas". Efter avslutade inköp återupptogs färden som gick till ett äldre trähus i den

²⁴² Kriminalassistent Åke Ödman, statspolisen i Linköping till kriminalkommissarie N E Nilsson, statspolisen i Stockholm 24/5 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

²⁴³ PM 14/8 1961. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 3. SÄPO.

lilla byn Strömsbro. Under eftermiddagen kunde polisens spanare se att "mötesdeltagarna delade in sig i några mindre grupper, som var för sig arbetade med papper och penna". Dagen därpå fortsatte spaningen och polisen kunde nu konstatera att i gruppen ingick sex män och lika många kvinnor samt några barn. Förutom Oskarsson kändes ingen av deltagarna igen och polisen skulle aldrig komma att lyckas identifiera dem. I rapporten noterades vidare att deltagarna var "välvärdade och välklädda", att samtalen fördes i en lågmäld ton och att "allt syntes gå mycket välordnat till". Efter att ha tagit några fotografier avbröts övervakningen. På bilderna syns ett ganska vackert äldre trähus samt skymtar några personer som absolut inte kan identifieras med hjälp av bilderna.²⁴⁴

Ovanstående är bara några exempel på spaningsinsatser som inte förefaller ha gett något av värde för säkerhetspolisens verksamhet att förebygga och uppdaga brott mot rikets säkerhet. Tämmligen harmlös föreningsverksamhet som möjligtvis kunde ha föranlett ingripanden från ordningspolisen blev föremål för en övervakning som knappast stod i proportion till det hot världsmedborgarna kan ha utgjort.

Registreringsprinciper

Att Världsmedborgarrörelsen var övervakad av säkerhetspolisen är lätt att fastslå men i vilken omfattning registrerades också dess medlemmar och aktivister i säkerhetspolisens register och på vilken grund? Generellt kan sägas att personer i ledande ställning inom VMB blev registrerade. Exempelvis framgår av två handlingar från 1961 respektive 1966, att alla som ingick i styrelsen och var säkert identifierade blev registrerade. De flesta hade emellertid redan egna ärenden och var kända för en mängd pacifistiska verksamheter. Dock inte exempelvis kassören i 1961 års styrelse som registrerades enbart på den uppgiften.²⁴⁵ Registreringen inskränkte sig dock inte till enbart styrelsen. Efter kongressen i Stavsjö registrerades alla deltagare som inte tidigare förekom i registret.²⁴⁶ Även personer

---

²⁴⁴ *PM angående Inge Oskarsson*. RPS/Säk 13/6 1971. Inge Oskarssons personakt löpnr 2. SÄPO.

²⁴⁵ *PM ang VMB:s styrelse*. Ture Holmblad 20/11 1961. PM av Ture Holmblad 4/5 1962. *PM ang Världsmedborgarrörelsens årsmöte*. "H" 25/7 1966. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO.

²⁴⁶ *PM rörande Världsmedborgarrörelsens andra kongress i Stavsjö, Södermanland den 20-22 juni 1958*. Arne Larsson & Åke Zetterberg, Statspolisen sektion 3, Eskilstuna. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

som var behjälpliga med att boka lokaler eller söka tillstånd för lokala möten registrerades med detta som grund.²⁴⁷

Ett tämligen säkert sätt att bli registrerad i säkerhetspolisens register var att bli åtalad för uppvigling. För säkerhetspolisen var det inte av avgörande betydelse att domen blev fällande eller ens att förseelsen över huvud taget ledde till åtal. Strängt taget behövde det inte ens gälla brottet uppvigling. Förargelseväckande beteende kunde också räcka som brottsrubricering om det gällde en demonstration eller aktion i fredssammanhang. Några exempel ska här anföras.

En septemberdag 1956 genomförde världsmedborgarna en av både press och polis uppmärksammas aktion. I samband med vaktavlösningen vid Stockholms slott lösgjorde sig plötsligt fyra personer ur publiken gick fram till paraden för att till vaktchefen överlämna en spade. Denne var emellertid inte intresserad att ta emot spaden varför man istället placerade den lutande mot vaktchefens ben. På spaden var handmålade texten "I stället för vapen. Gåva från Världsmedborgarrörelsen." Dessutom var ett papper fastsatt innehållande ett längre budskap om att Sverige borde lägga ned sin krigsmakt och använda medlen till att hjälpa världens nödställda. De fyra greps omedelbart och de två som inte tidigare förekom i registret registrerades i samband med förundersökningen.²⁴⁸ Förundersökningen gällde brottet förargelseväckande beteende men vid åtalet hade rubriceringen ändrats till uppvigling alternativt förargelseväckande beteende. Dom föll i Stockholms rådhusrätt den 21 november 1956 varvid åtalet för uppvigling föll men de fyra åtalade dömdes till böter för förargelseväckande beteende. I mars 1957 försökte några världsmedborgare göra om 1956 års spadaktion mot vaktparaden. Den här gången var dock polisen mer på alerten och kunde ingripa innan någon aktion påbörjats. Fyra ynglingar omhändertogs och samtliga registrerades.²⁴⁹ En vecka senare, den 10 mars 1957, var det dags igen. Den här gången i Uppsala där spadförsedda världsmedborgare delade ut flygblad i samband med en militärparad utanför Carolina Rediviva. Spadar och flygblad tillvaratogs av polisen. Samtliga spadbärare fick besöka polisen och där

²⁴⁷ H Lofstrand, statspolisen i Linköping till polisintendent N Andermark, statspolisen i Stockholm 12/6 1957 samt 23/8 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1 och A 2. SÄPO. Fkra Axel Eriksson, statspolisen i Göteborg till polisintendent Nils Andermark, statspolisen i Stockholm 21/9 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 2. SÄPO.

²⁴⁸ Förundersökningsprotokoll 25/9 1956. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

²⁴⁹ *PM till kriminalavdelningen för kännedom*. Hjalmar Karlsson 3/3 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

personligen kvittera ut sina spadar. I samband med detta blev de utfrågade om sitt engagemang i Världsmedborgarrörelsen varvid framkom att en del var medlemmar i VMB, andra sympatisörer eller personer som bara hängt med. Samtliga registrerades.²⁵⁰

Det kan alltså konstateras att ribban inte låg särskilt högt när det gäller vad som var registreringsgrundande. Att vara med i VMB:s styrelse, att delta i en kongress eller bära spade och dela ut flygblad på ett provocerande sätt i samband med militärparad ledde till registrering i säkerhetspolisens register. Därmed inte sagt att uppgifterna också lämnades ut i samband med personalkontroll. Av de fall av genomförd personalkontroll jag kunnat hitta finns inte ett enda där säkerhetspolisen lämnat ut uppgifter om personer som endast var registrerade p.g.a. aktivitet inom Världsmedborgarrörelsen.

Avslutning

Vid 1962 års årsmöte som hölls i Medborgarhuset med 40 deltagare blev Inge Oskarsson inte omvald vare sig som ordförande eller som ledamot av VMB:s styrelse. Däremot lyckades han lite kupppartat behålla ledningen över tidskriften *Mondialisten* vilket ledde till interna strider som även uppmärksammades av säkerhetspolisen.²⁵¹ Världsmedborgarrörelsens nya mer moderata ledning antog rörelsens första stadgar samt orienterade sig närmare Svenska freds- och skiljedomsföreningen. År 1963 inleddes försök att göra SFSF:s tidskrift *Freden* till organ även för världsmedborgarna vilket blev verklighet 1965. Samma år diskuterades i samband med årsmötet även ett samgående med SFSF. Samtidigt hade världsmedborgarna även närmat sig KMA och sedan 1964 var både VMB och KMA medlemmar i paraplyorganisationen Sveriges fredsråd. Nya frågor hade också kommit upp på dagordningen; först Sydafrika och från 1965 Vietnam. Vid Fredsveckan 1965 var VMB arrangör tillsammans med SFSF, Svenska Världsfredsmissionen, KMA och Svenska Fredskommittén. År 1966 ordnades gemensamma bussresor till de tyska påskmarscherna av VMB, KMA och SFSF. Samma år återkom Inge Oskarsson till Sverige från utlandsvistelse och försökte då åter ta sig an Världsmedborgarrörelsen.

²⁵⁰ G Lewell & Å Lundgren, statspolisen i Uppsala till kriminalkommissarie Erik Lönn, statspolisen i Stockholm 30/4 1957. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 1. SÄPO.

²⁵¹ Kommunistisk verksamhet i Sverige under 2:a kvartalet 1963. Akt 5:721d/1-28, löpnr 5. SÄPO.

Att Världsmedborgarrörelsen kom under ny ledning och närmade sig Svenska freds kom också att innebära att säkerhetspolisens intresse minskade i motsvarande grad. Till och med 1962 övervakades mötesverksamheten som vanligt men för åren 1963-1965 saknas helt övervakningsrapporter. År 1966 övervakades en demonstration från Norra Bantorget till Humlegården bestående av 17 personer som tog sig för Kinas inträde i FN. De 17 samt ytterligare tio personer fick sedan höra Inge Oskarsson tala i 20 minuter om idén bakom Världsmedborgarrörelsen. Efter avslutat mötet skuggades ett par i VMB:s ledning till ett konditori där de köpte kaffebröd för att sedan fortsätta till Jungfrugatan 30 där flera fredsorganisationer huserade bl.a. VMB och SFSF.²⁵² Säkerhetspolisens intresse för världsmedborgarna förefaller ha varit i hög grad knutet till Oskarssons ledning av verksamheten. I en PM upprättad kort efter mötet i Humlegården 1966 framhölls just Oskarssons återkomst till Sverige och planer på aktivering av VMB.²⁵³ År 1967 övervakades, eller rättare försökte säkerhetspolisen övervaka, ett möte arrangerat av Världsmedborgarrörelsen och Robert Carleson. Såsom flera gånger tidigare i VMB:s övervakningshistoria var det inte alldeles lätt att hitta övervakningsobjektet:

KL 12.30 kom öv till Humlegården. Ännu kl 13.30 hade ingen samlats eller ställt upp någonstans i parken - ingen som skulle kunna ha intresse av att demonstrera med Carleson i varje fall. Kl 13.30 åkte jag till Vasaparken, men icke heller där fanns någonting som var av intresse. Vid den scen, som alltid brukar användas vid dessa tillfällen, satt tre småpojkar i 10-årsåldern. I övrigt ingenting. Kl 15.00 avbröts öv i Vasaparken. Därefter fortsattes öv vid Hörtorget och Vasagatan vid US Trade Center, men icke heller på dessa ställen fanns några personer som öv var intresserad av. Det är tydligt att det hela inhiberades av någon hittills okänd anledning.²⁵⁴

²⁵² PM angående övervakning av Världsmedborgarrörelsens demonstration från Norra Bantorget till Humlegården måndagen den 24.10 1966. Rps/Säk 25/10 1966. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO.

²⁵³ PM angående Världsmedborgarrörelsen (VMB) P 5676. "H" 7/11 1966. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO.

²⁵⁴ PM av kriminalassistent "N" 6/11 1967.

Det sista livstecknet från Världsmedborgarrörelsen som säkerhetspolisen noterat är en Vietnamdemonstration i mars 1968. Övervakaren konstaterade att tåget "var uppenbarligen ett av de minsta som förekommit under senaste tid". Under marschen från Järntorget till Sergels Torg bestod tåget av "9 ungdomar plus en flicka i 10-årsåldern" som rätt frusna tog sig fram till slutpunkten. Där fördubblades styrkan men bestod alltså ändå inte av mer än 20-talet personer.²⁵⁵ Problemet för Världsmedborgarrörelsen synes ha varit att de mer moderata krafterna lika gärna kunde verka i den stora organisationen, SFSF. De mer aktivistiska krafterna drogs istället med i FNL-rörelsen som kom att innesluta en hel del personer som tidigare verkat inom VMB.

Inge Oskarsson blev i slutet av 1960-talet aktuell genom *Kommittén för lika lön*. Kommittén för lika lön finns med på den lista över organisationer som Rikspolisstyrelsen 1971 ansåg att säkerhetsavdelningen borde ägna särskild uppmärksamhet. Det är i dag svårt att utreda om säkerhetspolisen verkligen ägnade kommittén någon uppmärksamhet. En slagning på namnet i SÄPO:s datoriserade söksystem har inte gett någon träff. Av handlingar har bara återfunnits ett förslag till partiprogram.²⁵⁶ Det var emellertid knappast den radikala tanken att alla människor borde ha samma lön oavsett arbete som gjorde organisationen intressant för säkerhetspolisen. Snarare torde det ha varit idéerna om att infiltrera försvarsmakten och bilda celler på arbetsplatserna som väckte säkerhetspolisens intresse.²⁵⁷ Med stor sannolikhet var det i hög grad Oskarsson som ensam bar upp Kommittén för lika lön.

Sammanfattning

Världsmedborgarrörelsen har sina rötter i den av amerikanen Garry Davis i januari 1949 bildade *International Registry of World Citizens*. En svensk avdelning bildades redan i början av 1949 men det var med Inge Oskarsson som Världsmedborgarrörelsen började ta fart i Sverige. Inge Oskarsson hade våren 1949 gjort sig känd hos säkerhetspolisen för sin verksamhet bedriven under beteckningen *Fredsorganisationen*. Under hösten samma år började Oskarsson att på sina antimilitaristiska mötesturnéer även propagera för Världs-

²⁵⁵ PM angående Världsmedborgarrörelsens (VMB) demonstration den 10 mars 1960. "H" 11/3 1968. Akt P 5676, (VMB), löpnr A 4. SÄPO.

²⁵⁶ Inge Oskarssons personakt, löpnr 2. SÄPO.

²⁵⁷ Kommitténs program presenteras utförligt av Inge Oskarsson i boken *Lika lön. Tjänar du mindre än 47.000 är du utsugen! Spartacus*, Stockholm 1969.

medborgarrörelsen. Nu inledde säkerhetspolisen också en mer kontinuerlig övervakning av Inge Oskarsson och Världsmedborgarrörelsens mötesturnéer. Världsmedborgarrörelsen kom därefter under flera år att ligga i träda med ytterst sparsam aktivitet. Först 1956 återupptogs verksamheten vilket också omedelbart ledde till förnyat intresse från säkerhetspolisens sida. Sommaren 1956 inledde världsmedborgarna en serie offentliga möten som snart kom att dra till sig uppmärksamhet också från krigsmakten.

Världsmedborgarrörelsen som hotbild handlar i hög grad om hotet om kommunistisk infiltration. Vid en mängd övervakade möten ägnade sig säkerhetspolisen åt att leta kommunister antingen inom Världsmedborgarrörelsen eller bland åhörarna. Ett visst kommunistiskt intresse kunde säkerhetspolisen konstatera, dock aldrig någon egentlig infiltration. En annan viktig del av hotbilden var den antimilitaristiska opinionsbildning som VMB bedrev, ofta med värnpliktsvägran som inslag. En tredje komponent i hotbilden handlar om Världsmedborgarna som avvikare. I en mängd rapporter beskrivs de övervakade i termer som långhåriga och skäggiga bohemer eller existentialister.

Säkerhetspolisen övervakade Världsmedborgarrörelsen genom inre spaning samt genom en ofta förekommande bevakning av offentliga möten. Därtill inkom överskottsuppgifter från telefonavlyssningen av SKP och Demokratisk Ungdom.

Registreringsgrundande var att vara med i VMB:s styrelse, att delta i en kongress eller att delta i någon av Världsmedborgarrörelsen många spektakulära demonstrationer. Däremot synes inte uppgifter av denna karaktär lämnats ut i samband med personalkontroll. Vid mitten av 1960-talet kom VMB som organisation att allt mer närma sig Svenska Freds- och Skiljedomsförbundet. Många medlemmar kom dock också att söka sig till den framväxande FNL-rörelsen. Efter 1968 finns inga livstecken från Världsmedborgarrörelsen registrerade i säkerhetspolisens handlingar.

5 Antikärnvapenrörelsen

Inledning

Debatten om svenska atomvapen är 1950-talets och det tidiga 1960-talets stora försvarsdebatt i Sverige. Förste person att offentligt ha förespråkat att det svenska försvaret skulle utrustas med atomvapen lär ha varit flygvapenchefen Bengt Nordenskiöld i december 1952. I och med utredningen ÖB-54 fick debatten nytt bränsle. ÖB föreslog här att frågan borde utredas om hur det svenska försvaret skulle kunna utrustas med taktiska atomvapen. Stöd i debatten fick ÖB från framför allt Dagens Nyheter men också av den socialdemokratiska tidningen Ny Tid. Det är dock 1957 som är det första stora debattåret. Vid Folk och Försvars konferens i januari gjorde FOA-chefen Hugo Larsson ett utspel och menade att Sverige hade resurser att på egen hand färdigställa kärnladdningar till 1963-64. ÖB-57 innehöll en mycket kraftig plädering för svensk anskaffning av atomvapen. Därtill utkom tre debattböcker som förespråkade atomvapen. I bakgrunden arbetade motståndskrafter vilket jag återkommer till längre fram.²⁵⁸

I regeringen hade motståndssidan en mycket stark bundsförvant i utrikesminister Östen Undén, vilket framgår av följande anteckning i dagboken från 1955:

Föredragning om atomvapnet etc. Efteråt en löslig diskussion om produktion av takt. Atombomber. Soml. medl. av reg. tycks inte vara helt motståndare till sdnt vanvett.²⁵⁹

---

²⁵⁸ Om atomvapendebatten se Ahlmark, Per: *Den svenska atomvapendebatten*. Aldus/Bonniers, Stockholm 1965.

²⁵⁹ Östen Undéns anteckningar 18/11 1955. Utgivna genom Karl Molin. Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 25, Stockholm 2002.

Tage Erlander intog en mer vacklande inställning men kom under 1957 allt mer att svänga mot ett nej till svenska atomvapen.²⁶⁰ Ett klart avståndstagande kom däremot tidigt från det socialdemokratiska kvinnoförbundet.²⁶¹ Debatten ökade 1958 när boken *I stället för atombomb* av Per Anders Fogelström och Roland Morell kom ut. Förutom nej till atomvapen förordades i boken att försvarsanslagen skulle skäras ned till förmån för u-hjälp. I juni 1958 bildades *Aktionsgruppen mot svensk atombomb* (AMSA) som första organisation med atomvapenmotstånd som huvudfråga.

Wilhelm Agrell har i boken *Övrig illegal verksamhet* beskrivit och analyserat de militära och polisiära säkerhetstjänsternas övervakning av det från slutet av 1950-talet framväxande motståndet mot svensk atombomb. Det finns dock två skäl att återigen ägna detta ämne en viss uppmärksamhet. För det första hänger atomvapenmotståndet på flera sätt samman med övrig fredsaktivistisk verksamhet, vilket även Agrell visat. Det finns alltså skäl att titta på atomvapenmotståndet i samband med att sökljuset även riktas mot andra organisationer med bredare program. Det andra skälet gäller de specifika förutsättningar som gällt för det arbete som bedrivits inom Säkerhetstjänstkommissionens ram. Tidigare forskning har inte tillåtits ta del av det bevarade källmaterialet i sin helhet. Exempelvis har alla hänvisningar till källor samt en stor mängd namn på personal inom säkerhetstjänsten maskats innan handlingarna lämnats ut. En ansevärd mängd dokument lämnas över huvud taget aldrig ut till forskning med motiveringen att de bedöms innehålla alltför många uppgifter som pekar i riktning mot viss källa eller visar på arbetsmetoder som SÄPO fortfarande önskar hålla hemliga. Inför detta arbete har som framgått av kapitel 1 helt andra förutsättningar funnits. Det har därför varit möjligt att med större säkerhet och detaljrikedom teckna en bild av hur övervakningssystemet sett ut när det gäller antikärnvapenrörelsen. På flera punkter kan därför Agrells analys byggas ut och en del frågetecken rätas ut.

²⁶⁰ Tage Erlanders dagbok 3/8 1957.

²⁶¹ För en studie av detta se: Nilsson Hoadley, Anna-Greta: Atomvapnet som partiproblem. Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund och frågan om svenskt atomvapen 1955-1960. Stockholm Studies in History nr 40. 1989.

Svenska Fredskommittén samlar namn

I kapitel 2 berördes SFK:s nedrustningskonferens som ägde rum i Medborgarhuset i Stockholm den 19-20 maj 1956. Konferensen mynnade ut i en resolution om att stödja strävanden till internationell nedrustning, förbud mot massförstörelsevapen samt sänkta försvarsanslag i Sverige. Konferensen tillsatte också ett utskott bestående av John Takman, Einar Norrman och Ingegerd Granlund. Utskottets huvudinriktning blev snart att bedriva opinionsbildning mot planerna på en svensk atombomb. Den 6 juni 1956 höll utskottet sitt första sammanträde. Samtliga tre medlemmar var närvarande samt också, av okänd anledning, SFK:s sekreterare, Wide Svensson. Vid sammanträdet diskuterades "namnförslag" vilket tyder på att tanken var att på något sätt göra utskottet till en mera fast organisation. Frågan bordlades dock. En annan fråga som kom upp var att före riksdagsvalet undersöka hur kandidaterna såg på frågan om svensk anskaffning av atomvapen. Beslut fattades att göra en enkätundersökning om detta samt "söka anknyta till den opinion som redan finns och få flera att under-teckna ett sådant frågeformulär".²⁶²

Om utskottet fick fortsatt liv är svårt att säga eftersom inga andra protokoll har påträffats. I slutet av augusti 1956 genomfördes dock den beslutade undersökningen. Ett stort antal riksdagskandidater tillställdes en skrivelse med två frågor.

1. Vad kan göras från svensk sida för att främja internationell nedrustning?
2. Anser ni att vårt försvar ska förses med "massförintelsevapen" typ atom- och vätebomber?

Som undertecknare av skrivelsen stod inte SFK utan de tre medlemmarna i utskottet. Däremot hade skrivelsen enligt "Johan" utarbetats och skickats ut från SFK:s expedition.²⁶³ Våren 1957 vidtog SFK ytterligare steg i arbetet mot atomvapen. En broschyr utgavs, *Svenska atomvapen - Nej!*, innehållande uppsatser av bl.a. Andrea Andreen, Georg Branting och Sivar Arnér. I maj 1957 inleddes en kampanj för att samla namnunderskrifter mot svensk atombomb. Namninsamlingens startskott var ett uttalande av 24 kända svens-

²⁶² Protokoll fört vid möte med det av Nedrustningskonferensen valda utskottet den 6 juni 1956. Från "Johan" 1/12 1956. Akt 15:222/13, löpnr 20. SÄPO.

²⁶³ Rapport från "Johan" 27/8 1956. Akt 15:222/13. Löpnr 20. SÄPO.

kar, de flesta kända från tidigare kommittéer och upprop i SFK:s regi. Uttalandet avslutades med en uppmaning att enskilda och organisationer som önskade instämma i uttalandet kunde skriftligen meddela rektor Ingegerd Granlund. Särskilt vände man sig här till yrkesgrupper som konstnärer, präster och författare. Enligt rapport från "Johan" skickades skrivelserna ut från SFK:s expedition men enbart med Ingegerd Granlund som avsändare.²⁶⁴ I februari 1958 var insamlingen färdig och 95.000 namnunderskrifter överlämnades till statsminister Erlander. Efter det att AMSA bildats sommaren 1958 kom SFK att rikta in sin verksamhet på att stödja denna organisation.²⁶⁵ Även om AMSA uppenbarligen inte bildats på kommunistiskt initiativ så låg inriktningen i linje med den som SFK försökt driva.

Aktionsgruppen mot svensk atombomb (AMSA)

Den 10 juni 1958 presenterades bildandet av AMSA vid en presskonferens. Bland förgrundsfigurerna kan nämnas Per Anders Fogelström, Bertil Svahnström, Ulrich Herz och Barbro Alving. AMSA var ingen organisation av vanligt slag; man hade egentligen varken medlemmar eller stadgar. Däremot fanns ett program med två punkter:

1. Vi motsätter oss under alla förhållanden att kärnvapen införlivas med svenskt försvar.
2. Vi vill fortsatt debatt angående möjligheterna att använda de resurser, som nu går till militära ändamål, för uppbyggande syften.

Det poängterades att den första programpunkten var ovillkorlig, medan den andra mer var en utgångspunkt för diskussion. För att inte spela sina motståndare i händerna undvek AMSA att involvera kommunister i verksamheten. I sin historik över Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen uttrycker sig Per Anders Fogelström på följande sätt om detta:

Redan innan starten hade man kunnat konstatera att var och en som talade för fred och mot

²⁶⁴ Upprop och formulär m.m. från "Johan" i akt 15:222/13, löpnr 23. SÄPO.

²⁶⁵ Utdrag ur Världsfredsrådets organ Bulletin des Weltfriedensrates nr 21 1958 (nov). Akt 15:024/1, löpnr 17. SÄPO.

kärnvapen stämplades som kommunist. Man beslöt därför att endast de som kunde stå för att de inte hade några kontakter med kommunismen skulle vara med. Det var nödvändigt om man skulle få någon chans att arbeta.²⁶⁶

Detta ledde till att en person lämnade gruppen och att senare ytterligare en mer eller mindre tvingades lämna efter att ha deltagit i SFK:s jubileumskonferens i mars 1959.²⁶⁷ I stället fanns en viss anknytning till Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen i vars hus på Jungfrugatan 30 i Stockholm AMSA hystes in. År 1960 valdes också två AMSA-medlemmar, Per Anders Fogelström och Elsa Cedergren in i SFSF:s styrelse. Tre år senare skulle Fogelström avancera till ordförande i SFSF. Vid det laget var dock AMSA redan borta från arenan. Den lösligt sammansatta aktionsgruppen saknade egentlig organisation och tynade bort under 1960. AMSA:s verksamhet bestod i opinionsbildning genom offentliga möten, utställningar samt utgivning av tidskriften *Mot svensk atombomb*. Per Anders Fogelström och andra gjorde mötesturnéer och talade inför fredsföreningar, fackförbund och för alla som över huvud taget var intresserade.²⁶⁸

Dagen efter det att AMSA presenterats för offentligheten, dvs. den 11 juni 1958, begärdes inom säkerhetspolisen registrering av organisationen. Att säkerhetspolisen skulle uppmärksamma bildandet av Aktionsgruppen är inte något att bli förvånad över. Tvärtom, att på organiserad basis syssla med något som anknyter till fredsaktivitet var ett ganska säkert sätt att få uppmärksamhet från säkerhetstjänsterna. Den 16 oktober 1958 höll AMSA sitt första möte i egen regi. Det finns dock inga belägg för att detta möte skulle ha övervakats. Säkerhetspolisens verksamhet med att kartlägga AMSA bedrevs vid den här tiden främst genom att samla tid-

---

²⁶⁶ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred*, s. 258.

²⁶⁷ Wilhelm Agrell tar upp fallet med uteslutningen av Karl Otto Zamore men får inte riktigt historien att gå ihop. Agrell förlägger felaktigt Zamos uteslutning till ett senare tillfälle i samband med ett möte i Luleå den 21 maj 1959. Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet* s. 107-109. Av en rapport från "E Hilding" 29/4 1959 framgår dock att Zamore ska ha lämnat AMSA efter att Svahnström ställt ultimatum: Antingen Zamore eller jag. Rapporten finns i Bertil Svahnströms personakt, P 6657, löpnr 1. SÄPO. Denna akt begärde Agrell ut men fick till svar att Svahnström inte förekommer i SÄPO:s register. Detta berodde i sin tur på att SÄPO registrerat Svahnström med namnet felstavat (utan "h") vilket fick till följd att sökningen på "Svahnström" blev resultatlös. En annan sak är att med rådande sekretesspraxis inom SÄPO så hade Agrell ändå aldrig fått se rapporten från "E Hilding".

²⁶⁸ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred*, s. 255-266.

ningsurklipp. Däremot övervakade säkerhetspolisen ett flertal möten under 1959 både i Stockholm och Göteborg.

Om säkerhetspolisens intresse förefaller närmast rutinartat såg nog försvarsstaben mer allvarligt på kärnvapenmotståndarna. Frågan om att utrusta det svenska försvaret med atomvapen var en av 1950-talets viktigaste och drevs hårt, inte minst av ÖB Nils Swedlund. Den organiserade opinionsbildningen mot svenska atomvapen var därmed något som ur ÖB:s och försvarsstabens synvinkel måste bekämpas. En väg var motpropaganda som dock inte borde bedrivas från militärt håll. Istället skulle civila motdebattörer förses med militära argument för att om möjligt kunna bemöta AMSA "var den än dyker upp".²⁶⁹ I början av 1959 inleddes en mer ingående kartläggning av AMSA. Den 8 januari övervakade Fst/In ett möte med Barbro Alving som talare.²⁷⁰ Två veckor senare sammanställdes en lista över "undertecknare av AMSA med kommunistiska kontakter", vilket jag återkommer till nedan. Övervakades gjorde även ett AMSA-möte i Konserthusets lilla sal i Stockholm den 6 april 1960. På detta möte fanns dubbelbevakning från försvarets sida. Från Bror-Johan Geijer på arméstabens pressavdelning finns en rapport på två sidor. Dessutom finns en lika lång rapport från 1:e aktuarie Bengt Berglund vid försvarsstabens inrikesavdelning.²⁷¹

AMSA som hotbild

I likhet med Världsmédborgarrörelsen handlar den polisiära hotbilden rörande AMSA framför allt om kommunism och kommunistisk styrning av verksamheten. Den 12 november 1958 presenterade kriminalassistent Hans Öström en PM i ärendet. Öström konstaterade att några "bevis" inte erhållits för att AMSA skulle vara "inspirerad eller dirigerad" från kommunistiskt håll. Däremot fanns fem "anmärkningsvärda omständigheter" som enligt Öström förtjänade att uppmärksammas. För det första hade Sovjet ställt sig mycket avvisande till tanken att Sverige skulle utrusta sitt försvar

²⁶⁹ Fst/PF 24/9 1959. Fst press och film. B I vol 4. KrA.

²⁷⁰ PM ang opinionsmöte i frågan 'Behöver vi atombomben'. Bengt Ulvegård, Fst/In 10/1 1959. Ö III vol 53. MUST.

²⁷¹ Iakttagelser vid AMSA-möte i Konserthusets lilla sal 6/4 1960. B J Geijer Ast/Press 8/4 1960. Av AMSA anordnat opinionsmöte i kärnvapenfrågan 6/4 1960. 1:e aktuarie B Berglund. Ö IV vol 16. MUST. Av B Berglunds rapport framgår att även Fst/PF hade observatör på plats. (Fst/PF är förkortning för Försvarsstabens press- och filmavdelning och inte "Försvarsstabens personalförvaltning" som Wilhelm Agrell hävdar på sidan 123 i boken *Övrig illegal verksamhet*. Fst/PF ansvarade för bl.a. försvarsupplysning och psykförsvaret inom Försvarsstabens sektion III.)

med atomvapen. Detta skulle enligt kriminalassistent Öström från sovjetisk sida betraktas som "en mot Sovjetunionen riktad fientlig handling". Vidare framhöll Öström att världskommunismen ofta försökte framträda under neutral flagg och utnyttja "icke kommuniststämplade organisationer för egna syften". Därför kunde man räkna med att "AMSA:s verksamhet följs med största uppmärksamhet av SKP". För det tredje pekade Öström på att flera anti-kärnvapenrörelser utomlands hade nära kontakter med Världsfredsrådet. En fjärde punkt var att i samband med Östersjö-veckan i Rostock 1958 antogs en resolution till förmån för AMSA. I den femte och sista punkten framhölls att på kommunistiska fackklubbar i Stockholm hade cirkulerat listor där arbetarna kunde skriva under för AMSA. Hans Öström avslutade sin PM med att i en bilaga redovisa vad som var känt om dem som undertecknat AMSA-uppropet. Merparten var redan kända som "uppriktiga pacifister" men där fanns även flera "kommunistsympatisörer". Tillsammans med de ovan uppräknade fem punkterna gav detta enligt Öström anledning att "i fortsättningen noggrant följa AMSA:s verksamhet".²⁷²

Kriminalassistent Öströms punktvis uppställda lista föranleder vissa kommentarer. Mest iögonenfallande är att ingen av punkterna egentligen handlade direkt om AMSA. Istället var det omvärlden som agerade på ett visst sätt eller intog viss ståndpunkt vilket i sin tur innebar att AMSA kom i blickfånget. Av den sammanställning som Öström gjort framgick vidare att flertalet av de 21 ursprungliga AMSA-medlemmarna redan var kända av säkerhetspolisen. En handfull hade också deltagit i någon aktivitet i Världsfredsrådets regi.

Kommunismen som hotbild framträder också i några av de fåtåliga övervakningsrapporter som bevarats. Den 12 mars 1959 övervakades ett AMSA-möte i Konserthuset i Stockholm. Kriminalassistent Rolf Thurins PM från övervakningen innehåller anmärkningsvärt nog inga som helst uppgifter om vad som sades på mötet. Däremot nämns att en känd representant från Tass, Dimitrij Jersjov, fanns bland åhörarna, samt att kommunisten Axel Jansson före mötet hade synts utanför Konserthuset.²⁷³ Axel Jansson antogs på goda grunder vara den inom SKP som särskilt ansvarade för fredsrörelsen.

---

²⁷² PM ang Aktionsgruppen mot svensk atombomb - AMSA. Hans Öström 12/11 1958. Akt 250:09/10, löpnr 1. SÄPO.

²⁷³ PM av Rolf Thurin 16/3 1959. Akt 250:09/10, löpnr 1. SÄPO.

I en PM från säkerhetspolisen i Göteborg, författad vid ungefär samma tid, hävdas att stadens kommunister "visat stort intresse för AMSA och försöker vinna visst inflytande där framför allt genom sina täckorganisationer SKV och DU". Som belägg för detta anfördes två tidningsartiklar med referat från ett AMSA-möte i Göteborg. Svenska Dagbladet skrev den 15 februari 1959 att både "rent kommunistiska" och kommuniststyrda organisationer hade "dirigerats till mötet" som enligt "initierade iakttagare" till två tredjedelar bestod av kommunistympatisörer. På kommunistiskt håll skrevs i Arbetartidningen den 17 februari en mycket positiv rapport från samma möte. Arbetartidningens artikel avslutades med konklusionen att "vi kommunister bör ge vårt aktiva stöd åt AMSA:s verksamhet. Som den hittills förts kan den endast vara till gagn för fredens intressen". Säkerhetspolisen hade dock mer information som sannolikt hade kommit in genom telefonavlyssning. Enligt vad sektionen i Göteborg meddelade så var Knut Senander mycket belåten och hade "enligt egen uppgift talat med Barbro Alving efter mötet...samt lovat Alving kommunisternas stöd även i fortsättningen".²⁷⁴

Även från militärt håll intresserade man sig för den eventuella kopplingen mellan AMSA och kommunismen. I januari 1959 upprättades, som tidigare nämnts, på försvarsstabens inrikesavdelning en lista över "undertecknare av AMSA med kommunistiska kontakter". Försvarsstaben räknade till sju personer inom AMSA som ansågs ha eller ha haft kommunistiska kontakter. Som sådant be-tecknades bl.a. att delta som observatör vid DU:s världskongress, deltagande i WPC:s session i Colombia eller i en arbetarbrigad till Bulgarien 1948. Angående Per Anders Fogelström framhölls att denne rest till Kina 1955 och efteråt vid en sammankomst ordnad av Svensk-kinesiska föreningen skildrat Kina som ett "paradis". En annan av undertecknarna hade deltagit i Östersjöveckan i Rostock 1958.²⁷⁵

Om denna lista kan sägas att försvarsstabens uppgifter inte var fullständiga. Betydligt fler än dessa sju av AMSA-undertecknarna kunde sägas ha liknande kommunistisk "guilt by association" -belastning. Å andra sidan var uppgifterna ofta vaga och ingen hän-

²⁷⁴ PM angående kommunisterna i Göteborg och Aktionsgruppen mot Svensk Atombomb (AMSA). Hugo Simonsson och Axel Eriksson 14/3 1959. Akt 15:22/13, löpnr 1. SÄPO.

²⁷⁵ Undertecknare av AMSA med kommunistiska kontakter. Fst/In 22/1 1959. Ö IV vol 61. MUST.

syn togs till att exempelvis Bror Edberg kraftigt tagit avstånd från deltagande i Världsunghöskongressen.

Ytterligare en handling från försvarstabens inrikesavdelning daterad 19 juli 1960 tar upp frågan om AMSA och kommunismen:

AMSA, som tydligen är kommunistdirigerat och organiserar det svenska deltagandet i det kommunistiska firandet i Rostock har uppdragit åt Ungdomens resebyrå att ordna med alla reseformaliteter för de resande till Rostock och särskilt hjälpa AMSA:s medlemmar som kommer att hänvisas dit.²⁷⁶

Varför AMSA skulle vara kommunistdirigerat framgår inte och uppgiften att AMSA skulle organisera Östersjöveckan är uppenbarligen ett missförstånd. Veterligen hade AMSA inget med denna att göra.

Den militära hotbilden innehåller ytterligare en viktig komponent, nämligen AMSA:s negativa inflytande över det svenska folkets försvarsvilja. Detta var inget unikt utan kan sägas gälla för i stort sett all verksamhet av fredsrörelsekaraktär. I en analys av AMSA:s bildande och verksamhet utvecklade chefen för Fst/In, Filip Grudemark, detta tema på följande vis:

Verksamheten riktar sig direkt mot folkets försvarsvilja och underminerar icke blott en hemmafronts utan också krigsmaktens moral. Synliga uttryck kunna bli ökad motvilja beträffande försvarets budget och ökat antal värnpliktsvägrare (ett fall redan avdömt). Mindre påvisbar torde bli den uppluckring gentemot den kommunistiska ideologin som kan följa i spåren.²⁷⁷

Vi kan alltså konstatera att både den polisiära och den militära säkerhetstjänstens hotbilder var förankrade i ett tänkande där kommunistisk styrning av en verksamhet som AMSA:s framstod som den mest rimliga arbetshypotesen. Om inte denna styrning kunde beläggas så ansågs ändå att AMSA omedvetet gick kommunismens

²⁷⁶ PM ang Ungdomens resebyrå. Fst/In Det I. Nr 539 19/7 1960. Ö III, vol 9. MUST.

²⁷⁷ *Kommentar till av Statspolisens särskilda verksamhet utarbetad PM ang Aktionsgruppen mot Svensk Atombomb - AMSA.* Filip Grudemark 22/4 1959. F I vol 8. MUST. Se även Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet* s. 87-92.

ärenden genom att bidra till försvagningen av den svenska försvarsviljan. Därtill utgjorde AMSA också ett mycket störande moment för den propaganda som bedrevs från försvarets sida för anskaffning av svenska atomvapen. Några konkreta belägg för kommunistisk styrning av AMSA lyckades dock varken säkerhetspolisen eller försvarsstaben finna. Det finns heller ingenting i arkivmaterialet som tyder på att så skulle ha varit fallet.

Däremot är det klart att planerna på ett svenskt anskaffande av atomvapen var något som oroade Sovjetunionen. Kampen mot svenskt atomvapen var en av de frågor som togs upp i ett samtal mellan 1:e sekreteraren Sokolov och ledamoten av SKP:s partistyreelse, Gustaf Johansson, den 27 juni 1957.²⁷⁸ Den 24 januari 1958 kunde Johansson meddela Sokolov att regeringen väntades fatta beslut i frågan om svenskt atomvapen om fyra-fem dagar.²⁷⁹ Ett halvår senare diskuterades det svenska motståndet mot atomvapen mellan Sokolov och SKP:s partisekreterare Erik Karlsson. Enligt den sovjetiska uppteckningen framhöll Karlsson att SKP inofficiellt stödde kampen mot militarismen men att man inte vill agera alltför öppet eftersom detta kunde resultera i anklagelser om att gå i Sovjets ledband. Vidare ska Karlsson ha uppgivit att SKP ställt sig bakom krav på folkomröstning beträffande kärnvapen och även distribuerat en skrivelse till olika fackföreningar med detta budskap.²⁸⁰ Två månader senare underrättades andre sekreteraren vid Sovjetunionens ambassad i Stockholm, Farafonov, av Erik Karlsson och två ledamöter i SKP:s politbyrå om "inrättandet av en specialkommitté för att studera uppfattningar om atomvapen inom den svenska armén".²⁸¹

Vid ett flertal sammanträffanden de kommande åren redogjorde företrädare för SKP för stämningar inom den svenska fredsrörelsen och den svenska socialdemokratien när det gällde atomvapenfrågan. Så exempelvis den 26 oktober 1959 då Farafonov sammanträffade med SKP:s partiordförande Hilding Hagberg samt även Erik Karlsson. Hagberg redogjorde härvid för olika socialdemokratiska uppfattningar angående atomvapen och framhöll att det fanns ett motstånd inom det socialdemokratiska partiet mot svenska atomvapen. Som exempel framhöll Hagberg boken *Nej till atom-vapen* utgiven

²⁷⁸ Sverige i ryska arkiv, band II s. 252.

²⁷⁹ Ibid, s. 253.

²⁸⁰ Anteckningar från samtal i samband med lunch, mellan A F Sokolov och SKP:s sekreterare Erik Karlsson 16/6 1958. Sverige i ryska arkiv, band II s. 254.

²⁸¹ Sverige i ryska arkiv, band II s. 255. Vem som inrättat denna "specialkommitté" framgår inte av det referat som finns i boken Sverige i ryska arkiv.

av Ernst Wigforss och Rickard Sandler.²⁸²

Av anteckningar i Tage Erlanders dagbok framgår att SKP vid denna tid hade kännedom om vad som sagts vid en intern socialdemokratisk konferens i Saltsjöbaden som hållits tidigare under året. Den 14 juli 1959 informerades nämligen Erlander av statspolisintendenten Georg Thulin om vissa saker som framkommit genom telefonavlyssning av SKP. Erlander skriver:

Statspolisintendenten har rapporterat ett par avlyssnade telefonsamtal enligt vilka Norrman har resonerat med Hilding Hagberg om inträde i kommunistiska partiet. Det var väl inte så sensationellt och det var inte det andra heller men desto mer ledsamt. Bjelke och någon mer från Katarinaklubben har redan den 16-17 juni underrättat Ny Dag om överläggningarna i atomfrågan i Saltsjöbaden. De rapporterade, att Inga Thorsson och Nancy Eriksson deklarerat, att endast över deras lik skulle min linje om uppskov segra.²⁸³

Även om det inte kan hållas för omöjligt finns inga belägg för att dessa uppgifter fördes vidare till den sovjetiska legationen. På sovjetisk sida var man dock uppenbarligen mycket intresserad av uppgifter om vilka socialdemokrater som var för respektive emot svenskt atomvapen.²⁸⁴ Uppgiften från Thulin om att LO:s förre andre ordförande, Einar Norrman nu skulle bli medlem i SKP får anses vara en rent partiintern fråga och knappast något som polisen borde ha rapporterat till Erlander.

Ytterligare ett sammanträffande där atomvapenfrågan diskuterades ägde rum den 9 februari 1960 i samband med ett middagsamtal mellan den sovjetiske ambassadören Gusev och ett flertal ledamöter av SKP:s partistyreelse bl.a. Hilding Hagberg, Erik Karlsson, Knut Olsson och Axel Jansson. Hagberg framhöll, enligt den sovjetiska uppteckningen, att frågan om svenska kärnvapen var en stor fråga för SKP. I övrigt rapporterade Hagberg mest om hur frågan behandlades av regeringen och det socialdemokratiska partiet. Hagberg ska också ha sagt att AMSA officiellt arbetade oberoende

---

²⁸² Ibid, s. 266.

²⁸³ Tage Erlanders dagbok 14/7 1959.

²⁸⁴ Se t.ex. anteckning från samtal mellan Farafonov och Anton Strand den 15 december 1959. Sverige i ryska arkiv, band II s. 266.

och förnekade förbindelserna med SKP.²⁸⁵

Det sista skulle onekligen kunna tolkas som att kopplingen mellan AMSA och SKP var starkare än vad som framkommit i det svenska källmaterialet. En annan möjlig tolkning är att Hagberg i själva verket försökte imponera på den sovjetiske ambassadören med att mer eller mindre antyda att partiet kontrollerade AMSA.

Under 1960 avtog AMSA:s verksamhet och "gruppen var sliten och utarbetad" som Per Anders Fogelström uttrycker det.²⁸⁶ Som spår av verksamheten 1961 finns endast ett par livstecken sparade i SÄPO:s akter och nya organisationer stod för dörren.

Framstegsunionen

Redan under hösten 1959 hade AMSA drabbats av vissa inre motsättningar. Den 26 oktober 1959 offentliggjordes bildandet av ett nytt svenskt parti, *Framstegsunionen*. I partiprogrammet som innehöll 17 punkter förklarade sig det nya partiet stå "på de demokratiska friheternas grund" samt tog avstånd från "kommunismen som ideologi". Däremot krävdes för mänsklighetens fortlevnad upprättandet av "en förtroendefull samexistens mellan den kommunistiska delen av världen och den icke-kommunistiska". De "gamla klasskampsideerna" både marxistiska och borgerliga, förklarades ha spelat ut sin roll i det nya samhälle som Framstegsunionen ville bygga. I programmet fanns också frågor som ökat bistånd och förbättrad jämställdhet mellan män och kvinnor. På ett internationellt plan strävade partiet efter inrättandet av en federal världsregering där det europeiska samarbetet sågs som ett steg på vägen. Framför allt handlade dock Framstegsunionen om atomvapenfrågan. Av de 17 programpunkterna handlade fyra direkt om kärnvapen och Framstegsunionen kom i hög grad att framstå som ett enfrågeparti.²⁸⁷

Framstegsunionen var till viss del sprungen ur kretsarna kring AMSA som bidragit med tre medlemmar till det nya partiet. Däremot stod inte AMSA som sådant bakom den nya partibildningen. Tvärtom uppfattade man den nya partibildningen som problematisk och något som riskerade splittra antikärnvapenopinionen.²⁸⁸

²⁸⁵ Sverige i ryska arkiv, band II s. 267.

²⁸⁶ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred*, s. 263.

²⁸⁷ Partiprogrammet publicerades i sin helhet i tidningen *Unionen* nr 1/1959. Akt 100:46, löpnr 1. SÄPO.

²⁸⁸ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred*, s. 262-263.

Det mest tongivande namnet i Framstegsunionen var Bertil Svahnström som inte bara var initiativtagare och ordförande utan också stod som första namn på partiets valsedlar inför 1960 års val. Som andra namn på valsedlarna stod rektor Ingegerd Granlund, känd från olika initiativkommittéer i Svenska Fredskommitténs regi. I Framstegsunionens ledning ingick också den ur försvarets synpunkt besvärlige kapten Göte Jacobsson. Jacobsson, som var anställd inom arméstaben, hade efter hand kommit att allt mer engagera sig i kärnvapenmotståndet vilket fick till följd att han av försvarsstaben betraktades som en säkerhetsrisk.²⁸⁹

I övrigt bestod partiet av personer som i många fall fostrats inom fredsrörelsen eller varit aktiva i folkpartiet, socialdemokraterna eller centerpartiet. Tre medlemmar tillhörde samtidigt SSU-klubben i Katarina men tvingades lämna Framstegsunionen efter hot om uteslutning ur SSU.²⁹⁰

Säkerhetspolisen noterade tidigt partiets bildande och den 26 november 1959 övervakades ett opinionsmöte i Konserthusets lilla sal av två säkerhetspoliser. I den PM som därefter upprättades beskrivs tämligen neutralt de olika anföranden som hölls under kvällen. Dessutom noteras att "endast en känd kommunist sågs" samt även två representanter för Världsmedborgarrörelsen.²⁹¹ I samband med de franska kärnvapenproven i Sahara i februari 1960 tog Framstegsunionen initiativ till demonstrationer utanför den franska ambassaden i Stockholm. Ordningspolisen som inte beviljade tillstånd för demonstrationen kontaktade intendent Åke Hasselrot som gav order om utredning i frågan. Vad som speciellt intresserade säkerhetspolisen i detta var relationerna mellan Demokratisk Ungdom, Framstegsunionen och SSU-Katarina. Genom telefonavlyssningen av DU hade framkommit stort intresse för att delta i protesterna den 13 februari vilket bl.a. skulle ha handlat om att "hjälpa SSU Katarina". Över huvud taget hade säkerhetspolisen genom telefonavlyssningen kunnat konstatera det goda samarbetet mellan DU och SSU-Katarinas ordförande vilken betecknades som en i "själ och hjärta" övertygad kommunist. Ur säkerhetspolisens synvinkel var det också mycket intressant att den person som för Framstegsunionens räkning ansökt om tillstånd för demonstrationen var en av dem som hotats med uteslutning ur SSU för sin medverkan i

²⁸⁹ Om Jakobsson se Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet*, s. 124-133 samt handbrev Filip Grudemark till C. Kungl. Helsingereg. Öv. A. Henriksson 4/4 1962. CFst/Säk handbrev och PM t.o.m 1973. Ö VIII vol 1. MUST.

²⁹⁰ Se handlingar i Framstegsunionens akt nr 100:41. SÄPO.

²⁹¹ *PM ang det nybildade politiska partiet Framstegsunionen*. Rolf Thurin och Roland Olsson 1/12 1959. Akt 100:41. SÄPO.

Framstegsunionen. Däremot kunde man inte konstatera någon direkt samverkan mellan DU och Framstegsunionen. Det var istället SSU-Katarina som var den förenande länken.²⁹²

Bertil Svahnström kom också att engagera sig i Sydafrikafrågan och stod tillsammans med bl.a. författare som Per Anders Fogelström, Artur Lundkvist och Per Wästberg som initiativtagare till ett fackeltåg mot rasförtrycket i april 1960. Fackeltåget övervakades av Nils Hammerby från säkerhetspolisen som letade kommunister och fotograferade deltagarna. Bl.a. finns en bild av Ulrich Herz och Bertil Svahnström tagen på nära håll.²⁹³

Framstegsunionen deltog i valet till andra kammaren 1960 dock utan framgång. Endast ett par tusen röster lär ha inregistrerats för det nya partiet. I samband med valet övervakades vissa vallokaler på Södermalm samt Stockholms södra förorter av två säkerhetspoliser. Särskilt intresserade man sig för de nya partierna Reformekonomerna, Vänsterradikala Socialistpartiet och Framstegsunionen.

Reformekonomernas valsedel fanns utlagd i de flesta vallokaler, men någon valsedelsutdelare sågs ej. Vänsterradikala Socialistpartiet hade även sina valsedlar utlagda i vallokalerna på Södermalm och i någon lokal i förorterna. Valsedelsutdelare för detta parti förekom endast vid vallokalen i Södermalms kommunala Flickskola vid Timmermansgatan. Framstegsunionen hade valsedelsutdelare vid de flesta vallokaler och där det ej fanns någon utdelare var valsedlar utlagda i lokalen.²⁹⁴

Förutom de nya partierna ägnade sig säkerhetspolisen åt att identifiera de kommunistiska valsedelsutdelarna. Försvarsstaben tycks, till skillnad från hur man betraktade AMSA, endast ägnat Framstegsunionen ett marginellt intresse. I MUST:s arkiv har endast återfunnit ett par PM rörande Framstegsunionen. Bl.a. finns en

²⁹² Handlingar om detta finns i akt 100:42, löpnr 1. SÄPO.

²⁹³ PM ang fackeltåg fredagen den 29 april 1960 (mot rasförtrycket i Sydafrika). Nils Hammerby. Akt 100:42, löpnr 1. SÄPO.

²⁹⁴ PM ang viss övervakning av vallokalerna inom Södermalm och Södra förorterna i samband med 2:a kammarvalet Söndagen den 18.9. 1960. A Sigurd 27/9 1960. Akt 100: 41, löpnr 1. SÄPO.

rapport från ett möte den 6 december 1960 med föredrag av kapten Göte Jacobsson över ämnet "Småstatens försvar i atomåldern".²⁹⁵

Framstegsunionen blev ett kortlivat parti. Det sista livstecknet som säkerhetspolisen noterat är en skrivelse från Bertil Svahnström till "medlemmar och sympatisörer samt Unionens prenumeranter" daterad den 20 januari 1962. I skrivelsen berättar Svahnström att många har undrat varför Framstegsunionen inte gör någonting och när nästa nummer av tidskriften Unionen kommer. Problemet är brist på pengar förklarar Svahnström och sedan november står man utan lokal. Svahnströms botemedel var inte överraskande att medlemmarna dels att betala sina medlemsavgifter, dels att värva nya medlemmar. Förmodligen blev genvägen klen; i alla händelser synes partiet ha gått i graven i början av 1962. Att denna skrivelse finns i SÄPO:s arkiv tyder på att säkerhetspolisen genom bulvan antingen var medlem av Framstegsunionen eller åtminstone prenumererade på dess tidning. Detta förhållande styrks också av förekomsten av ett exemplar av Unionen med adressaten bortriven.²⁹⁶

Kampanjen mot atomvapen (KMA)

Våren 1961 var AMSA avsomnat och existerade mest på pappret och som en namnskylt i entrén på Jungfrugatan 30. Framstegsunionen som bildats 1959 hade inte haft någon större lycka i valet 1960 och förde under 1961 en tynande tillvaro. I övriga Europa däremot hade en livaktig antikärnvapenrörelse börjat växa fram och 1960 höll CND²⁹⁷ sin första påskmarsch till Aldermaston med flera svenskar som deltagare. Att starta någonting liknande i Sverige låg i tiden och våren 1961 bildades Kampanjen mot atomvapen med Bertil Svahnström som ordförande.

Den 22 april 1961 inkom till säkerhetspolisen meddelande från "Johan" att Svenska Fredskommitténs verkställande utskott skulle hålla sammanträde två dagar senare. "Johan" kunde vidare meddela att till detta sammanträde var Bertil Svahnström särskilt inbjuden.²⁹⁸ Något protokoll från sammanträdet den 22 april har inte återfunnits men det är uppenbart att vad som avhandlades och motiveerade Bertil Svahnströms närvaro var det förestående bildandet av en

²⁹⁵ *Anteckningar från Framstegsunionens möte 6/12 1960 kl 1930.* Carl-Erik Almström. Ö III, vol 9. MUST.

²⁹⁶ Skrivelsen finns i akt 100:41 och Unionen i 100:46. SÄPO.

²⁹⁷ CND eller *Campaign for Nuclear Disarmament* bildades i Storbritannien i januari 1958. Om detta se Taylor, Richard: *Against the Bomb. The British Peace Movement 1958-1965.* Clarendon Press, Oxford 1988.

²⁹⁸ "Johan" 22/4 1961. Akt 15:222/13, löpnr 29. SÄPO.

ny antikärnvapenorganisation. Två och en halv vecka senare bildades KMA vid ett möte den 11 maj vid Björns Trädgård på Södermalm i Stockholm.

Vid sammankomsten vid Björns Trädgård antogs också ett program där KMA förklarades vara en "partipolitiskt obunden sammanslutning" som skulle "i AMSA:s anda och i samarbete med denna grupp på bredast möjliga basis arbeta mot kärnvapenrustningar samt för uppbyggandet av en fredligare värld".²⁹⁹ KMA skilde sig från AMSA på åtminstone tre viktiga punkter. För det första ingick inte nedrustning i det ursprungliga programmet som endast talade om kärnvapen. För det andra liknade KMA mera en vanlig organisation med arbetsutskott, sekreterare och kassör. För det tredje gjorde man inga försök att hålla kommunister borta från verksamheten. Tvärtom, det finns skäl att anta att KMA bildades i samförstånd med Svenska Fredskommittén vars sekreterare, Wide Svensson, nu också blev sekreterare i KMA. I arbetsutskottet ingick vidare bl.a. Kjell E Johansson, Inge Oskarsson och Henry Bjelke från SSU-Katarina.

Ursviksmarschen 1961

KMA:s första stora aktion var Ursviksmarschen den 23-24 september 1961. Målet för marschen var väl valt. I Ursvik hade FOA anläggningar och här bedrevs merparten av skyddsforskningen kring kärnvapen.³⁰⁰ På militär sida hade marschen uppmärksamrats genom en notis i Svenska Dagbladet den 5 september. Försvarsstabens inrikesavdelning kontaktade nu de två organ för inhämtning av säkerhetsunderrättelser som fanns att tillgå; säkerhetspolisen respektive grupp B. Det inrikesavdelningen önskade veta var helt enkelt "vilka står bakom" marschen?³⁰¹ Vid ett telefonsamtal den 6 september förklarade kapten Wahlström på inrikesavdelningen att man på FOA var "särskilt oroad" eftersom det var dit marschen skulle gå. Wahlström ville nu veta hur säkerhetspolisen tänkte agera. Kommissarie Erik Lönn kunde omgående meddela att säkerhetspolisen skulle övervaka marschen och i detta samråda med polisen i Solna och Sundbyberg.³⁰² I en PM ställd till Fst/In kunde Lönn en knapp vecka senare lämna ytterligare information om de

²⁹⁹ Ny Dag 15/5 1961. Klipp i akt 250:09/10, löpnr 2 a. SÄPO.

³⁰⁰ Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet* s. 143.

³⁰¹ SvD 5/9 1961 samt anteckningar av Bertil Wenblad på baksidan. Ö III vol 47. MUST.

³⁰² PM av Erik Lönn 7/9 1961. Akt 250:09/10, löpnr 2 a. SÄPO.

internationella marscher som stod som förebild för Ursviksmarschen samt vilka kopplingar till kom-munistiska organisationer som kunde tänkas förekomma.³⁰³

Grupp B var inte lika snabba att ge svar som säkerhetspolisen. Först den 16 september inkom som svar på frågan ett exemplar av den folder som KMA låtit trycka upp inför marschen. Foldern gav inte bara Fst/In information om vilka som låg bakom marschen utan översändes även till ytterligare ett militärt organ, Militärpsykologiska institutet (MPI), som drogs in i övervakningssystemet. Från MPI:s sida kom marschen att utgöra ett objekt för deltagande studier utförda av två värnpliktiga psykologer med avsedd krigsplacering som kliniska psykologer. Resultaten redovisades först muntligt och först efter två år i skriftlig form. I ett brev daterat den 11 december 1963 förklarar chefen för MPI, docent Jan Agrell, för chefen för försvarstabens inrikesavdelning, överstelöjtnant Filip Grudemark, MPI:s roll och funktion.

Bland det krigsorganiserade militärpsykologiska institutets (MPI) uppgifter på det socialpsykologiska området ingår bl.a. undersökningar för att utröna anda, moral och motståndsvilja hos krigsmaktens förband samt omständigheter ägnade att påverka förbandens motståndsvilja mm. Härutöver har MPI också att studera mass- och gruppsykologiska problem av relevans för krigsmaktens förband och deras möjligheter att genomföra erforderliga operationer. Hit hör t.ex. panikproblemet men också ryktesspridning, psykologisk krigföring och olika subversiva tekniker är av betydelse inom det socialpsykologiska undersökningsfältet...Vid arbetet inom det socialpsykologiska området gäller det - liksom inom det stridspsykologiska - att söka tillvarata de tillfällen till praktiska fältstudier som omständigheterna kan möjliggöra. I första hand utnyttjas uppkommande tillfällen inom krigsmakten, men vissa fenomen, t.ex. inom masspsykologins område kan svärigen studeras på militära förband i fred. På sådana punkter kan undersökningar av civila företeelser vara av stort vär-

³⁰³ Erik Lönn till Kpt Wahlström Fst/In ang förfrågan 6/9 1961. 12/9 1961. Akt 250:09/10, löpnr 2 a. SÄPO. Se även Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet* s. 148-149.

de. Ett exempel härpå skulle vara att psykologiskt inregistrera och interpretera civilbefolkningens reaktioner mm vid inträffande katastrofer av typ Moheda och Västervik (förslag härom har av medicinalrådet L Ljungberg och mig avgivits till Försvarsmedicinska forskningsutredningen). Ett annat exempel är människors motiv för och reaktioner under demonstrationer, upplopp o.d. Det är detta sista fall som nu är aktuellt i form av Ursviksmarschen mot atomvapen. Syftet skulle vara att undersöka med vilka metoder och tekniker, som man kunde få information och överblick över motiv, stämningar, gruppdynamik och reaktioner dels hos deltagare i marschen och mötarna dels hos åskådare och medlöpare, allt i akt och mening att på sikt möjliggöra snabb och ändå rimligt reliabel kartläggning av aktuella psykologiska massor. Behövliga fakta om själva marschen och dess organisation, ledning mm skulle också inhämtas för att ev möjliggöra lokalisering av organiserade eller spontant framträdande ledare.

Studien av Ursviksmarschen var tänkt som ett pilotprojekt för att försöka skapa bättre metoder för framtida undersökningar av liknande företeelser. Därtill fanns naturligtvis syftet att få fram information om vad som egentligen drev pacifisterna och kärnvapenmotståndarna. En kartläggning av detta skulle kunna peka på var och hur motåtgärder skulle sättas in.

De två observatörernas rapport är detaljerat beskriven i Wilhelm Agrells bok, *Övrig illegal verksamhet*³⁰⁴, varför anledning saknas att här i detalj gå in på de iakttagelser som gjordes. Emellertid ska ett viktigt förhållande lyftas fram: Mellan de observerande psykologerna och de ordinarie marschdeltagarna fanns en avsevärd klyfta. Observatör nummer ett som inleder med att sätta antikärnvapenmärket upp och ner beskriver ofta demonstranterna som "bohemtyper" som utför "improviserade dansrörelser".³⁰⁵ En "liten danska"

³⁰⁴ S. 153-157.

³⁰⁵ Även internt upplevdes dansandet som ett problem. I en skrivelse till KMA:s au daterad 27/9 1961 tog Nordal Åkerman upp denna fråga: "Dans och annat som pressen kan använda som tillhygge mot oss bör absolut förbjudas, anti-atomvapenungdomar bör kunna visa att

beskrivs som "yrkesdemonstrant" och de hållna talen ironiskt som "hjärteknipande framställningar". Även observatör nummer två ser "skaror av bohemtyper" som anländer till samlingen på Mariatorget. Kärnvapenmotståndarna betraktas vidare som "en grupp med mycket avvikande normer och beteenden" eller helt enkelt "kufar" som tagit avstånd från "majoriteten av samhällsmedlemmarna genom utseende och beteende".

Inte heller observatör nummer två uppskattade talen och talarerna. Bertil Svahnström förklaras vara "den sämste talare jag hört" och "en belastning för rörelsen". Under marschens andra dag förväntas observatören över att lördagens bohemer i viss mån försvinner i mängden av "praktiskt klädda barn och tonåringar" som "i allmänhet var renare" än bohemerna. I slutet av redogörelsen framkommer att observatören stöter på en bekant som har kontakter inom KMA:s arbetsutskott. Det visar sig nu att observatören redan på ett tidigt stadium under söndagens marsch identifierats av arrangörerna som utanförstående. Den värnpliktige psykologen från MPI konkluderar mot slutet av sin rapport att "det finns ingen anledning att tro att jag skulle ha passerat oförmärkt på lördagen".³⁰⁶

MPI-psykologernas bild av kärnvapenmotståndarna påminner mycket om den bild säkerhetspolisen hade av demonstranter från Världsmedborgarrörelsen eller Kommittén för ickevåldsaktioner. I viss mån handlar det förvisso om samma individer. KMA samlade inom sig människor som deltagit i dessa två gruppers verksamhet men också folk från Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, AMSA, Svenska Fredskommittén, DU och Clarté. Men benägenheten att stämpla demonstranterna som avvikare reser en viktig fråga: Var det över huvud taget möjligt för övervakarna, vare sig dessa var poliser, militärer eller psykologer, att förstå de bevekelsegrunder och mekanismer om låg bakom opinionsbildningen mot kärnvapen, värnplikt och kapprustning?

Även säkerhetspolisen övervakade Ursviksmarschen. Fyra säkerhetspoliser uppdelade på två par³⁰⁷ följde marschdeltagarna och noterade kommunister, världsmedborgare och registreringsnummer på bilar. Även säkerhetspolisens syn på demonstranterna som avvikare framträder i en av rapporterna från marschen:

---

deras aktivitet inte endast är förlagd till benen, dansa kan de göra hemma." Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet* s. 145.

³⁰⁶ Socialpsykologisk studie av Ursviksmarschen mot atomvapen den 23-24/9 1961. Ö IV vol 39. MUST.

³⁰⁷ En av MPI-psykologerna redogör i sin rapport för följande iakttagelse: "Bland människorna var det två män, som stack av från den förtämligen homogena gruppen. De var uppenbarligen iakttagare, men vad för sort var omöjligt att avgöra."

I marschen deltog till övervägande del ungdom under tjugo år av typ "existentialister", långhåriga och ovårdat klädda. Flera åskådare sade bl.a. "i en sån här samling kan ju inte en ordentlig människa gå om man också ville".³⁰⁸

Säkerhetspolisens uppfattning att åskådarna tog avstånd från demonstranternas utseende och framtoning delades även av en av MPI:s psykologer.

På söndagen fick jag stöd för hypotesen genom publikreaktioner som "jag skulle skämmas ögonen ur mig med såna som ser ut så där" och liknande.³⁰⁹

I säkerhetspolisens rapportering förekommer även uppgifter från "Johan" om att Svenska Fredskommittén inför Ursviksmarschen helt engagerat sig i denna. Propagandamaterial och annan korrespondens skickades ut från SFK:s lokal i Pustegränd 3.³¹⁰ I och med att KMA och SFK delade sekreterare kom säkerhetspolisen på köpet att genom "Johan" få mycket god insyn i Kampanjens verksamhet. Bl.a. skulle källan genom åren regelbundet till säkerhetspolisen lämna protokoll och korrespondens rörande KMA antingen i kopior eller i stencil.³¹¹

Kampanjen går vidare

Den andra större antikärnvapenmarsch som hölls i Sverige var pingstmarschen 1962. Runt 400 deltagare marscherade under två dagar i juni från Södertälje till Vasaparken i Stockholm. Huvudparollen var "Undénplanen - ja, atomvapen - nej" men på KMA:s program fanns nu också "allmän avrustning". I likhet med Ursviks-

³⁰⁸ *PM ang Ursviksmarschen mot atomvapen den 23-24 sept 1961*. Karl-Erik Ulmert och Arne Holm 18/10 1961. Se även *PM ang Ursviksmarschen mot atomvapen den 23-24 september 1961*. Ture Holmblad och Bengt Didrik 26/9 1961. Akt 250:09/10, löpnr 2 a. SÄPO.

³⁰⁹ Socialpsykologisk studie av Ursviksmarschen mot atomvapen den 23-24/9 1961. Ö IV vol 39. MUST.

³¹⁰ Rapport från "Johan" 18/9 1961. Akt 250:09/10 löpnr 2 a. SÄPO.

³¹¹ Wilhelm Agrell tar upp förekomsten av internt KMA-material i SÄPO:s akt i kapitlet "De vikta papprens hemlighet" (s. 181-183). Agrell antar försiktigt att SÄPO:s källa var någon inom KMA:s arbetsutskott. Så var det alltså inte. Det var "Johan" som såg till att ständigt hålla säkerhetspolisen uppdaterad om vad som hände inom KMA.

marschen ett drygt halvår tidigare övervakades marschen av ett flertal poliser från särskilda polisverksamheten. I samband med detta förekom också fotografering av marschen ur ett flertal vinklar. Fotografierna är i många fall oskarpa och det förefaller tveksamt vilket spaningsvärde de kan ha haft. Även vid denna marsch noterades element av avvikare bland demonstranterna:

Det bohemiska inslaget bland deltagarna var påtagligt och flera av männen hade helskägg. Klädseln för många av ungdomarna bestod av jeans och sandaler eller trätofflor, en del gick även barfota.³¹²

Efter marschen upprättades särskilda förteckningar över deltagande kommunister samt registreringsnummer på förekommande motorfordon.

Under 1962 konsoliderades KMA allt mer som organisation. En ungdomsavdelning bildades under namnet *Skolkampanjen mot atomvapen* och under sommaren fick KMA egna lokaler på Hornsgatan i Stockholm. Samma år invaldes också KMA:s ordförande Bertil Svahnström i Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens styrelse efter en turbulent kongress. Att banden knöts närmare mellan KMA och Svenska Freds innebar en förnyring av den gamla, lite mossiga men dock ärevärdiga SFSF. Ett problem var att KMA valt att samarbeta med kommunister vilket SFSF inte var berett att göra.³¹³ KMA:s ökade inflytande inom Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen uppmärksammades också av försvarsstabschefen Carl Eric Almgren som såg utvecklingen som alarmerande.

Här är tydligen en palatsrevolution i föreningen! Radikalare element fått överhand tyvärr - under VK 2 fick lugnare, mera balanserad grupp ledningen. Nu risk för osvensk inställning igen! Herr Svahnström torde göra vad han kan för radikaliserings. Idealism, dumhet eller ond vilja??³¹⁴

³¹² Sammanställning rörande "Pingstmarschen" mot atomvapen den 9-10 juni 1962. Ture Holmblad, Statspolisen i Stockholm. Rotel II B, sektion 2. Se även *PM ang Pingstmarschen, Södertälje - Stockholm 9-10 juni 1962*. Arne Holm och Folke Axman 13/6 1962. Akt 250:09/10, löpnr 3 a. SÄPO.

³¹³ Fogelström, Per Anders: *Kampen för fred*, s. 267-269.

³¹⁴ Carl Eric Almgren DagsPM 29/9 1962. Carl Eric Almgrens arkiv, KrA.

1963 utvidgade KMA pingstmarschen till att utöver sträckan Södertälje - Stockholm även gå av stapeln i Göteborg. Inom försvarsstaben betraktades läget beträffande den försvarsfientliga verksamheten som allvarligt. Vid ett sammanträde mellan sektions- och avdelningschefer i maj 1963 togs frågan upp till behandling. Försvarstabschefen Carl Eric Almgren noterar sammanträdet i en av sina dagliga anteckningar kallade "DagsPM":

Ang fsvupplysningsbehov p. g. a. defaitistiska propagandans utveckling. Allmänt vitsordades behovet av åtgärder. Samtidigt 'kartläggning' och första motåtgärder. Kartläggningen nödvändig för att rätt kunna avpassas erforderliga åtgärder. Myckenhet intressanta synpunkter. Bl.a. CFst/In ansåg sig kunna befara vid 'pingstmarscherna' Stälje-Sthlm och Gbg UK-liknande kunskapsmeddelande av s k fredsspioner.³¹⁵ Rättfärdighetsskimmer - bör avklädas; handlingssättet är lagstridigt, samhällsfientligt.³¹⁶

För att bekämpa det som Almgren kallar "defaitistisk propaganda" tillsattes inom försvarsstaben en tremannagrupp bestående av cheferna för press- och inrikesavdelningarna samt en av cheferna för operationsledningen. Gruppen skulle under ledning av chefen för pressavdelningen använda material vid inrikes- och pressavdelningarna för att arbeta fram motåtgärder. Vad som rent konkret kom ut av detta är svårt att säga. Någon PM med förslag till åtgärder har inte påträffats. I alla händelser kom MPI återigen att anlitas i kartläggningen av antikärnvapenrörelsen. Vid pingstmarschen i Stockholm 1963 gjordes en ny deltagande observationsstudie ut-

³¹⁵ Fredsspionerna, eller "Spies for Peace", som det engelska uttrycket var genomförde en mycket uppmärksam aktion i samband med 1963 års påskmarsch i Aldermaston. En pamflett med titeln "Danger! Official Secret" delades ut till marschdeltagare och skickades även till pressen och till utvalda parlamentsledamöter. I dokumentet lämnades detaljerad information om vad som uppgavs vara regeringens planer för att i händelse av kärnvapenkrig evakuera statsledningen till olika platser på den brittiska landsbygden. Bland annat avslöjades den exakta platsen för en sådan anläggning kallad RSG6. Bakom aktionen låg en grupp i London inom den radikala fredsorganisationen *Committee of 100*. Vilka personerna var blev dock aldrig känt och några polisingripanden kunde heller aldrig göras mot gruppen trots intensivt utredningsarbete. Själva namnet "Spies for Peace" uppges ha varit ett slags skämt riktat mot alla de yrkesgrupper för fred, läkare, lärare etc, som initierades från kommunistisk sida. Om detta se: Taylor, Richard: *Against the Bomb. The British Peace Movement 1958-1965*, s. 257-266.

³¹⁶ Carl Eric Almgren DagsPM 10/5 1963. Carl Eric Almgrens arkiv, KrA.

förd av en militärpsykolog. Syftet med "de social-psykologiska studierna" angavs i tre punkter:

1. Studium av den rent formella organisationen, t.ex. hur själva marschen leddes.
2. Studium av eventuella utomstående gruppers utnyttjande av tillfället för egen verksamhet.
3. Studium av eventuellt förekommande deltagare med kommunistisk inriktning.³¹⁷

I sin rapport konstaterade MPI:s psykolog att vid samlingen i Södertälje var inslaget av ungdomar betydande. Därtill tycktes de flesta vara "redan i kommittén engagerade medlemmar". Observatören från MPI redogjorde vidare för hur marschen var organiserad och konstaterade att den strikta organisationen försvårade eventuella säraktioner inom marschen. När det gäller studiens tredje syfte, att iaktta kommunister, försvårades även detta av arrangörernas strikta indelning i separerade grupper om hundratalet personer.

Genom att rörligheten inom och mellan de olika grupperna var starkt begränsad kunde knappast någon personlig åsiktspåverkan av någon större omfattning äga rum. Det var därför svårt att märka inslag av kommunistiska element bland marschdeltagarna.

Av svaret att döma försökte man inom MPI utröna om de kommunistiska deltagarna cirkulerade inom demonstrationen i syfte att sprida kommunismen bland de andra demonstranterna. Möjligen ville man också undersöka den eventuella förekomsten av s.k. fredsspioner.

MPI:s studie av pingstmarschen 1963 gav knappast några nya väsentliga resultat. Att antikärnvapenaktivisterna i hög grad utgjordes av skolungdom i tonåren var ingen nyhet. Det hade både militär och polisiär säkerhetstjänst kunnat konstatera på ett tidigt stadium. Militärpsykologen från MPI kunde inte heller presentera några nya rön rörande det kommunistiska inslaget i demonstrationerna. Nej, den kortfattade rapporten från MPI innehöll inget nytt. Säkerligen var det detta som föranledde en tjänsteman på försvarsstabens inri-

---

³¹⁷ Redogörelse för socialpsykologiska studier under Pingstmarschen 63, organiserad av kommittén mot Svensk Atombomb. Bilaga till skrivelse från Jan Agrell till Filip Grudemark 25/9 1963. Ö IV vol 39. MUST.

kesavdelning att på handlingens följesedel nedteckna den ironiska kommentaren "det här var ett lödigt opus!"³¹⁸

Inom säkerhetspolisen höll man sig däremot till invanda och beprövade spaningsmetoder. De två övervakarna fotograferade marschdeltagare, letade kommunister och noterade registreringsnummer i vanlig ordning. För att få med så många namn som möjligt gick övervakarna också och läste namnlappar på väskor som medförts av demonstranter. Alla kunde dock inte identifieras. En person som iakttagits beskrivs bara med orden "mörka ögon, buskiga".³¹⁹

I november 1963 höll KMA årskonferens varvid ett nytt program antogs. Som andra punkt i programmet infördes nu frågan om Norden som kärnvapenfri zon. Detta kom också, jämte det allmänna avståndstagandet från kärnvapen, i synnerhet svenska, att bli KMA:s huvudfråga under 1964. Den 14-15 mars 1964 engagerade sig KMA i en nordisk konferens i Stockholm på temat Norden - en kärnvapenfri zon. Inom säkerhetspolisen hade man redan i december 1963 uppfattningen klar: "I likhet med tidigare fredskongresser och konferenser av detta slag är det ett kommunistiskt initiativ", skrev Nils Hammerby i en promemoria. Vilka belegg hade då polisen för detta påstående? Den 27 november 1963 rapporterade meddelaren "Bilbo" (fingerat) att ett sammanträde hållits den 17-18 november mellan representanter för "fredskrafter i Norden" på hotell Malmen i Stockholm. Flertalet av de medverkande hörde till de olika nordiska fredskommittéerna men även Bertil Svahnström från KMA deltog och utgjorde tillsammans med Wide Svensson den svenska representationen. Det var vid sammanträdet på Malmen som beslut fattades att i mars 1964 hålla en gemensam nordisk fredskonferens.³²⁰ Från säkerhetspolisens sida sågs linjerna tillbaka till ett tidigare sammanträde hållet i november 1962 med representanter för de nordiska fredskommittéerna. Man hade här diskuterat att genomföra en nordisk konferens i Stockholm våren 1963. Bertil Svahnström hade dock rest invändningar mot detta och istället föreslagit hösten 1963 som en lämpligare tidpunkt.³²¹ Sannolikt var det också denna uppskjutna nordiska konferens som nu istället kom att äga rum i mars 1964.

³¹⁸ Se handläggningsmissiv till rapporten från MPI. Fst/In I dnr: KU 59/3 8/10 1963. Ö IV vol 39. MUST.

³¹⁹ Polisens rapportering från pingstmarschen 1963 finns i akt 250:09/10, löpnr 5. SÄPO.

³²⁰ Rapport från "Bilbo" 27/11 1963. Akt 250:09/10, löpnr 6. SÄPO.

³²¹ Protokoll, som överlämnades av "Johan", finns i akt 250:09/10, löpnr 6. SÄPO.

Som Wilhelm Agrell påpekat stod "den nordiska konferensens pompösa form...i kontrast till kärnvapenmarschernas aktions- och protestkultur". I själva verket hade konferensen betydligt mera gemensamt med den typ av tillställningar Svenska Fredskommittén brukade arrangera än KMA:s ungdomliga och aktivistiska evenemang. I likhet med de av SFK arrangerade kongresserna tillsattes en förberedelsekommitté som också fick stå för inbjudningarna. Bland namnen förekom många av dem som nästan alltid var med i SFK-sammanhang som Ingegerd Granlund, Andrea Andreen och Artur Lundkvist. Ett par skillnader kan dock noteras. Tidigare hade Svenska Fredskommittén alltid undvikit att placera partianslutna kommunister i initiativkommittéerna. Så inte denna gång då Wide Svensson fanns med bland undertecknarna. Ytterligare en skillnad gäller WPC:s roll som vid detta tillfälle tycks ha inskränkt sig till att skicka den ryske författaren Ilja Ehrenburg som observatör.³²²

För säkerhetspolisen var som sagt sammanhangen klara. I en PM till UD daterad den 10 mars 1964 framhölls konferensens koppling till kommunismen.

I dessa kommittéer och bland dem undertecknarna av inbjudan till konferensen förekommer kända politiker, kulturellt verksamma personer, fackföreningsfunktionärer och pacifister, vilkas namn ofta syns i samband med kommunistisk eller kryptokommunistisk fredspropaganda...Den svenska kommunistpartiledningen har under förberedelserna för konferensen visat livligt intresse och synes genom att utnyttja den nyckelställning Wide Svensson fått kunnat öva önskat inflytande på förhandlingar och resolutioner.³²³

Någon särskild bevakning av konferensen från polisens sida synes inte ha förekommit. Genom "Johan" inkom som vanligt interna konferenshandlingar i stor mängd. Dessutom hade säkerhetspolisen en meddelare, med största sannolikhet en utländsk journalist, närvarande vid konferensen.³²⁴ Noteras kan att även Försvars-

---

³²² Se handlingar rörande kongressen i akt 250:09/10, löpnr 6. SÄPO.

³²³ Kopia av PM till UD 10/3 1964. Akt 250:09/10, löpnr 6. SÄPO.

³²⁴ Se handlingar rörande kongressen i akt 250:09/10, löpnr 6. SÄPO.

stabens Grupp B såg konferensen i mars 1964 som en del av en sovjetisk propagandaoffensiv, initierad i Moskva i januari 1963.³²⁵

1964 var annars ett svårt år för KMA. Visserligen anslöts Kampanjen till Sveriges Fredsråd men ekonomin var svag och man tvingades hyra ut lokalen på Hornsgatan 50 till andra ändamål. Enligt en rapport från Grupp B i oktober 1964 skulle Kjell E Johansson "i en inre krets" ha sagt att Kampanjen skulle upphöra. Så blev det nu inte. KMA fortsatte liksom dess följeslagare säkerhetspolisen som övervakade i stort sett varje större evenemang som arrangerades. Årskonferensen i november 1964 övervakades av säkerhetspolisens sektion i Göteborg.³²⁶ Under 1965 övervakades bl.a. högtidlighållandet av 20-årsminnet av atombombningarna i Japan och Fredsriksdagen som gick av stapeln i Medborgarhuset i Stockholm den 13-14 november.³²⁷ Från 1965 kom KMA:s verksamhet alltmer att koncentreras på Vietnamkriget och i juni samma år tillsattes en särskild Vietnamkommitté med uppgift att bedriva namninsamling för att få slut på bombningarna. 1965 års pingstmarsch ägnades också helt åt Vietnamfrågan och kombinerades med en fasta för fred. Även denna marsch övervakades av säkerhetspolisen som följde marschen, noterade kommunister och andra kända ansikten samt fotograferade deltagarna.³²⁸ I december 1966 övervakades KMA:s fackeltåg i Göteborg mot Vietnamkriget. Under marschen från Gustaf Adolfs Torg till Götaplatsen noterades att "under hela vägen sprang skäggiga ynglingar omkring och delade ut tryckta upprop om stöd åt FNL".³²⁹

Engagemanget för Vietnam innebar förlängd livslängd för en antikärnvapenorganisation på klar nedgång. 1966 beslutade KMA att ansöka om associering till Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen vilket beviljades i juni. KMA hade nu blivit en del av den etablerade fredsrörelsen och de unga, aktiva skarorna sökte sig istället till den mer spännande FNL-rörelsen.³³⁰ Denna förändring

---

³²⁵ *Den svenska fredsrörelsen. Översikt över verksamheten hösten 1963 - våren 1964.* Rapport från "Erik" maj 1964. SÄPO.

³²⁶ PM ang KMA:s årskonferens 1964. Statspolisen, Göteborg, 19/12 1964. Akt 250:09/10, löpnr 7. SÄPO.

³²⁷ PM av "H". 4/5 1965. Akt 250:09/10, löpnr 8. SÄPO. *PM angående övervakningen av "fredsriksdagen" i Medborgarhuset den 13-14 november 1965.* Akt 250:09/10, löpnr 9. SÄPO.

³²⁸ *PM angående övervakning av "fastemarsch" för fred i Vietnam.* Rps/Säk (Odaterad hemligstämpelns datum 10/6 1965). Akt 250:09/10, löpnr 8. SÄPO.

³²⁹ *PM rörande iakttagelser i samband med fackeltåg och protestmöte mot Vietnamkriget lördagen den 10/12 1966.* Akt 250:09/10, löpnr 12. SÄPO.

den mer spännande FNL-rörelsen.³³⁰ Denna förändring innebar också naturligt nog ett minskat intresse från säkerhetstjänsternas sida. Den sista handling rörande KMA som säkerhetspolisen arkiverat är en kallelse till årsmöte den 17 november 1968. På dagordningen stod bl.a. debatt om Kampanjens framtid. Hur debatten avlöpte vet vi inte men sannolikt upphörde KMA någon gång vid den här tiden.

KMA som hotbild

Kampanjen mot atomvapen som hotbild handlade för säkerhetspolisen i hög grad om hotet från kommunismen. Vid de möten och marscher som övervakades var man från säkerhetspolisen ofta tämligen ointresserad av vad som sades från talarstolarna. I stället ägnade sig övervakarna i hög utsträckning åt att leta kommunister och försöka se hur dessa arbetade inom KMA. Att KMA delade sekreterare med SFK och dessutom hade ett arbetsutskott vari flera kända kommunister ingick var för säkerhetspolisen tydliga tecken på kommunistisk styrning av verksamheten. Detta gav också utslag i de kvartalsrapporter som upprättades över verksamheten. KMA redovisades här inledningsvis som en sorts underorganisation till SFK men kom sedan att få en egen avdelning under rubriken "kommunistiska täckorganisationer". Genom överskottsinformation från telefonavlyssning kom ytterligare belägg för det kommunistiska intresset för framför allt KMA:s olika marscher. Till exempel hade säkerhetspolisen genom telefonavlyssningen av Kungsgatan 84 kännedom om att SKP inför pingstmarscherna 1963 beslutat ordna med bussresor både till Göteborg och till Stockholm.³³¹ Den polisiära hotbilden framträder väldigt klart i orienteringen "Pacifistiska, antimilitaristiska och närstående organisationer" som färdigställdes av säkerhetspolisen i februari 1965.

Till hans [Bertil Svahnströms] närmaste medarbetare som sekreterare valdes den kände kommunisten Wide Svensson, som samtidigt skötte sekreterarposten i den kommunistiska Svenska fredskommittén. Aktiva kommunister är även verksamma på andra poster inom sty-

³³⁰ I en intervju i Stockholmstidningen 20/2 1966 framhöll Arne Sedell, medlem av KMA:s Vietnamgrupp, att "Kampanjen har tappat de ungdomliga skarorna, stadgat sig." Klipp i akt 250:09/10, löpnr 10. SÄPO.

³³¹ "E Hilding" 10/5 1963. Akt 250:09/10, löpnr 5. SÄPO.

relsen eller i de särskilda kommittéer som väljs för antikärnvapenmarscher och andra propagandaevenemang. Det kommunistiska stödet och infiltrationen är numera av sådan omfattning att KMA synes helt beroende därav för sin existens.³³²

Även inom den militära säkerhetstjänsten var bilden klar av KMA som en kommunistisk täckorganisation och härvidlag finns ingen direkt skillnad gentemot säkerhetspolisen. Därtill poängterades ofta från försvarsstabens sida kärnvapenmotståndarnas och freds rörelsen negativa inflytande på försvarsviljan. Enligt detta synsätt kunde KMA och andra organisationer ses som en del av ett större system av internationell subversion som sist och slutligen gick Sovjets och kommunismens ärenden. Medvetet eller omedvetet. Den militära hotbilden kan åskådliggöras genom följande citat hämtat från en "PM angående de internationella frontorganisationerna och deras verksamhet i Sverige". Kapten Rudbeck på försvarsstabens inrikesavdelning förklarar:

Inom Världsfredsrådets område verkar i Sverige även Kampanjen mot atomvapen, till vilken åtskilliga kända kommunister är anslutna. Det finns vidare ett tiotal andra föreningar, som arbetar för den s.k. fredstanken. Även AMSA (Aktionsgruppen mot svensk atombomb) torde böra räknas hit. I åtskilliga av dessa sistnämnda föreningar är den kommunistiska inblandningen ringa eller saknas helt. Den hjälpe lämnar den kommunistiska propagandan redan genom att finnas till och än mer naturligtvis genom sin aktivitet, är därför dubbelt värdefull. Inom freds rörelsen finner man en hel regnbåge av schatteringar, från de rödaste kommunister till idealister helt i det blå. Sympatisörernas inställning varierar från en ärlig rättfram önskan att förbättra världen över svärmisk virrighet ned till krass politisk beräkning. Den bakomliggande orsaken till den ena eller andra inställningen kan också vara rikt

---

³³² *Pacifistiska, antimilitaristiska och närstående organisationer. En kort orientering.* RPS/Säk februari 1965. Akt 245:6, löpnr 5, omslag 22. SÄPO.

differentierad, den kan vara den smärtsamma ångest inför livet och dess villkor, som förefaller att vara ett nutidens signum, den kan vara en uppjagad personlig rädsla för att bli ett atombombsoffer, den kan bottna i tro på kommunismen och den kan, bl.a., vara oförmåga att skilja mellan orsak och verkan. Fredsrörelsen innehåller, förefaller det, en ganska fullständig provkarta på de incitament, som kan orsaka anslutning till en frontorganisation. Ur militär synpunkt är fredsrörelsen värd att uppmärksammas dels därför, att den uppenbarligen har möjlighet att inverka på folkopinionen i en för försvarsmakten oförmånlig riktning, dels - och icke minst - därför att den kan inverka undergrävande på försvarsviljan.³³³

Som exempel på "några frontorganisationers aktuella program" framhöll kapten Rudbeck WPC:s arbete i Sverige samt KMA:s Pingstmarsch. Som framgår av citatet fanns också farhågor att svenska folkets uppfattning av försvarsmakten skulle lida skada av fredsorganisationernas verksamhet. Här handlar det naturligtvis till viss del om försvarsbudgeten och den långa borgfreden mellan partierna i försvarsfrågan. Den försvarsnegativa opinionsbildningen riskerade att driva in kilar mellan och inom de fyra större partierna vilket kunde leda till nedskärningar i försvarsanslagen.

Förutom kommunism och försvarsfientlighet skymtar ytterligare en komponent i hotbilden. Som berörts ovan såg övervakarna på kärnvapenmotståndarna som något från normen avvikande. Demonstranterna beskrevs sålunda i flera fall som ovärdade, skäggsiga och smutsiga bohemer.

Registreringsprinciper

På vilka grunder blev då aktiva kärnvapenmotståndare registrerade? Undertecknarna av det ursprungliga AMSA-uppropet var redan i många fall registrerade och de övriga synes inte ha registrerats med endast detta som grund. Däremot registrerades den kvinna som anställdes som sekreterare.³³⁴ Synen på registrering framkommer mycket väl i en handling rörande Framstegsunionen. I samband

³³³ *PM angående de internationella frontorganisationerna och deras verksamhet i Sverige.* Kn Rudbeck Fst/In 30/1962. F I vol 22. MUST.

³³⁴ "E Hilding" 18/3 1959. Akt 250:09/10, löpnr 1. SÄPO.

med demonstrationerna mot Frankrikes kärnvapenprov i Sahara föredrogs ärendet för polisintendent Hasselrot som då gav sin syn på registrering.

Föredraget för int Hasselrot 12.2.60 med förfrågan om Hasselrot för sin del ansåg att något hinder kunde resas emot att personer, anknutna till Framstegsunionen registreras i II A:s register: Hasselrot förklarade, att han fortfarande hade den uppfattningen, att allt vad som kunde tänkas vara av intresse för Sp:s särskilda polisverksamhet skulle registreras och att med anledning därav även uppgifter om personer o sakförhållanden rörande Framstegsunionen borde registreras i II A:s register.³³⁵

Enligt Hasselrot kunde alltså personer inom Framstegsunionen registreras om det bedömdes vara av intresse för säkerhetspolisen. Tre veckor efter bildandet, dvs. i november 1959, registrerades också partiledaren Bertil Svahnström. En månad senare registrerades även merparten av övriga ledamöter i Framstegsunionens partistyrrelse.³³⁶ I januari 1960 publicerade Framstegsunionens tidning namnen på styrelsemedlemmar i Studentföreningen och Ungdomsföreningen. Av dessa var två redan registrerade, fyra kunde inte identifieras medan de återstående sex nu registrerades.

En av dem som inte kunde identifieras var sekreteraren i studentföreningen, Bo Hammar, som dock registrerades 1961 sannolikt i egenskap av medlem i KMA:s arbetsutskott. Den 22 november 1961 upprättades en PM över medlemmarna i KMA:s arbetsutskott. Av dessa var elva redan registrerade. Två personer kunde inte identifieras medan fyra nyregistrerades med detta som grund. Sannolikt registrerades även den artonde medlemmen av arbetsutskottet, fil. stud. Bo Hammar vid detta tillfälle. Om Hammar fanns även uppgifter om att han var verksam inom Clarté samt hade "ibland nämnts i ungkommunistiska sammanhang". Den sista upplysningen innebar troligen att Hammars namn vid något eller några

³³⁵ Anteckning av Erik Lönn på *PM ang Framstegsunionen och vad som därom framkommit enligt promemorian av den 9.2.1960*. Roland Olsson 10/2 1960. Akt 100:42. SÄPO.

³³⁶ *PM ang nybildat politiskt parti, Framstegsunionen*. Roland Olsson 2/12 1959. Akt 100:41. SÄPO.

tillfällen kommit fram vid telefonavlyssningen av Demo-kratisk Ungdom.³³⁷

Registrerades gjorde också "E" som på ett flygblad stod som ansvarig för Sollentunakampanjen mot atomvapen.³³⁸ Registerblankett upprättades också på "K" om vilken säkerhetspolisen hade följande uppgifter:

Vid spaning framkom att K tillsammans med andra personer välkomnade en sydafrikansk gäst i samband med SKV:s möte i Ungdomens Hus, Malmö...Förekommer i en förteckning över medlemmar i Kampanjen mot Atomvapen.³³⁹

Angående registreringsprinciperna kan fastslås, att den som innehade en framträdande roll, antingen centralt eller lokalt, i anti-kärnvapenrörelsen kunde registreras med detta som grund. Där- emot räckte inte deltagande i någon av KMA:s marscher som grund för registrering.

Sammanfattning

Debatten om svenska atomvapen började ta fart i Sverige 1954 efter utredningen ÖB-54. Det första stora debattåret var dock 1957 då bl.a. ÖB-57 innehöll en mycket kraftig plädering för att det svenska försvaret skulle utrustas mot atomvapen. I juni 1958 bildades AMSA som första organisation med atomvapenmotstånd som huvudfråga. AMSA var ingen organisation av vanligt slag; man hade egentligen varken medlemmar eller stadgar. För att inte spela sina motståndare i händerna undvek AMSA att involvera kommunister i verksamheten.

AMSA övervakades under sin korta livstid av både säkerhetspolisen och försvarsstaben. Hotbilden rörande AMSA handlade i hög grad om kommunism och kommunistisk styrning av verksamheten. Om inte denna styrning kunde beläggas så ansågs att AMSA ändå gick kommunismens ärenden genom att bidra till försvagningen av den svenska försvarsviljan. Ur militär synvinkel utgjorde AMSA dessutom ett mycket störande moment för den propaganda som bedrevs från försvarets sida för anskaffning av svenska atom-

³³⁷ PM 22/11 1961. Ture Holmblad. Akt 250:09/10, löpnr 2. SÄPO.

³³⁸ Flygblad och registerblankett i Akt 250:09/10, löpnr 7. SÄPO.

³³⁹ Blankett i Akt 250:09/10, löpnr 7. SÄPO.

vapen. Några konkreta belägg för kommunistisk styrning av AMSA lyckades dock varken säkerhetspolisen eller försvarsstaben finna. Det finns heller ingenting i arkivmaterialet som tyder på att så skulle ha varit fallet. Däremot är det uppenbart att man från SKP:s sida intresserade sig för AMSA och i samtal med sovjetiska tjänstemän gav en bild av att AMSA samarbetade med eller rent av styrdes av SKP. Under 1960 avtog AMSA:s verksamhet och för 1961 finns endast ett par livstecken sparade i SÄPO:s akter.

Den 26 oktober 1959 offentliggjordes bildandet av ett nytt svenskt parti, *Framstegsunionen*, med Bertil Svahnström som ordförande. Partiprogrammet innehöll visserligen 17 punkter men huvudfrågan var ändå ett nej till svenska atomvapen. Även Framstegsunionen var föremål för viss övervakning från säkerhetspolisens sida. Bl.a. utfördes viss bevakning av vallokalerna i södra Stockholm i samband med andrakammarvalet 1960. Framstegsunionen blev inget framgångsrikt parti och försvann tämligen fort från det svenska partiväsendet.

En tredje organisation av relevans var Kampanjen mot atomvapen (KMA) som bildades den 11 maj 1961. Bakgrunden var den livaktiga antikärnvapenrörelse som börjat växa fram i Europa med t.ex. brittiska CND och påskmarscherna till Aldermaston som förebild. Även i denna organisation var Bertil Svahnström ordförande och drivande kraft. Till skillnad från AMSA var KMA en traditionell organisation med stadgar och arbetsutskott. Ytterligare en skillnad var att KMA redan från starten valde att samarbeta med kommunister. Exempelvis var sekreteraren i Svenska Fredskommittén, Wide Svensson, även sekreterare i KMA.

KMA:s verksamhet handlade till väsentlig del om de årligen återkommande antikärnvapenmarscherna som regelmässigt var övervakade av säkerhetspolisen. Vidare fick säkerhetspolisen genom "Johan" en mycket god insyn i verksamheten. Andra källor var i vanlig ordning öppet material samt överskott från telefonavlyssningen av SKP och Demokratisk Ungdom. Även försvarsstaben ägnade KMA stort intresse och inhämtade information genom Militärpsykologiska institutet och Grupp B. Från 1965 kom KMA:s verksamhet i allt högre grad att handla om Vietnamkriget. Samtidigt med detta kom KMA att orientera sig närmare Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen. En hel del antikärnvapenaktivister valde dock att hellre engagera sig i FNL-rörelsen.

KMA som hotbild handlade i hög grad om det kommunistiska inslag som onekligen fanns i organisationens ledning. Både säkerhetspolisen och försvarsstaben betraktade KMA som en kommunistisk täckorganisation. Från försvarsstabens sida såg man över huvud taget med viss oro på freds- och antikärnvapenrörelsen som ansågs kunna leda till en mera försvarsnegativ opinion i Sverige. I flera övervakningsrapporter beskrivs antikärnvapendemonstranterna dessutom som ovärdade och långhåriga.

Det var inte grund för registrering att ha undertecknat AMSA-uppropet 1958. Däremot registrerades gruppens sekreterare. Registrerades gjorde också ledamöter av Framstegsunionens parti-styrelse liksom ledamöterna i ungdoms- och studentföreningarnas styrelser. Ledamöterna av KMA:s arbetsutskott registrerades med detta som grund.